

**ZUHRIDDIN
ALIMOV**

TOSHKENT VOHASI TARIXIY GEOGRAFIYASINING ARAB TILLI MANBALARDAGI TAVSIFI

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI**

ZUHRIDDIN ALIMOV

**TOSHKENT VOHASI
TARIXIY GEOGRAFIYASINING
ARAB TILLI MANBALARDAGI
TAVSIFI**

Toshkent — 2021

Alimov Z.I. Toshkent vohasi tarixiy geografiyasining arab tilli manbalardagi tavsifi. – T., 2021. – 180 b.

Ushbu monografiya Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti ilmiy tadqiqot rejasi asosida bajarilgan bo'lib, unda IX-XIII asr arab tilidagi yozma manbalarga murojaat etish orqali Toshkent vohasi tarixiy geografiyasini tavsif etilgan. Shuningdek vohaning gidronimlari va toponimlari tasniflangan hamda arxeologik obyektlar bilan muvofiqlashtirilgan. Kitobdan Markaziy Osiyo tarixiy geografiyasi va tarixiy manbashunoslik bilan qiziquvchi talabalar, magistrlar va tadqiqotchilar foydalanishlari mumkin.

Mas'ul muharrir:

tarix fanlari doktori, professor M. Is'hoqov

Taqrizchilar:

tarix fanlari nomzodi, professor

Z. Saidboboyev

tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

R. Xudayberganov

Monografiya Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
Kengashining 2021-yil 25-noyabrdagi
4-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

© Z.I.Alimov, 2021.

© Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2021.

KIRISH

Markaziy Osiyo hududini Sharq renessansining yirik markazlaridan biri sifatida o'rganish dunyo tarixshunosligining keyingi yillardagi muhim ilmiy yo'nalishlaridan biri ekanligini ko'rsatmoqda. Bugungi notinch va tahlikali zamonda taraqqiyot va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda buyuk ajdodlarimizdan insoniyatning ma'naviy boyligi sifatida yetib kelgan bebaho merosni o'rganishning o'rni va ahamiyati beqiyosdir. O'rta Osiyoning tarixiy davrlardagi siyosiy kartasi, hunarmandchilik va savdo-sotiq, iqtisodiy va madaniy tarixiy geografiyasi zamonlar o'tishi bilan yozma manbalarining mazmunan boyib borishiga olib kelgan. Bu hol tarixiy geografik tadqiqotlarga jiddiy talab va ehtiyojni yuzaga keltirmoqda.

Zamonaviy tarixshunoslikdagi arxeologik va manbashunoslik tadqiqotlari Markaziy Osiyo, xususan, Toshkent (Choch) o'lkasining tarixiy geografiyasini o'rganish uchun boy materiallar beradi. Markaziy Osiyo mintaqasi uzoq o'tmishdan boshlab ko'plab elatlarning muqaddas zamini sifatida xalqlarning xo'jaligi, tarixiy-madaniy xususiyatlari va diniy munosabatlarda qator o'xshashlik va mushtarak xususiyatlar mavjud. Shularni e'tiborga olgan holda Markaziy Osiyo tarixiy geografiyasini kompleks o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Biroq, mazkur mintaqada ulkan hududlarni birlashtirgani tufayli uni ayrim yo'nalishlar, kichik tarkibiy bo'linmalar bo'yicha o'rganish maqsadga muvofiq. Shu jihatdan shu kunga qadar Toshkent (Choch) o'lkasi tarixiy geografiyasi alohida o'rganilmagan. IX-XIII asr arab tilidagi yozma manbalar asosida Toshkent vohasi tarixiy geografiyasining fanga noma'lum qirralarini asoslash va yangi talqinini yaratish imkonini beradi.

Mamlakatimizda kechayotgan islohotlarning hozirgi palasida barcha fanlarni puxta o'zlashtirish, ayniqsa, xalqimizning ming yillar bilan bo'ylashadigan yozma merosi masallarini chuqur o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Qo'lyozma manbalarni tahlil etish va ularni ilmiy muoma-

laga kiritish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 2017-2021 yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasida "Ta'lim va fan sohasini rivojlantirish" alohida qayd etilgan bo'lib, 4.4-bandida¹ yozma manbalarni o'rganishda hozirgi zamon ilm-fani oldida turgan muhim vazifalar belgilab berildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi, 2017 yil 17 fevraldagi PQ-2789-son «Fanlar akademiyasi faoliyati, ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori, 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-son «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori hamda mavzuga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu monografik tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi IX-XIII asr arab tilidagi yozma manbalarga murojaat etish orqali Toshkent vohasi tarixiy geografiyasini to'liq tavsif etish, gidronimlar va toponimlarni tasniflash hamda mazkur vohadagi arxeologik obyektlar bilan muvofiqlashtirishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari Toshkent vohasi haqida ma'lumotlarni o'zida jam etgan IX-XIII asrlarda yaratilgan arab tilidagi tarixiy, geografik asarlarni tadqiq etish. Movaroun-nahr tarkibidagi alohida tarixiy-madaniy viloyat sifatida Toshkent vohasi haqidagi tarixiy, geografik ma'lumotlarni aniqlash va tizimli tahlilga tayyorlash;

Geografik janr asarlarida Toshkent vohasi haqidagi ma'lumotlar matnlarini taqqoslash, farqli va umumiy jihatlarini belgilash, original va kompilyativ jihatlarini asoslash;

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда, 20-сон, 354-модда, 23-сон, 448-модда.

tarixiy Toshkent viloyatini qamrab olgan geografik mintaqalarda, xususan, Sirdaryoning o'rta va quyi oqimi havzasi, Shosh vohasining janubiy va shimoliy karvon yo'lidagi shaharlari, tog'li yo'llardagi shaharlar, Iloq vodiysining Chirchiq va Iloq daryolari oralig'idagi shaharlar, Binkat va Tunkat oralig'idagi shaharlar va ularga tutash hududlarda yuzaga kelgan keng etnik va madaniy jarayonlar mohiyatini yoritish, ularning asosiy omillarini, shu davrlar uchun mushtarak xususiyatlarini kompleks yoritish;

hududlarning tarixiy-geografik o'ziga xosliklarini, o'zaro uyg'unligini isbotlash;

Toshkent vohasining shahar va manzilgohlarini Buyuk ipak yo'li bo'ylab tarixiy geografiyasini kompleks tadqiq etish.

Monografiyada ilk bor IX-XIII asr boshlari Toshkent vohasi tarixiy geografiyasiga oid arab manbalarida qayd etilgan aholi yashash joylari, gidronimlar va toponimlarning tasnifi ishlab chiqilgan.

Toshkent viloyatini qamrab olgan geografik mintaqalarda, xususan, Sirdaryoning o'rta va quyi oqimi havzasi, Shosh vohasining Janubiy va Shimoliy karvon yo'lidagi shaharlari, tog'li yo'llardagi shaharlar, Iloq vodiysining Chirchiq va Iloq daryolari oralig'idagi shaharlar, Binkat va Tunkat oralig'idagi shaharlar va ularga tutash hududlarda yuzaga kelgan etnik va madaniy jarayonlar mohiyati yoritilgan.

Yozma manbalarda tilga olingan o'rta asr toponimlari konkret arxeologik obyektlar bilan muvofiq ekani isbotlangan.

O'rta asrlar Toshkent vohasining shahar va manzilgohlarini Buyuk ipak yo'li bo'ylab joylashuvi va ularning tarixiy geografiyasi bo'yicha *Shosh*, *Iloq*, *Chirchiq*, *Binkat* va *Tunkat* singari joy nomlarining yangi tavsiflari ishlab chiqilgan.

"Kitab g'arayib al-funun va mulax al-uyun" hamda as Sam'oniyning "Mo'jam ash shuyux" asarlarining qo'lyozma manbalariga asoslanib Toshkent tarixiy geografiyasining diaxron tavsifi asoslangan.

TADQIQOTNING TARIXNAVISLIGI VA MANBALARI

Mavzuning o'rganilish holati va muammolari

Markaziy Osiyo tarixini o'rganishda tarix fanining muhim bir tarmog'i bo'lmish tarixiy-geografiyaning muhim o'rin tutadi.

Tarixiy-geografiyaning tarix fanidagi ahamiyati shundaki, uning yordamida tariximizning hozirgacha noma'lum bo'lib qolayotgan yoki munozarali bo'lib kelayotgan bir necha masalalarini hal etish mumkin. Xususan, Markaziy Osiyo mintaqasi, shu jumladan O'zbekiston hududining ilk aholi manzilgohlari, ularning etnik mansubligi, xo'jalik tarzi, madaniy hayoti kabi tarixiy voqeliklarni tarix fanining ushbu tarmog'i vositasida yoritish imkoniyati yaratiladi.

Shuni ta'kidlash joizki, O'zbekiston tarixiy geografiyasi shu paytgacha yaxlit holda tadqiq etilmagan. Shu bois tariximizning muayyan davrida mavjud bo'lib, keyinchalik ma'lum o'zgarishlarga uchragan aholi manzillari, shaharlar o'рни qayerda bo'lganligi masalasi ko'pchilik tadqiqotchilar uchun tariximizni o'rganishida qiyinchilik tug'dirib keladi.

Markaziy Osiyoning qadimdan o'troq xo'jalik turmush tarzi hukmron geografik regionlari bo'lmish Sirdaryo va Amudaryo oralig'i va unga tutash hududlar; Choch (Shosh), Farg'ona vodiysi, Sug'd kabi viloyatlarning eng qadimgi tarixiy joy nomlarini, arab tilidagi manbalardagi qadimgi davr va o'rta asrlarda foydali qazilmalarni ishlab chiqarish va metallurgiya tarixiga oid ma'lumotlarni tadqiq qilish, xitoy tilidagi manbalardagi Farg'ona (Davan) davlatining poytaxtini aniqlash masalasiga va qadimgi Choch davlatining tarixiga oid bo'lgan ma'lumotlarni tadqiq qilish, tarixiy xaritalardagi toponimik materiallarni to'plash va tadqiq qilish, sug'd tilidagi manbalardagi Markaziy Sug'd vohasining qadimgi va o'rta asr tarixiy joy nomlari, shuningdek, Markaziy Sug'd vohasining landshafti, suv tarmoqlari, foydali qazilmalari, metallurgiyasi oid tarixiy ma'lumotlarni tadqiq etish, Choch vohasidagi

qadimgi va o'rta asr tarixiy joy nomlari, numizmatik materiallar, foydali qazilmalari va metallurgiyasi tarixiga oid ma'lumotlarni tadqiq qilish orqali mamlakatimiz tarixini yoritishga muhim hissa qo'shish mumkin.

Chirchiq vodiysining serunum va obod markaziy qismida joylashgan hozirgi Toshkent O'rta Osiyoda qad ko'targan qadimiy shaharlardan biri bo'lib, u ikki ming yillik tarixiga ega. O'zining yigirma asrlik o'tmishi davomida bu ko'hna shahrimiz tashqi bosqinchilarga qarshi olib borilgan ne-ne jangu jadallarni va ne-ne o'zaro qonli urushlar- natijasida necha bor vayron bo'lib, necha bor tiklanib qolmay, uning nomi ham bir necha marta o'zgardi.

Xo'sh, bu ko'hna shaharning ilk bor binolari hozirgi Toshkentning qaysi qismida qad ko'tardi va u qachondan boshlab Toshkent nomi bilan shuhrat topdi? Bu yerda shaharsozlik madaniyatining shakllanib, uning rivojlanishi bois nimada?

Afsuski bunday savollarga yozma manbalarda aniqroq javob topish bir muncha mushkul. Chunki Toshkentning uzoq o'tmishi va shakllangan qadimgi Choch yoki Shosh viloyati haqidagi ma'lumotlar manbalarida juda xilma-xil hamda uzuq-yuluq tarzda qayd etilib, bir-biriga ziddir.

Masalan, otashparastlarning qadimiy muqaddas kitobi «Avesto»da Sirdaryo havzasidagi viloyat «Turon», aholisi esa «tur» lar deb yuritilgan.

Bu o'lkada tur qavmlari urug' va qabila oqsoqollarining diniy va siyosiy qarorgohi Qang'xa (Qang'a) shahri borligini tilga olinadi. Qadimgi fors kitobalarida keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, Sirdaryodan shimolda «sak» nomi bilan shuhrat topgan jangovor qabilalardan hisoblangan «Sak Xaumavarka» ya'ni – zardushtiylarning muqaddas taomi «xauma» tayyorlab iste'mol qiluvchi – saklar yashaganlar.

Bunday ma'lumotlarga qarama – qarshi o'laroq, qadimgi dunyo mualliflari Sirdaryoning o'ng qirg'og'ida yashagan sak qabilalari to'qayzor va tog' ularning diyorida shaharlarni mavjud emasligi haqida qayd etishgan. Xatto qadimgi Yunon va Rim

tarixchilari Sirdaryoning o'ng sohili bo'ylab dastlabki shaharlarning qad ko'tarishini ellinlarning shaharsozlik faoliyati bilan bog'laydilar. Rim tarixchisi Pliniyning xabar berishicha, salavkiylar lashkarboshisi Miletlik Demodam (miloddan avvalgi III asr) uzoq shimoli- sharqda, Sirdaryoning o'rta oqimiga tomon harbiy yurish qilib, o'z qo'shinlari bilan Sirdaryo sohillariga yetgan va daryodan o'tib, o'ng qirg'oqda shahar barpo qildirgan ekan.

Salavkiylar podshohi Antiox I Soter nomini ulug'lash maqsadida bu shaharga Yaksart orti Antioxiyasi nomidagi Antioxiya shahri degan nom berilgan. Pliniyning bu ma'lumotiga suyanib fikr yuritilsa, Toshkent vohasida eng qadimgi shaharlardan biri dastavval miloddan avvalgi III asrda qad ko'tarib ko'tarib, uning nomi Yaksart orti Antioxiyasi bo'lgan deyish mumkin. Ammo ellinlar asos solgan bu ko'hna shaharning Sirdaryo havzasining qaysi yerida joylashgani tarixda hali ham aniq ma'lum emas. Shu boisdan bo'lsa kerak, Sirdaryoning o'ng sohili bo'ylab qidiruv va qizish ishlari olib borgan tadqiqotchilar tomonidan bu afsonaviy ko'hna ellinlar shahrining hozirgacha izlari qayd etilmagan.

Hozirgi Toshkent vohasida qadimgi shaharsozlik madaniyatining vujudga kelib, bu o'lkada ilk bor katta – kichik shaharlarning barpo bo'lishi tarixi yozma manbalar ko'ra Toshkent hududida qad ko'targan qadimgi shaharlarning xaroblari hisoblangan tepalar qa'rida to'laroq va aniqroq saqlangan.

Shuning uchun ham Toshkentning qadimgi tarixi sahifalarini tiklashda bizning davrimizgacha tepa shaklida saqlanib qolgan arxeologik obidalar asosiy manba bo'lib xizmat qilmoqda. Chunki bunday yodgorliklarda arxeologik tadqiqotlar olib borish bilan faqat shaharning qadimiy qiyofasidagina emas, balki Toshkentga asos solgan qadimgi shaharliklarning turmush tarzi, xo'jaligi, madaniyat hamda diniy e'tiqodlari ham ashyoviy topilmalar vositasida aniqlanmoqda.

Markaziy Osiyo, xususan Toshkent vohasi tarixiy geografiyasi masalalarini o'rganish zamonaviy fan nuqtai nazaridan asosan XIX asrda boshlandi va hozirgacha davom

etmoqda. Tadqiqotlarning xususiyatidan va nashr qilinish darajasidan kelib chiqib, mavzuning o'rganilishi quyidagi xronologik davrlarga bo'lib chiqildi: 1) XIX asrning oxiri — XX asr boshlari; 2) XX asrning 20-80- yillari; 3) Mustaqillik davrida mavzuning o'rganilishi; 4) Xorij tarixshunosligida muammoning talqini.

1. XIX asr oxiri — XX asr boshlari tarixshunosligi. O'rta Osiyo mintaqasi va tarixiy viloyat shaharlarini tarixiy-geografik aspektda o'rganish dastlab Rossiya tarixshunosligida boshlandi. O'rta Osiyoga tashrif buyurgan turli elchilik missiyalari a'zolari, savdogarlar, sayohatchilar, harbiylar va boshqalar mahalliy shahar, shaharcha va qishloqlarga hamda ularni bog'lab turuvchi yo'llarga katta e'tibor qaratgan. O'rta Osiyo Rossiya mustamlakasiga aylantirilgandan keyin rus hokimiyati mintaqani, ayniqsa, harbiy-strategik ahamiyatga ega bo'lgan Toshkent vohasi hududlarini va bu yerdagi aloqa yo'llari tizimini batafsil o'rganishga kirishdi. XIX asr oxiri — XX asr boshlariga oid rus manbalarida mintaqaning viloyatlari, shaharlari va karvon yo'llari haqida muhim ma'lumotlar mavjud.

2. XX asrning 20-80-yillari tarixshunosligi. XX asrning 20-80 yillarida tarixiy-arxeologik tadqiqotlar natijalari va yozma manbalar ma'lumotlari tahlili asosida ko'plab monografiyalar, risolalar va maqolalar nashr etildi. Ular ichida V.V.Bartold¹, M.E.Masson², E.V.Rtveladze¹,

¹ Бартольд В.В. Иран. Исторический обзор // Сочинения в 9 томах. Т. 7. М.: Наука, 1971; Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана // Сочинения в 9 томах. Т. 2. Часть 1. М., 1963; Бартольд В.В. К истории орошения Туркестана // Сочинения в 9 томах. Т. 3. М.: Наука, 1965; Бартольд В.В. История турецко-монгольских народов // Сочинения в 9 томах. Т. 5. М., 1968.

² Массон В.М. Формирование древних цивилизаций в Средней Азии и Индостане // Древние культуры Средней Азии и Индии. Л., 1984; Массон М.Е. К вопросу о северных границах государства «Великих Кушан» // Центральная Азия в кушанскую эпоху. Труды Международной конференции по истории, археологии и культуре Центральной Азии в кушанскую эпоху. В 2-х томах. М., 1974 – 1975.

B.Yu.Buryakov², R.G.Mukminova³ S.K.Karaev⁴ va boshqa tadqiqotchilarning O'rta Osiyo qadimgi davr va o'rta asrlarga oid shaharlari ko'rib o'tilgan asarlarini qayd qilib o'tish mumkin.

Shu tariqa, bu davrda mintaqaning tarixiy-geografiyasi yangi asosda, yozma manbalar va arxeologik ma'lumotlardan foydalanib o'rganila boshlandi, shahar markazlarining evolyutsiyasi masalasini tadqiq etish dolzarb ahamiyatga ega bo'lib bordi. Bu davrda ko'rib chiqilayotgan mavzuga tegishli ilmiy bilimlar ancha oshdi. Bu ko'rib chiqilayotgan masalani o'rganishda oldingi davrga nisbatan katta yutuq edi.

3. Mustaqillik davri tarixshunosligi.

Toshkent tarixiy viloyatining tarixiy geografiyasi ayrim sharqshunos-tarixchi va arxeologlar ishlarida o'rganilgan. Bu tadqiqotlar odatda ayrim katta bo'lmagan hududlarni o'z ichiga olib, manbalarda keng qamrovda foydalanilmagan.

¹ Ртвеладзе Э.В. Легенды об основании среднеазиатских городов и археологическая действительность // Культура юга Узбекистана в древности и средневековье. Ташкент, 1987; Ртвеладзе Э.В., Исхаков М. Два средневековых чаганианских селения // ИМКУ, Вып. 15. Ташкент, 1979; Ртвеладзе Э.В., Сагдуллаев А. Памятники минувших веков. Ташкент: Узбекистан, 1986.

² Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Ист.-археол. Очерк Чача и Илака). Тошкент, "Фан". 1975; Буряков Ю.Ф. и др. Древняя и средневековая культура Чача. Тошкент, "Фан". 1979; Буряков Ю.Ф. По древним караванным путям Ташкентского оазиса. Тошкент, "Фан". 1978; Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса. Т., 1984.

³ Мукминова Р.Г., Филанович М.И. Ташкент на перекрестке истории (Очерки древней и средневековой истории города). Ташкент, 2001.

⁴ Караев С.К. Древнетюркские названия Средней Азии // Из истории Средней Азии и Восточного Туркестана XV – XIX вв. Ташкент, 1987; Караев С.К. Топонимия Узбекистана (Социолингвистический аспект). Ташкент: Фан, 1991.

Shu o'rinda Toshkent vohasiga qo'shni bo'lgan hududlar tarixiy geografiyasi nisbatan yaxshi o'rganilganini aytib o'tish lozim. Xususan, bu borada Sh.S.Kamoliddin¹ tomonidan nashr etilgan "Janubiy So'g'd va Toxaristonning tarixiy geografiyasi IX-XIII asr boshiga taalluqli arab manbalari asosida"² nomli monografiyasi diqqatga sazovor. Shu bilan birga B.Yu.Buryakov³, A.Muhammadjonov⁴, M.Filanovich⁵,

¹ Камолиддин Ш.С. Древнетюркская топонимия Средней Азии. Ташкент: Шарк, 2006; Камолиддин Ш.С. О градостроительной культуре у древних тюрков // Урбанизация и номадизм в Центральной Азии: история и проблемы. Материалы международной конференции. Алматы, 2004; Камолиддин Ш.С. О горнорудном деле и металлургии у древних тюрков // Археология и история Центральной Азии. К 70 летию Ю.Ф.Бурякова. Самарканд, 2004; Камолиддин Ш.С. Заметки по древней и средневековой истории Чача. Тошкент. 2009; Камолиддин Ш.С. Вокруг заметок по древней и средневековой истории Чача. Тошкент. 2009; Камолиддин Ш.С. О северных границах средневековой области Аш-Шаш. Тошкент. 2009; Камолиддин Ш.С. Сведения источников о Чаче как владении доисламских предков Саманидов. Тошкент. 2009.

² Камалиддинов Ш.С. Историческая география Южного Согда и Тохаристана поарабоязычным источникам IX – начала XIII вв. Т., 1996.

³ Буряков Ю.Ф. Древний и средневековый город Восточного Мавераннахра. Тошкент, "Фан". 1990; Буряков Ю.Ф. Чоч топилмалари. Тошкент. 1991; Буряков Ю.Ф. Канка и Шахрухия. Древние города Чача и Илака на Великом шелковом пути. Ташкент, 2011.

⁴ Муҳаммаджонов А. Қадимги Тошкент: Тарихий ва археологик лавҳалар. Тошкент, "Фан". 1988; Муҳаммаджонов А. Қанғ — қадимги Тошкент ва тошкентликлар. Тошкент, "Шарқ". 2009.

⁵ Филанович М. Древняя и средневековая история Ташкента в археологических источниках. Тошкент, "Узбекистан". 2010; Филанович М. Ташкент: зарождение и развитие города и гор. Культуры. Тошкент, "Фан". 1983. Филанович М. Государство Кангюй // Очерки по истории государственности Узбекистана. Ташкент, 2001; Филанович М., Алимова Д. Тошкент тарихи. Қадимги даврлардан бугунги кунгача. Тошкент, "Art Flex". 2009; Филанович М. Шош — Тошкент ва Ислон "Ренесанс"и (IX-XII

O.Bo'riev¹, Z.Saidboboyev², K.A.Kraxmal³ va boshqa tadqiqotchilarning O'rta Osiyo va xususan Toshkent vohasining o'rta asrlarga oid shaharlari ko'rib o'tilgan asarlarini qayd qilib o'tish mumkin.

Toshkentda hozirgacha saqlanib kelayotgan arxeologik yodgorliklarni o'rganish XIX asr 2-yarmida boshlangan edi. Toshkent shahri va uning atrof tumanlarida Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti arxeologiya kafed-rasi, O'zR FA Tarix va Arxeologiya institutlari hamda O'zbekis-ton xalqlari tarixi muzeyi olimlari tomonidan muntazam arxeologik kuzatuv, qidiruv va qazishma ishlari olib borildi. Toshkentning arxeologik obidalarini tadqiq qilib, uning qadimgi tarixi sahifalarini tiklashda, ayniqsa M. Ye. Masson, A. I. Terenojkin, G. V.

Grigorev, T. Mirg'iyosov, Ya. G'. G'ulomov, V. A. Shishkin, G. V, Parfenov, V. A. Bulatova, U. Islomov, M. I. Filanovich, Yu. F. Buryakov, D. G. Zilfer, G. Dadaboyev, S. B. Lunina, Z. Usmanova, D. P. Varxotova, L. G. Brusenkov, M. Aminjonova, M. S. Merz'iev, V. I. Sprishevskiyb N. I. Krashenninnikova, A. Kabirov X. Duke va boshqalarining hissasi katta bo'ldi. Ayniqsa, Toshkent vohasining qadimiy shahar xarobalarida arxeologik qazishmalar olib borgan holda ularning qadimdagi qaysi shahar va qishloqlarga to'g'ri kelishini aniqlashda Yu. F. Buryakov boshchiligida ish olib borgan arxeologik ekspedit-siya guruhining xizmatlari beqiyosdir.

Toshkent shahri hududida bevosita olib borilgan arxeologik tadqiqotlar ayniqsa 1966 yilgi Toshkent zilzilasidan so'ng keng ko'lam kasb etdi. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademi-

асрлар): (Хунармандчилик ва савдо, жамоатчилик, маънавий ва маданий ҳаётнинг ривожланиши). Тошкент. 2008.

¹ Бўриев О. Темурийлар даври ёзма манбаларида Марказий Осиё. Тошкент, "Ўзбекистон". 1997; Бўриев О. Марказий Осиё тарихий географиясидан лавҳалар. Тошкент, "Тафаккур". 2015.

² Саидбобоев З.А. Тарихий география. – Тошкент, "Ношир", 2008.

³ Крахмаль К.А., Хасанова С.М., Аметова Ф.И. Древнейшая история народов долины Сырдарьи. Ташкент, "Тамаддун". 2013.

yasining haqiqiy a'zosi Ya. G'. G'ulomov tashabbusi bilan maxsus «Toshkent arxeologik ekspeditsiyasi» tashkil etildi. Hozirgi vaqtga qadarli iste'dodli arxeolog—olima Margarita Ivanovna Filanovich rahbarligi ostida O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Arxeologiya institutining maxsus ekspeditsiyasi Toshkentda qizg'in arxeologik qazish ishlarini davom ettirmoqda.

Ko'p yillik arxeologik tadqiqotlar natijasida avvalo shunday voqelik aniqlandiki, Sirdaryo havzasi hududlarida yashagan qadimgi sak qabilalarining hammasi ham ko'chmanchi chorvador bo'lmagan. Chunonchi, Ohangaron va Chirchiq daryolarining irmoqlari bo'ylab juda keng maydonda bundan 3000 yilcha muqaddam dehqonchilik xo'jaliklari shakllanib, qadimgi saklarning bir qismi daryo irmoqlarining toshqin suvlaridan hosil bo'lgan tabiiy zaxob yerlar va ko'lmak hamda loyqalardan foydalanib o'troq dehqonchilik bilan kun kechirgan.

Shu asosda ko'plab dastlabki o'troq manzilgo'hu qishloqlar va keyinchalik ilk shaharlar ham vujudga kelgan. Ma'lum bo'lishicha, hozirgi Toshkentning janubiy qismi o'sha qadimgi ibtidoiy dehqonchilik madaniyati tashkil topgan vohaning o'rnida ekan. Shuning uchun ham hozirgi vaqtda xuddi shu hudud-dan ibtidoiy dehqonchilik madaniyatiga mansub yodgorliklar hamda ilk shahar madaniyati izlari topilib o'rganilmoqda.

Toshkentning qadimgi tarixi to'g'risidagi lavhalar bayon etilar ekan, avvalo shuni aytish kerakki, o'lkada ilk shahar-sozlik madaniyatining shakllanib, shaharning qad ko'tarishi shu o'lkada yashagan qadimgi chorvador va dehqon aholisi-ning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotidagi ulkan tarixiy jarayon bo'lib, bu jarayon shubhasiz o'lkaning o'zlashtirilib obod etilishi, ayniqsa unda chorvachilik va dehqonchilik xo'jaliklarini tashkil topishi hamda hunarmandchilik, ichki va tashqi savdoning rivojlanish tarixi bilan uzviy bog'lanib ketadi. Toshkent vohasida chorvachilik ayniqsa dehqonchilik madaniyatining shakllanishining chuqur ildizlari esa o'z navbatida, bu o'lkada juda qadim zamonlardan beri yashab

kelgan aholining hayotiga va u yaratgan ibtidoiy madaniyatga borib taqaladi.

Ilk o'rta asrlarda Choch vohasi o'zining geografik joylashuviga ko'ra o'troq va ko'chmanchi hayot kechiruvchi etnoslar orasida aloqalar jadal kechgan o'lka sifatida gavdalanadi. Shu bois Markaziy Osiyodagi urbanistik jarayonlarni o'rganishda Choch vohasi tarixini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Vohaning ilk o'rta asrlar tarixini yoritish uchun o'sha paytda bu yerda mavjud bo'lgan joy nomlarini alohida o'rin tutadi. Bu o'z navbatida o'sha davr ijtimoiy-siyosiy, madaniy hayoti haqida tarixiy tasavvurlar berish bilan birga Choch vohasida qanday etnoslar yashaganligini aniqlashga yordam beradi.

Voha toponimikasi bo'yicha bir qancha tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lib, ular orasida V.V. Bartold, M.E. Masson, H. Hasanov, S. Qoraevlarning ishlari alohida ajralib turadi. Ayniqsa, Chochning qadimgi va ilk o'rta asrlardagi shahar hamda qishloqlarining o'rnini aniqlashda arxeolog Yu.F. Buryakovning tadqiqotlari alohida diqqatga sazovor.

Choch toponimlari bo'yicha tadqiqot olib borgan olimlar tomonidan bu sohada samarali ishlar amalga oshirilgan va vohada mavjud joy nomlarining aksariyati ilmiy jihatdan izohlab berilgan. Tadqiqotchilarning e'tirof etishicha, vohadagi joy nomlarining salmoqli qismini turkiy va sug'diy nomlar tashkil etadi.

Choch vohasining ilk o'rta asrlardagi tarixi bo'yicha bir qancha tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ular orasida fransuz xitoyshunosi E. Shavann, rus olimlaridan V.A. Livshis, O.I. Smirnova, S.G. Klyashtorniy, o'zbekistonlik tarixchilar Yu.F. Buryakov, E.V. Rtveladze, M.I. Filanovichlar, A. Muhammajdonovning ishlari alohida ajralib turadi¹. Ayniqsa, Yu.F.

¹ Chavannes E. Documents sur les Tou-Kiue (Turks) occidentaux. St.Pbg., 1903; Смирнова О.И. Очерки из истории Согда. М.,1970; Лившиц В.А., Ртвеладзе Э.В. О монетных чеканах раннесредневекового Чача//У истоков древней культуры Ташкента. Ташкент, 1982; Кляшторний

Buryakovning tadqiqotlari o'zining salmog'i bilan diqqatga sazovor. Biroq, shu paytgacha Choch vohasining Turk xoqonligi davridagi tarixi alohida olinib, keng yorituvchi maxsus tadqiqot amalga oshirilmagan.

Choch vohasining ilk o'rta asrlar tarixiga doir ma'lumotlar asosan xitoy manbalaridan Bey-shi, Suy-shu (VII asr) va Tan-shu (X asr) yilnomalarida, qisman esa A-14 raqamli Mug' tog'i sug'diy hujjatida hamda arab-fors manbalaridan Balozuriy, Tabariy (IX asr), Istaxriy, Muqaddasiy, Ibn Havqal (X asr) kabi tarixchi va geograflar asarlarda saqlanib qolgan. Shuningdek, Choch vohasidan topilayotgan ilk o'rta asrlarga taalluqli numizmatik materiallar ham vohaning bu davr tarixini yoritishga xizmat qiladi.

Ushbu manbalardagi ma'lumotlardan ma'lum bo'lishicha, ilk o'rta asrlarda Choch hozirgi Toshkent vohasidan tashqari Isfijob (Sayram), Nucheket (Chimkent), Tarband (O'tror) va Taroz shaharlarini o'z ichiga olgan alohida hukmdorlik bo'lgan. Bu davrda vohaning Choch shahri (Mingo'rik xarobasi) iqtisodiy-madaniy, Tarband esa harbiy-siyosiy markazi bo'lgan¹.

VII asr boshlaridagi voqealar bayonida Bey-shi va Suy-shu yilnomalarida Shi (Choch) hukmdor Shi deb yuritilishi, hukmdorining ismi Nye ekanligi, Shi hukmdorlarining Turk xoqonligi hukmdorlaridan Sheguyxon (Jig xoqon², Tarduning

С.Г. Древнетюркские рунические памятники как источник по истории Средней Азии. М., 1964; Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса. Т., 1982; Ртвеладзе Э.В. Нумизматические данные к истории Чача//ОНУ, №6, Ташкент, 1982; Rtveladze E.V. Pre-Muslim Coins of Chach//Silk Road Art and Archaeology, 5, Kamakura 1997/98, P. 307-328; Мукминова Р.Г., Филанович М.И. Ташкент на перекрёстке истории (Очерки древний и средневековой истории города). Т., 2001; Мухаммаджонов А. Қадимги Тошкент. Т., 2002

¹ Гоибов Г. Ранние походы арабов в Среднюю Азию., Душанбе, 1989, с. 51

² Harmatta J. and Litvinsky B.A. Toharistan and Gandhara under Western Turk rule// History of Civilizations of Central Asia. Vol. III, Paris 1996, p. 369.

nevarasi; 610-618) bilan mojaroga borganligi va mag'lubiyatga uchratilganligi, oqibatda Sheguyxon bu yerning boshqaruviga Dele Tyanchji (Tegin Tyannji)ni tayinlanganligi, 609 yilda ushbu tegin Xitoyga elchi yuborganligi qayd etiladi¹. Tan-shu yilnomasida esa bu voqealar biroz boshqacharoq keltiriladi. Ya'ni, hukmdor Shi deb yuritilishi qayd qilinsa-da, uning ismi keltirilmaydi. Shuningdek, g'arb turklarining 605 yilda bu yerning hukmdorini o'ldirib, boshqaruvga Dele Fuchji (Tegin Fuchji) tayinlagani zikr qilinadi². Shu bilan birgalikda, ushbu yilnomaning boshqa joyida Kan (Sug'd) hukmdorlari ham mansub bo'lgan Chjaovu³ xonadoni to'qqizta hukmdorlik

¹ Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. 2, МЛ., 1950, с. 272-273, 282; Малявкин А.Г. Танские хроники о государствах Центральной Азии. Тексты и исследование. Новосибирск, 1989, с. 166, 270, к. 638

² Бичурин Н.Я. Собрание сведений..., Т. 2-, с. 313; Chavannes E. Documents sur les Tou-Kiue., p. 141.

³ Чжаову хонадони ҳақида бир қанча фикрлар айтилган. Г. Гибб, Чжаову атамасига икки дарё оралиғида ҳукмронлик қилган сулола номи сифатида қараб, ушбу сулолани қадимдан эронийлашган, деб ҳисоблайди (Gibb H. Orta Asya'da Arap fütuhati. İstanbul, 1930, s. 7). Баъзи тарихчилар эса Чжаовуни **ябғу** унвони билан тенглаштириб, юечжилардан қолган сўз тариқасида изоҳлайдилар (Смирнова О.И. Очерки из истории Согда., с. 30, 36). Кўпчилик тарихчилар бўлса, мазкур атаманинг Тан хонадони давридаги хитойча ўқилиши t'šämiu бўлганлигига асосланиб, уни мусулмон манбаларида Мовароуннахрнинг аслзодалари тарзида зикр қилинган «Жамук» тоифаси билан бир, деб қарайдилар (Смирнова О.И. Каталог монет с городища Пенджикент. М., 1963, с. 26; Peter B. Golden. An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Wiesbaden, 1992, p. 189). З.В. Тўғон фикрича, Жамук атамасининг асли туркий Чамук ёки Чумак бўлиб, хитой йилномаларида у чумугун шаклида Кўк Туркларнинг беш Дулу уруғининг бошида келган уруғ сифатида қайд қилингандир (Togan Z.V. Umumi Türk Tarihine Giriş. İstanbul, 1981, s. 51, 428). Табарий "Тарих ар-расул ва-л-мулук" асарида жамуклардан «улар эса туркларнинг улуғларидан» дея баҳс юритади («История» ат-Табари». Избрание отрывки (Перевод с арабского В.И. Беляева.

tarmog'iga bo'linganligi qayd etilib, ular quyidagicha keltiriladi; An (Buxoro), Sao (Ustrushona), Shi (Choch), Mi (Maymurg'), Xe (Kushoniya), Xosyun (Xorazm), Maodi (Vardona), Shi (Kesh)¹. Bundan ko'rinadiki, Turk xoqonligi ikki daryo oralig'ini va unga tutash hududlarni qo'lga kiritgan dastlabki paytlarda bu yerdagi boshqa hukmdorlik singari Choch hukmdorlari ham Chjaovu xonadoniga mansub bo'lganlar.

Yuqorida keltirilgan uchala xitoy yilnomasidan ham ma'lum bo'ladiki, VII asr boshlarida Chochdagi ma halliy sulolaga bar ham berilib, uning o'rnida xoqonlik bilan bevosita aloqali boshqaruv joriy qilingan. Yu.F. Buryakov fikricha, shu paytdan boshlab vohadagi hokimiyat Turk xoqonligiga asos solgan Ashina urug'iga mansub noib qo'lga o'tadi². Mazkur noib Dele Tyanchji ismining birinchi qismi Dele (Tegin)dan ham ko'rinadiki, u xoqonlik hukmdor xonadoniga mansub bo'lgan. Ma'lumki, Turk xoqonligida shahzodalar «tegin» deb atalgan.

Tadqiqot manbalarining umumiy tavsifi va xos jihatleri

Mavzuni yoritishda asosan arab hamda qisman fors va qadimgi turkiy manbalar va arxeologik manbalarga tayanildi. Tadqiqotda qo'llanilgan manbalar uch guruhga bo'lindi. Birinchi va ikkinchi guruhga yozma manbalar xronologik jihatdan turkumlashtirildi. Uchinchi guruhni esa arxeologik materiallar tashkil qildi.

Birinchi guruhni arab tilidagi geografik asarlar tashkil qiladi. Ushbu asarlarni qo'llashda manbaning asl matni bilan

Дополнения к переводу О.Г. Большакова и А.Б. Халидова). Т, 1987, с. 253). Шуни таъкидлаш жоизки, чжаову атамаси бўйича бир қанча фикрлар билдирилган бўлишига қарамай ҳалигача ўз ечимини топмаган.

¹ Бичурин Н.Я. Собрание сведений..., Т. II-, с. 310; Chavannes E. Documents sur les Tou-Kiue., p. 134

² Буряков Ю. К истории раннесредневекового Чача//O'zbekiston tarihi, №3, 2002, с. 12

birgalikda rus, ingliz, nemis hamda turkiy tillarga qilingan tarjimalardan ham foydalanildi.

Quyida arab tilidagi geografik manbalar xronologik ketma-ketlikda izohlab o'tilgan.

IX asr:

- al-Xorazmiyning "Kitab surat al-ard" ("Erning surati") asari. Mazkur asar al-Xorazmiy tomonidan yaratilgan bo'lib, yunon olimi Ptolomiyning jug'rofiyaga oid kitobini arab tiliga tarjima qilgan va uni o'zining yangi ma'lumotlari bilan boyitgan¹. "Kitobi surat al-ard" ("Er tasviri kitobi") asarida Kaspiy dengizi yoki Xorazm dengizi haqida qimmatli ma'lumotlar mavjud. Ushbu tarixiy jug'rofiyaga oid asardagi O'rta Osiyoga oid ma'lumotlar katta ilmiy ahamiyatga ega². Kitobning 937 milodiy, hijriy 428 yili ko'chirilgan qo'lyozmasi bizgacha yetib kelgan, unga turli xaritalar chizib ilova qilingan. Ushbu qo'lyozma matni 1926 yili sharqshunos H.M.Mjik tomonidan Leypsigda nashr qilingan³. Kitobni o'zbek tiliga A.Ahmedov tarjima qilib, ilmiy sharhlar bilan 1983 yili chop etgan.

- Ibn Xurdadbehning "Kitab al-masalik va-l-mamalik" ("Mamlakatlar va yo'llar haqidagi kitob") asari.

Ushbu asar muallifi Ibn Xurdadbeh yoki Abulqosim Ubaydulloh Xurdadbeh (820 tax 913 y.) asli eronlik bo'lgan, u oliy martabali mansabdor xonadoniga mansub edi. Otasi IX asr boshlarida Tabariston hokimi bo'lib, Daylam viloyatini bo'ysundirib, xalifaning diqqat e'tiborini qozongan. Ibn Xurdadbeh Bag'dodda tahsil olgan va yuqori saviyada ta'lim olgan. U xalifa Mo'tamid (870-892 y.) davrida yuksak davlat lavozimlarini egallab turgan, dastlab

¹ Бартольд В.В. Сочинения. VIII-том. Работы по источниковедению. Москва, «Наука», 1973, с. 512.

² Мадраимов А., Фузайлова Г. Манбашунослик. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2007, 62-б.

³ Сираждинов С.Х., Матвиевская Г.П. Ал-Хорезми выдающийся математик и астроном средневековья. Москва, «Просвещение», 1983, с. 58.

Nadim, so'ng Eronning g'arbiy-shimoliy tarafida joylashgan Jibal viloyatida sohib barid va-l-xabar (pochta boshlig'i) lavozimida faoliyat olib borgan. Ibn Xurdadbeh turli mavzuda, adab, tarix, geografichga oid o'nga yaqin asar bitgan bo'lib, ulardan eng muhimi "Kitab masolik ul-mamolik" ("Yo'llar va mamlakatlar haqida kitob") nomli asari bo'lib, u 846 yili yozib bitkazilgan¹.

Asarning qisqartirilgan tahriri bizgacha yetib kelgan va M. de Gue tarafidan 1889 yili nashr qilingan. Rus tiliga tarjimasi (tarjimon Noila Velixanova) 1986 yili Bokuda nashr qilingan.

Kitob arab xalifaligi qo'l ostidagi mamlakatlar, shaharlar, ularga boriladigan yo'llar, shaharlar va mamlakatlar orasidagi masofa, aholidan undiriladigan soliq va jarimalarning miqdori haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan. Ayniqsa, qadimiy So'g'd shaharlaridan Kushoniya (Samarqand atrofida joylashgan), Samarqand, Ustrushana, Shahrison (Ustrushana shaharlaridan), qadimgi Shosh, Isfijob (Sayram) shaharlarida aholi o'rtasida muomalada bo'lgan pul birligi, Nuh ibn Asad (vaf. 842 y.) va Ahmad ibn Asad (819-846 y.) davrida So'g'd va Farg'onaning umumiy ahvoli, Movarounnahr va Farg'onada IX asrda istiqomat qilgan turkiy xalqlar haqidagi ma'lumotlar benihoya ahamiyatga sazovor².

- al-Yaqubiyning "Kitab al-Buldan"³ "(Mamlakatlar haqida kitob") asari.

Asar ijodkori al-Ya'qubiy IX asrda o'tgan yirik geograf tarixchi olimdir. Ismi Abulabbos Ahmad ibn Abu Ya'qub ibn Ja'far ibn Vahb ibn Vadih al-Kotib al-Abbosiyy bo'lib, u yirik mansabdor xonadoniga mansubdir. Al-Ya'qubiy Bag'dodda tug'ildi, lekin umrining ko'p qismini Armaniston, Xuroson,

¹ Мадраимов А., Фузайлова Г. Манбашунослик. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2007, 65-б.

² Крачковский И.Ю. Избраннѣе сочинения. IV-том. Москва-Ленинград, 1957, с. 147.

³ ياقوت الحموى، "معجم البلدان"، دار صادر، بيروت، 1977 م.

Falastin, Misr va Mag'ribda o'tkazdi. Al-Ya'qubiyning ikki yirik va muhim asari bizning zamonamizgacha yetib kelgan. Biri "Kitab al-buldon" ("Mamlakatlar haqida kitob"), ikkinchisi esa "Tarix" nomi bilan shuhrat qozongan. "Kitob al-buldon" (taxminan 891 yilda yozilgan) to'rt qismdan iborat. Asarda arablar qo'l ostidagi mamlakatlarning geografik holati, yirik shaharlar va qal'alari, aholisi va uning asosiy mashg'uloti, urf-odatlar, o'sha mamlakatdan olinadigan xirojning umumiy miqdori haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan. Ushbu asarning ikki noyob qo'lyozmasi Germaniya kutubxonalarida saqlanmoqda¹. Kitobning arabcha matni gollandiyalik mashhur sharqshunos M.de Gue (1836-1909 y.) tomonidan 1892 yili Leydenda chop etilgan. Al-Ya'qubiyning ikkinchi asari "Tarix" umumiy tarix tipida yozilgan bo'lib, Sharq mamlakatlari, shuningdek O'rta Osiyoning VII-IX asrlardagi tarixi bo'yicha muhim manbalardan biri hisoblanadi. Asar ikki qismdan iborat bo'lib, Odam Atodan islomgacha bo'lgan va musulmon mamlakatlari tarixlari, ya'ni o'sha mamlakatlarda 873 yilgacha sodir bo'lgan voqealar bayon etilgan. "Tarix"ning arabcha matni 1883 yili gollandiyalik olim M.T.Xautsma (1851-1943 y.) tomonidan nashr etilgan².

X asr:

- Ibn al-Faqihning "Kitab axbor ul-buldon" ("Mamlakatlar haqida xabarlar") asari.

Ibn al-Faqih "Kitab axbor ul-buldon"³ ("Mamlakatlar haqida xabarlar") asari bilan mashhur bo'lgan tarixchi ulamolardan biridir. Uning to'la ismi Abubakr Ahmad ibn Muhammad al-Hamadoniydir. Ushbu asaridan (taxminan 903 yili yozilgan) ma'lum bo'lishicha, u xalifalardan al-

¹ Бартольд В.В. Сочинения. VIII-том. Работы по источниковедению. Москва, «Наука», 1973, с. 490.

² Мадраимов А., Фузаилова Г. Манбашунослик. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2007, 63-б.

³ ابن الفقيه، "البلدان"، عالم الكتب، بيروت، 1996 م.

Mo'tadid (892-902 y.) va al-Muqtafiy (902-908 y.)lar bilan zamondosh bo'lgan. "Kitab al-fihrist" muallifining so'zlariga qaraganda, Ibn al-Faqih o'z zamonasining atoqli adiblaridan bo'lib, naql-rivoyat va adabiyotni yaxshi bilgan. "Kitob axbor ul-buldon" asari siyosat, tarix va madaniy hayotga oid materiallarga boydir¹. Ibn al-Faqihning ayniqsa yirik shaharlar, Balx, Samarqand va boshqalar haqida keltirgan ma'lumotlari nihoyatda ahamiyatga molik. "Kitab axbor ul-buldon"ning Ali ibn Ja'far ash-Shayzoriy tarafidan bajarilgan (1022 y.) qisqa tahriri de Gue tomonidan 1885 yili Leydenda chop etilgan². Ushbu asarning noyob qo'lyozmasi, aniqrog'i uning ikkinchi qismi, 1923 yili Mashhaddagi (Eron) Imom Rizo masjidi kutubxonasidan topildi. Unda Eron hamda Movarounnahrning iqtisodiy va tarixiy geografiyasiga oid diqqatga sazovor axborotlar bor.

- Ibn Rustaning "Kitab al-a'lak an-nafisa" ("Qimmatbaho toshlar haqida kitob") asari.

- Qudama ibn Ja'farning "Kitab al-xaraj va san'at al-kitaba"³ ("Xiroj va kotiblik san'ati haqidagi kitob") asari.

Asar muallifi Abulfaraj Qudama, filolog va geograf olimidir. Uning to'la ismi Abulfaraj ibn Ja'far Qudama al-Basriy al-Bag'dodiy. U aslzoda bo'lib, avval nasroniy bo'lgan, saroy xizmatiga qabul qilingandan keyin xalifa al-Muqtafiyning ta'siri ostida islom dinini qabul qilgan⁴. Dastlab ma'muriy mahkamalardan birida (majlis az-zimam) xizmat qilgan, umrining so'ngida esa aloqalar devoniga (devoni sohib barid) boshchilik qilgan.

Abulfaraj Qudama 928 yili "Kitab ul-xiroj va san'at al-kitoba" ("Xiroj undirish va maktublar yozish san'ati haqida

¹ Крачковский И.Ю. Избранные сочинения. IV-том. Москва-Ленинград, 1957, с. 156.

² Мадраимов А., Фузайлова Г. Манбашунослик. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2007, 64-б.

³ قدامة بن جعفر، "الخراج و صناعة الكتابة"، دار الرشيد للنشر، بغداد، 1981 م.

⁴ Бартольд В.В. Сочинения. VIII-том. Работы по источниковедению. Москва, «Наука», 1973, с. 157.

kitob”) nomli ikki jildlik (8 qismdan iborat) asar yozgan. Mazkur asar arab xalifaligining ma’muriy bo’linishi, xalifalikka tobe bo’lgan mamlakatlar o’rtasidagi aloqa xizmati, soliq va moliya tizimining umumiy ahvoli haqida qimmatli ma’lumotlarni beradi.

“Kitab ul-xiroj va san’at al-kitoba” asarida Movarounnahrning geografik holati va uning turkiy aholisi haqida ham muhim daliliy ma’lumotlarni uchratamiz. Kitobning faqat ikkinchi jildigina saqlanib qolgan. Uning ayrim parchalari fransuzcha tarjimasi bilan M.Ya. de Gue tarafidan 1889 yili nashretilgan¹.

- al-Mas’udiyning “Kitab at-tanbix va-l-ishraf” asari.

Bu kitob al-Mas’udiy yoki Abulhasan Ali ibn al-Mas’udiy (vaf.956 y. Qohira) X asrning ko’zga ko’ringan geograf va tarixshunos olimi asaridir. Muallif IX asr oxirlarida Bag’dodda amaldor oilasida dunyoga kelgan. Juda ko’p (915-945 y.) sayohatlar uyushtirgan, turli o’lkalarda bo’lib, adabiyot, san’at, falsafa, fiqh, hadisshunoslik, jug’rofiya va tarix ilmlari bo’yicha chuqur ma’lumotga ega bo’lib, xususan Movarounnahrda bo’lganda shaharlar va aholi haqida qimmatli ma’lumotlar jamlagan.

Al-Mas’udiy ilmning turli sohalariga oid “Kitab axbor uz-zamon va ajoyib ul-buldon”² (“Davr xabarlar va mamlakatlarning ajoyibotlari haqida kitob”), “Kitab ul-avsat” (“O’rtacha kitob”), “Kitob at-tavorix fi axbor al-umum min arab va-l-ajam” (“Arab va Ajam xalqlari tarixi”), “Xazoin ul-muluk va sirr al-olamayn” (“Podshohlarning xazinalari va ikki olam sirlari”), “Kitob ar-rasoil” (“Risolalar to’plami”), “Kitob at-tanbih, va-l-ishraf” (“Ogohlantirish va ishontirish haqida kitob”) kabi 20 dan ziyod asar yozib qoldirgan³.

¹ Мадраимов А., Фузайлова Г. Манбашунослик. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2007, 68-б.

² المسعودى، "اخبار الزمان"، مطبعة عبد الحميد احمد حنفى، دمشق، 1938 م.

³ Крачковский И.Ю. Избраннѣ сочинения. IV-том. Москва-Ленинград, 1957, с. 174.

Al-Mas'udiyning asarlari arab xalifaligi, Movaroun-nahrning IX-X asrlar tarixini o'rganishda zo'r ahamiyatga ega. Ular o'ziga xos geografik qomus bo'lib, jahon xalqlari va turkiy xalqlarning tarixi, ijtimoiy-siyosiy ahvoli, urf-odatlar haqida boy ma'lumotga ega.

Tarixchining yana "Muruj az-zahab va ma'dan al-javohir"¹ ("Oltin tozalagich va qimmatbaho toshlar koni") nomli asari ham bor. Bu kitobning arabcha matni fransuzcha tarjimasi bilan birga, 1861-1877 yillari Parijda to'qqiz jildda nashr etilgan².

- Istaxriyning "Kitab al-masalik va-l-mamalik"³ ("Mamlakatlar va yo'llar haqidagi kitob") asari.

Ushbu asar muallifi Istaxriy yoki Abu Ishoq Ibrohim ibn Muhammad al-Forsiy (850-934) nomi bilan mashhur bo'lgan sayyoh va geograf olimdir. U 915 yildan boshlab Eron, Movarounnahr, Suriya, Misr va Mag'rib kabi o'lkalarda sayohat qilgan. Mana shu sayohatlari davomida jamlangan boy daliliy material va zamondoshi Abu Zayd Ahmad ibn Sahl al-Balxiyning (850-934 y.) "Suvar al-aqolim" ("Iqlimlar surati") asari asosida 930-933 yillari o'zining "Kitab masalik ul-mamolik" ("Mamlakatlarga boriladigan yo'llar haqida kitob") nomli beqiyos asarini yaratgan.

Asar yigirma bobdan iborat. Unda musulmon mamlakatlari Arabiston, Mag'rib, Misr, Suriya, Iroq, Eron, Movarounnahr), shuningdek, Hindistonning chegaralari, iqlimi, ma'muriy bo'linishi, mashhur shaharlari, ularga olib boriladigan yo'llar, aholisi va uning mashg'uloti, atoqli kishilari, savdo-sotiq va boshqa masalalar bayon etilgan.

"Kitob masalik ul-mamolik" asarining asl matni uch marta 1870, 1927 va 1967 yillari Leydenda chop etilgan. U

¹ المسعودى، "مروج الذهب و معادن الجواهر"، المكتبة العصرية، بيروت، 2005 م.

² Мадраимов А., Фузайлова Г. Манбашунослик. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2007, 68-б.

³ ابو اسحق ابراهيم بن محمد الفارسى الاصطخرى. كتاب مسالك الممالك. تحقيق محمد جابر عبد العال الحينى. - القاهرة، 1961.

Abulmahosin Muhammad ibn Sa'd ibn Muhammad an-Naxchivoniy tarafidan XVI asrning ikkinchi yarmida fors tiliga tarjima qilingan, qo'lyozma nusxalari Sankt-Peterburg va Toshkentda saqlanmoqda¹.

- Ibn Havqalning "Kitab surat al-ard"² ("Erning surati") asari.

Ushbu asarning muallifi Ibn Havqal (vaf. 976 y.)dir. U o'z davrining ko'zga ko'ringan yirik geograf olimi va sayyohidir. Muallifning to'la ismi Abulqosim ibn Havqal an-Nasibiy bo'lib, Shimoliy Mesopotamiyada joylashgan Nisibin shahridan kelib chiqqan.

Ibn Havqal 943 yildan boshlab savdogarlik maqsadida turli yurtlar, ya'ni Markaziy Afrika, Ispaniya, Italiya, Eron, Hindiston bo'ylab sayohatlarda bo'lgan. U Istaxriy bilan shaxsan uchrashgan. Uchrashuv vaqtida Istaxriy go'yoki undan o'z asaridagi xato va chalkashliklarni xalos qilish va qaytadan ishlashni taklif etgan.

"Men uning kitobidagi bir emas, bir necha xaritalarni tuzatdim, yangiladim, so'ng ushbu o'z kitobimni yozishga qaror qildim. Istaxriy kitobida uchragan xatolarni tuzatdim, asarimga bir nechta (yangi) xaritalarni qo'shdim va ularni izohlab berdim" — deb yozadi Ibn Havqal³.

Ibn Havqalning asari "Kitab ul-masolik va-l-mamolik" ("Yo'llar va mamlakatlar haqida kitob") yoki qisqacha "Kitab surat al-arz" ("Erning surati") nomi bilan mashhur bo'lib, Hamadoniylardan Sayfulla Ali I ga (945-967 y.) bag'ishlab yozilgan. Uni yozishda muallif sayohatlari davomida jamlagan, savdogarlardan so'rab-surishtirib jamlagan ma'lumotlaridan hamda Ibn Xurdodbeh, al-Jayhoniyy, Qudama asarlaridan foydalangan. Kitobda tavsiflangan har bitta yurt

¹ Мадраимов А., Фузайлова Г. Манбашунослик. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2007, 69-б.

² ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م.

³ Крачковский И.Ю. Избраннѣ сочинения. IV-том. Москва-Ленинград, 1957, с. 198.

va viloyatning xaritasi ham keltirilgan. Masalan, Movaroun-nahr qismiga ilova etilgan xaritada Jayhun (Amudaryo), Buxoro, Samarqand, Ushrushana (O'ratepa), Ispijob (Sayram), shosh va Xorazm shaharlari va viloyatlari tasvirlangan¹. Asarda turkiy va g'uzzlar, ularning mashg'ulotlari, shuningdek, Movarounnahr shaharlari, aholisi haqida keltirilgan ma'lumotlari nihoyatda qimmatlidir.

"Kitab ul-masolik va-l-mamolik" asarining arab tilidagi matni 2 marta M.Ya. de Gue (1878) hamda Kramers tomonlaridan (1938-1939) nashr etilgan. Kramers tanqidiy nashri (u 1086 yili ko'chirilgan va hozir Istambulda saqlanayotgan qo'lyozmaga asoslangan) birmuncha qimmatli nashr sifatida qadrlanadi².

- al-Muqaddasiyning "Ahsan at-taqosim fi ma'rifat al-aqolim" ("Iqlimlarni o'rganishda taqsimotning afzali") asari.

"Ahsan at-taqosim" yoki "Ahsan at-taqosim fi ma'rifat al-aqolim"³ ("Iqlimlarni o'rganish uchun eng yaxshi qo'llanma") nomli asar muallifi X asrning yirik geograf olimi al-Muqaddasiy hisoblanadi. Uning to'liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Ahmad ibn Abubakr al-Muqaddasiydir. Olim 947 yili Quddusda tug'ilgan, butun dunyo musulmon davlatlari bo'ylab sayohat qilgan va 1000 yili vafot etgan.

Al-Muqaddasiy sayohat davomida jamlagan hamda boshqa manbalardan olingan aniq materiallar asosida 985 yili o'zining qimmatli asarini yozib qoldirgan⁴. Kitobning ikkita nashri mavjud. Birinchi tahriri 986 yilda amalga oshirilgan bo'lib Somoniylarga, 989 yilgi ikkinchisi esa Fotimiylarga bag'ishlab yaratilgan.

¹ Бартольд В.В. Сочинения. VIII-том. Работы по источниковедению. Москва, «Наука», 1973, с. 520.

² Мадраимов А., Фузаилова Г. Манбашунослик. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2007, 70-б.

³ المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م.

⁴ Крачковский И.Ю. Избраннѣ сочинения. IV-том. Москва-Ленинград, 1957, с. 211.

Asar muqaddima va ikki qismdan iborat. Muqaddimada muallif asarning yozilish tartibini bayon etgan va o'zidan avval o'tgan geograf olimlarning asarlariga to'xtalib o'tgan.

Birinchi qismda arab mamlakatlari, Arabiston yarim orolida joylashgan mamlakatlar Iroq, Mesopotamiya, Suriya, Misr, Mag'rib hamda Kichik Osiyoning geografik holati, mashhur shaharlari, osori atiqalari, aholisi va uning mashg'uloti, e'tiqodi hamda urf-odatlar, aholidan to'planadigan soliq va jarimalar va ularning umumiy hajmi, shuningdek, har bir mamlakat va viloyatning ma'muriy tuzilishi hamda mashhur kishilari haqida ma'lumot berilgan.

Ikkinchi qismda Ajam mamlakatlari Xuroson, Seiston va Movarounnahr tavsiflangan¹.

"Ahsan at-taqosim" ijtimoiy-iqtisodiy, tarixiy hamda madaniy hayotga oid qimmatli aniq ma'lumotlari bilan boshqa geografik asarlardan ajralib turadi va arab mamlakatlari, shuningdek, O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy tarixini o'rganishda muhim manba bo'ladi.

Asarning arabcha matni de Gue tomnidan 1877 yili chop etilgan edi. U yana 1906 va 1967 yillarda ham qayta nashr etilgan.

XI asr:

- Beruniyning "al-Qanun al-Mas'udiy"² ("Mas'ud qonuni"), "Geodeziya" va "Hindiston" asarlari.

Ushbu benazir asarlar muallifi qomusiy olim Abu Rayhon Beruniydir (973-1048). U tabiiy va ijtimoiy fanlar bo'yicha 150 dan ziyod kitoblar yozib, asosan tabiiy fanlar sohasida ulkan kashfiyotlarga va muvaffaqiyatlarga erishgan bo'lsa-da, o'zining ijtimoiy fan, ayniqsa tarix to'g'risidagi chuqur bilimlarini "Osor ul-boqiya an al-qurun al-holiya" ("Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar") hamda "Hindiston" yoki "Kitab tahqiq molil-Hind min manqula fi-l-

¹ Мадраимов А., Фузаилова Г. Манбашунослик. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2007, 70-б.

² ابو الريحان البيروني، "القانون المسعودي"، مج (3)، بيروت، 1954 م.

aql va-l-marzuma” (“Hindlarning aqlga sigʻadigan va sigʻmaydigan taʼlimotlarining tadqiq etish”) va “Kitab ul-musammara fi axbori Xvarazm” (“Xorazm haqidagi axborotlar haqida suhbatlar”) nomli asarlari bilan tarix va madaniyat tarixiga katta hissa qoʻshgan¹.

Asar 1000 yili Jurjon shahrida yozib bitkazilgan. Unda qadimgi Oʻrta Osiyo, Yunon, Eron, Hind, nasroniy, yahudiy va boshqa elatlarning islomgacha boʻlgan tarixi, urf-odatlar, bayramlari va asosan vaqtni hisoblash taqvim-xronologiya toʻgʻrisida mukammal axborot bergan. Ushbu asarning XIV asrda yozilgan qimmatli qoʻlyozmasiga nodir asarlar ishlangan va bu noyob sanʼat obidasi Shotlandiya poytaxti Edinburg shahri Universiteti kutubxonasida 161 raqam bilan saqlanmoqda.

“Osor ul-boqiya”ning ruscha va oʻzbekcha nashrlari Toshkentda 1957 va 1968 yillari nashr etilgan. Kitob Yevropada “Xronologiya” nomi bilan mashhurdir.

Beruniyning Xorazm tarixiga bagʻishlangan asari yuqorida zikr etilgan nomdan tashqari, yana “Tarixi Xorazm” va “Mashohiri Xorazm” (“Xorazmning mashhur kishilari”) nomlari bilan ham shuxrat qozongan boʻlib, uning ayrim lavhalari – parchalari Abulfazl Bayhaqiyning 1056 yili yozib bitkazilgan “Tarixi Bayhaq” va Yoqut Hamaviyning “Moʻjam ul-buldon” asarlarida saqlanib qolgan².

Beruniyning “Kitob fi axborot al-mubayyizot val-karomita” (“Oq kiyimlilar va karmatlarning xabarlar haqida kitob”) asari ham tarix ilmi uchun alohida qiymatga ega. Unda oʻsha zamonlarda Oʻrta Osiyoda keng tarqalgan ijtimoiy harakat – karmatlar harakati haqida diqqatga sazovor maʼlumotlar bor. Beruniyning asarlarida tarix ilmi uchun maʼlumotlar juda koʻp uchraydi, ammo ulardan

¹ Бартольд В.В. Сочинения. VIII-том. Работы по источниковедению. Москва, «Наука», 1973, с. 510.

² Мадраимов А., Фузаилова Г. Манбашунослик. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2007, 81-б.

tashqari nomi zikr qilingan asari uning yirik tarixchi olim, etnograf bo'lganligini ko'rsatadi.

- al-Bakriyning "Kitab mu'jam ma istajam"¹ ("Arab bo'lmaganlar haqidagi kitob") va "Kitab al-masalik va-l-mamalik"² ("Mamlakatlar va yo'llar haqidagi kitob") asarlari.

- noma'lum muallif qalamiga mansub "Kitab g'arayib al-funun va mulax al-uyun" ("Fanning g'aroyibotlari va mo'jizalari haqidagi kitob") asari.

Mana shu davrda yaratilgan "Kitab g'arayib al-funun va mulax al-uyun" "كتاب غرايب الفنون و ملح العيون" asari O'rta asrlar Sharq tarixi, tarixiy geografiyasi hamda xaritashunosligini o'rganish uchun muhim manbalardan biri hisoblanadi. Asarning muallifi noma'lum va hozirgi kunga qadar aniqlanmagan. Qo'lyozma qator qadimgi xaritalar va astronomik diagrammalarni o'z ichiga oladi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, bu xarita va diagrammalarning aksariyati hozirgi kunga qadar saqlanib qolgan yunon, lotin va boshqa arab manbalarida uchramaydi. Asar "Kitab g'arayib al-funun va mulax al-uyun" deb nomlanib, o'zbek tiliga "Fanning g'aroyibotlari va mo'jizalari haqidagi kitob" tariqasida tarjima qilinadi.

Qo'lyozmaning 1a-sahifasidagi asar sarlavhasi tagidagi yozuvga hamda birinchi kitobning ikkinchi bobi (6a-sahifa) va ikkinchi kitobning 15-bob (36b, 37a-sahifa)lariga asoslanib muallifning "Al-Kitab al-Muhit" nomli yana bir asari borligi haqidagi ma'lumotga egamiz.

"Kitab g'arayib al-funun va mulax al-uyun" asarining asl nusxasida hayvonlar, otlar, tuyalar va ov haqidagi boblar ham mavjud bo'lib, bu boblar nima uchundir keyin ko'chirilgan nusxalarga kiritilmagan.

Asarning 5 kitobdan iborat ekanligini Damashqning Maktabat al-Asad al-Vataniya kutubxonasida MS 16501

¹ البكرى الاندلسى، "معجم ما استعجم من اسماء البلاد و المواضع"، عالم الكتب، بيروت، 1945

² البكرى الاندلسى، "المسالك و الممالك"، الدار العربية للكتاب، دمشق، 1992 م.

raqami ostida saqlanayotgan shu nomdagi asar orqali bilish mumkin. “Kitab g’arayib al-funun va mulax al-uyun” asarining bu nusxasi 5 kitobdan iborat bo’lib, qo’shimcha yana uch kitobda Bodlean kutubxonasida saqlanayotgan qo’lyozmaga kiritilmagan boblar ham saqlangan. Biroq, Damashq nusxasining 1- va 2-kitoblari MS. Arab. c. 90 nusxasi bilan solishtirganda to’liq emasligi seziladi. Mazkur nusxada ko’plab xarita, sxema va tasvirlar yetishmaydi. Shuningdek, ushbu qo’lyozmada 4-bob to’liqligicha, 5-bobning boshlanishi hamda 9–10 boblarning ayrim qismlari yetishmaydi. Bu nusxada mavjud xarita va tasvirlar MS. Arab. c. 90 nusxasidan farqli ravishda rangsiz tarzda tasvirlangan. Ikkinchi kitob 25 bobdan iborat. Muallifning shaxsiy fikriga ko’ra mazkur ikkinchi kitobning ayrim qismlari Ptolemeyning “Geografiya” asariga asoslanadi. Asarda muallif tarixiy geografik matnlarga dunyoning ikki xil xaritasini ilova qiladi. Ularning biri to’g’ri to’rtburchak shaklida (23b-24a-sahifalar), ikkinchisi esa doira shaklida (27b-28a-sahifalar) tasvirlangan. So’ng o’sha davrda ma’lum bo’lgan dengizlar, Hind okeani, O’rta yer dengizi va Kaspiy dengizi xaritalarini keltiradi. Muallif O’rta yer dengizi sohillari tasvirlariga alohida e’tibor qaratgan (muallifning o’zi shu yerlardan bo’lsa kerak, degan taxminlar ham mavjud). Bundan tashqari, asarda O’rta yer dengizi orollarining mufassal sxema (xarita)si (30b-31a-sahifalar), Sitsiliya va Kipr orolining noyob xaritasi (32b-33a-sahifalar), shuningdek, Shimoliy Afrika, Tunis va Misrning savdo markazlari xaritalari berilgan. Muallif asarga 5 ta daryo – Nil (42a-sahifa), Frot (42b-sahifa), Dajla (43a-sahifa), Amudaryo (44a-sahifa) va Hind (43b-sahifa) daryolarining xaritalarini kiritgan.

Shu bilan birga, asarda Kaspiy dengizi, Issiq ko’l, Amudaryo oqimi havzalaridagi qadimgi markazlar – Xorazm va Movarounnahrning boshqa hududlari haqida ma’lumotlar mavjudligi diqqatga sazovordir. Asarning dunyodagi ko’llar haqidagi 17-bobida Orol dengizi haqida so’z yuritilib, uning

eni bir oylik yo'lga tengligi, suvining juda sho'rliigi, o'sha davrda turk g'uzlariga qarashli yerlarda joylashganligi va dunyodagi eng katta ko'l ekanligi ta'kidlangan. Asarning daryolarning joylashuvi va ularning izohlariga bag'ishlangan 19-bobida Amudaryo xaritasi ham tasvirlangan. Xaritashunoslik nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, Amudaryo xaritasining ilmiy qimmatini beqiyos, zero bungacha daryoning alohida xaritasi tasvirlanmagan va bu kabi ma'lumotlar boshqa birorta geografik asarda uchramaydi. Xaritada daryo o'rta asr sharq xaritashunosligiga zid bo'lmagan ravishda "Nahr al-Jayhun" deb nomlanganligini ko'rish mumkin. Xaritada daryoning quyi oqimlari tasvirlangan qismining o'ng tarafida, markazdagi ko'lga yana bir daryo kelib quyilishi tasvirlangan. Bu Sirdaryo bo'lib, o'rta asrlarda u Sayhun deb atalgan. Sayhunning shimol va janub tomonlarida ham bir qancha joy nomlari yozilgan. Bular Xuvora (Jand), Al-Qariya Al-Xadisa, Maro'i ash-Shosh, va Bilad al-G'arib al-Atrok, ya'ni qadimgi turklarning mamlakati deb berilgan.

XII asr:

- al Idrisiyning "Nuzhat al mushtoq fi-xtiroq al-afoq" yoki "Kitab ar-Rujor" ("Rujor kitobi") asari.

"Nuzhat al-mushtoq" yoki "Nuzhat al-mushtoq fi xtirak ul-ofoq"¹ ("Jahon bo'ylab kezib holdan toyganning ovunchog'i") nomli asarini o'z davrining mashhur sayyohi va geograf, tarixchi olimi Al-Idrisiy yozgan. Uning to'liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Muhammad ibn Abdulloh ibn Idris al-Idrisiydir.

Al-Idrisiy 1100 yili Marokashning Seut shahrida tug'ilgan bo'lib, Ispaniyaning Kordoba shahrida tahsil olgan, Portugaliya, Fransiya, Angliya va Kichik Osiyo bo'ylab qilingan safaridan so'ng, 1138 yili Palermo shahriga keladi va Sisiliya qiroli Rojer 11 (1130-1154 yy.) xizmatiga kirib, uning topshirig'i bilan o'zining "Nuzhat al-mushtoq" asarini yozib bitkazgan. Olim 1165 yili vafot etgan. "Nuzhat al-

¹ الإدريسى، "نزهة المشتاق في اختراق الفاق"، مكتبة الثقافة الدينية، القاهرة، 1962 م.

mushtoq” yetti iqlim mamlakatlarining, ya’ni dunyoning geografik holatidan bahs yuritadigan asar hisoblanadi. Uning ayniqsa Shimoliy Afrika, Italiya, Fransiya, Germaniya shuningdek Markaziy Osiyoga oid qismlari qimmatga ega. Kitobning matni 1592 yili Rimda nashr etilgan. Lotin tiliga tarjimasi 1619 yili Parijda bosib chiqarilgan¹.

XIII asr:

- Yoqut al Hamaviyning “Mu’jam al buldon” asari.

Mashhur qomusiy kitob “Mo’jam ul-buldon”² muallifi ajoyib sarguzashtlarni o’z boshidan kechirgan olim, sayyoh va xattot Yoqut Hamaviy hisoblanadi (1179 y. tug’.). U asli Kichik Osiyolik (Rum) qul bo’lgan. Otasining ismi nima ekanligini bilmagani sababli o’zini Ibn Abdulloh (Tangri qulining o’g’li) deb nomlagan. Bolalik vaqtida asirlar bilan birga Bag’dodga olib kelingan va uni Hama shahrida (Suriya) Askar ibn Ibrohim al-Hamaviy ismlik savdogar sotib olib, unga Yoqut deb nom beradi. Mazkur asarning ham Markaziy Osiyoga oid qismlari qimmatga ega.

- al-Qazviniyning “Asar al-bilad va axbar al-i’bad”³ (“Mamlakatlar asorlari va Alloh bandalari haqida xabarlar”) asari

Ikkinchi guruhni umumiy tarix tipida yozilgan asarlar hamda qomusiy asarlar tashkil qiladi. Ushbu manbalarni qo’llashda ham manbaning asl matni bilan birgalikda rus, ingliz, nemis hamda turkiy tillarga qilingan tarjimalardan foydalanildi.

Quyida arab tilidagi umumiy tarix tipida yozilgan asarlar hamda qomusiy manbalar xronologik ketma-ketlikda izohlab o’tilgan.

IX asr:

- Balazuriyning “Kitab futuh al-buldon” (“Mamlakatlarining zabt etilishi”) asari.

¹ Мадраимов А., Фузайлова Г. Манбашунослик. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2007, 76-б.

² ياقوت الحموى، "معجم البلدان"، دار صادر، بيروت، 1977 م.

³ القزوينى، "آثار البلاد و اخبار العباد" دار صادر، بيروت، 1956 م.

“Kitab futuh al-buldon”(“Mamlakatlarning fath etilishi”) IX asrda oʻtgan yirik geograf va tarixchi olimi Balazuriy (vaf. 892 y.)ning asari. Muallif qomusiy olimlardan biri hisoblanish Madoiniyning shogirdi boʻlgan. Uning toʻla ismi Abubakr Ahmad ibn Yaxʼyo Jabir al-Balazuriy, asli eronlik Abbosiylardan al-Mutavakkil (847-861 y.) va al-Mustaʼin (862-866 y.) saroyida tarbiyachi boʻlib faoliyat olib borgan.

Balazuriy ikki yirik asar “Kitab futuh al-buldon” va “Kitob al-ansob ao-sharif”(“Sharofatli kishilarning nasablari haqida kitob”ning muallifi.

“Kitab futuh al-buldon” arab fathlari tarixi boʻyicha eng yaxshi asarlardan biri sifatida eʼtirof etiladi. Faqat shu asarda arablarning xalifa Usmon (644-656 y.) va uning Xurosondagi noibi Abdulloh ibn Amr davrida Movarounnahrda bir necha bor kirganliklari va Maymurgʻni (Samarqand tumanlaridan biri) fath etganliklari haqida maʼlumot bor¹.

Asarda arablar taʼsiriga tushib qolgan mamlakatlar, ularning diqqatga sazovor shaharlari va osori-atiqalari, xalqi, pul muomalasi, undiriladigan soliklar, shuningdek arab tilining joriy etilishi haqida ham diqqatga sazovor maʼlumotlarni uchratamiz mumkin.

“Kitab futuh al-buldon”ning faqatgina qisqacha tahriri yetib kelgan. Arabcha matni de Gue tomonidan 1866 yili Leydenda nashr etilgan. Uning ingliz tiliga tarjimasi (tarjimonlar Xitti va Murgotten) ham mavjud. Balazuriyning ushbu asarining toʻliq shakli Yoqut va Ibn al-Asir asarlari uchun qimmatli manbalardan biri boʻlib xizmat qilgan.

- at-Tabariyning “Tarixi ar-rusul va-l-muluk” asari.

Bu kitob muallifi yirik qomusiy olim Abu Jaʼfar Muhammad ibn Jarir at-Tabariy (836-923 y.) hisoblanadi. U Eronning Tabariston viloyatiga qarashli Omul shahrida tugʻilgan boʻlib, umrining asosiy qismini Bagʻdodda oʻtkazgan va shu shaharda vafot etgan. Tarixchi olim xalifalikning

¹ Бартольд В.В. Сочинения. VIII-том. Работы по источниковедению. Москва, «Наука», 1973, с. 544.

ko'p shaharlarini sayohat qilib chiqqan, birmuncha vaqt Ray, Basra, Kufa, Suriya va Misrda yashagan.

Tabariy o'z davrining ma'lumotga boy kishilaridan bo'lib, o'ndan ortiq asar yozib qoldirgan. Musulmon qonunshunoslari orasida mavjud bo'lgan ixtiloflar bayon etilgan "Kitab ixtilof al-fuqaho" ("Faqihlar o'rtasidagi ixtiloflar haqida kitob"), "Qur'oni karim" oyatlari sharhiga bag'ishlab yozilgan o'ttiz (boshqa ma'lumotlarga qaraganda qirq) jildidan tashkil etuvchi "Jome' al-bayon at-ta'vil al-Qur'on" ("Qur'on" so'zlari ma'nosining keng bayoni majmuasi") va nihoyat, "Tarixi ar-rusul va-l-muluk" ("Payg'ambarlar va podshohlar tarixi") ana shular jumlasidandir. Tarixiy ilmlar uchun eng muhimi va qimmatlisi so'nggi asar hisoblanadi¹.

"Tarixi ar-rusul va-l-muluk" yoki qisqa nomi "Tarixi Tabariy" asari umumiy tarix janrida yozilgan asardir. Lekin mukammalligi va daliliy materiallarga egaligi bilan boshqa asarlardan tamoman alohida ajralib turadi².

Asarda dunyoning "yaratilishi"dan to 912-913 yillargacha Arabiston, Rum (Kichik Osiyo), Eron va Arab xalifaligi ta'siriga tushib qolgan mamlakatlarda, shuningdek Movarounnahr hududida bo'lib o'tgan ijtimoiy-siyosiy voqealar hikoya qilingan. Voqelar yilma-yil, xronologik tarzda bayon etilgan bo'lib, bu esa asardan foydalanishda ko'p jihatdan qulaylik yaratadi. Tabariy mazkur asarini yozishda yahudiy va xristianlarning naql-rivoyatlari, Sosoniylar (224-651 y.) solnomasi "Xvaday namak" ("Podshohnoma"), al-Voqidiyning (747-823 y.) "Kitob ul-mag'oziy" ("Urushlar haqida kitob"), al-Madoiniyning "Tarixi xulafo" ("Xalifalar tarixi"), Ibn Tayfurning (819-893 y.) "Tarixi Bag'dod" ("Bag'dod tarixi") kabi kitoblardan keng foydalanganligi haqida

¹ Бартольд В.В. Сочинения. VIII-том. Работы по источниковедению. Москва, «Наука», 1973, с. 211.

² Мадраимов А., Фузаилова Г. Манбашунослик. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2007, 65-б.

ma'lumotlar mavjud. Lekin u aksariyat hollarda "Hadis ilmi" prinsipiga ko'ra, ayniqsa asarning qadimiy tarixiga bag'ishlangan qismlarida boshqa manbalardan olingan dalil va ma'lumotlarni aynan keltirib o'tgan.

Kitobning qadimiy tarixdan bahs yurituvchi qismlari ham ma'lum ilmiy qiymatga ega, chunki bularda bizgacha yetib kelmagan manbalarda (rivoyatlar, "Xvaday namak", "Tarixi xulafo" va boshqalar) mavjud bo'lgan qimmatli ma'lumotlar, lavhalar saqlanib qolgan.

"Tarixi ar-rusul va-l-muluk" musulmon yurtlari, shuningdek Movarounnahrning VIII-IX asr tarixiga oid asosiy va eng qimmatli manbalardan biri bo'lib, tarix ilmining keyingi taraqqiyotiga katta ta'sir o'tkazgan. Mazkur asarning arab tilidagi ikki xil (mufasssal va qisqartirilgan) tahriri mavjud bo'lgan, lekin bizgacha uning faqat qisqartirilgan shakli yetib kelgan va asar matni gollandiyalik sharqshunos M.Ya. de Gue tomonidan 1879-1901 yillari 15 jildda chop etilgan.

Tabariy asarining fors tilidagi tahriri ham bor bo'lib, u Somoniy Abu Solih Mansur ibn Nuhning (961-976 y.) vaziri, atoqli ilm-fan rahnamosi al-Bal'amiy (vaf. 974 y.) tomonidan 963 yilda yozib bitkazilgan.

Bal'amiy nashri shunchaki oddiy tarjima emas, balki kitobning qayta ishlangan va ayrim holatlarda yangi ma'lumotlar bilan boyitilgan variantidir.

Unda, birinchidan, qisqartirilgan tahririda uchramaydigan ma'lumotlar mavjud bo'lib, ularni Bal'amiy Tabariy asarining to'la shaklidan olgan hisoblanadi.

Ikkinchidan, Bal'amiy asari boshqa manbalar asosida yangi ma'lumot, fakt va axborotlar bilan to'ldirilgan.

Tabariyning ushbu asari ayrim parchalar ko'plab Yevropa tillariga tarjima qilingan. Uning to'liq fransuz tiliga tarjimasi G.Zotenberg tarafidan 1867-1874 yillarda Parijda chop etilgan.

Asarning forsiy va turkiy tillariga tarjimalari ham mavjud bo'lib, ularning noyob qo'lyozma nusxalari Sankt-Peturburg va

Toshkent kutubxona fondlarida saqlanmoqda. Bal'amiy tahririning matni to'liq tarzda Lakxnav, Kanpurda (1874, 1896, 1916 y.) va Tehronda (1962, 1967 y.) nashr etilgan.

"Tarixi ar-rusul va-l-muluk" kitobining qo'lyozma nusxalari MDH, Angliya, Turkiya, Eron va Hindiston kutubxonalarida mavjud. Toshkentda, O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi huzuridagi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti xazinasida arab tilidan to'rtta noyob qo'lyozmalari, o'zbek va uyg'ur tillariga tarjimalari mavjud. Qisqartirilgan ruscha tarjima nashri tarjimon V.I.Belyaev 1987 yili Toshkentda "Istoriya Tabari" ya'ni "Tabariy tarixi" nomi bilan nashr etildi.

XI asr:

- Beruniyning "Mas'ud qonuni", "Geodeziya" va "Hindiston" asarlari.

- as Saolibiyning "Ajoyib ma'lumotlar" va "Yatimat ad dahr" asarlari.

"Yatimat ad-dahr" yoki "Yatimat ad-dahr fi mahosin ahl ul-asr" ("Asr ahlining fozillari haqida zamonining durdonalari") nomli tazkira asarini o'z davrining yirik olimi va shoiri Abu Mansur Abdulmalik ibn Muhammad ibn Ismoil as-Saolibiy yozib qoldirgan. U 961 yili Nishopurda tug'ilgan bo'lib, ilm-fanning turli sohaları tarix, adabiyot, san'at, mantiq, arab tili va boshqalarni yaxshi bilgan, asosiy mashg'uloti tulki terisidan po'stin tikib sotish bo'lgan. Shu sababli as-Saolibiy degan taxallus bilan mashhur bo'lgan. Muallif Eron va Movarounnahrning tarixiy shaharlari Jurjon, Marv, G'azni, Buxoro, Shosh, Xorazmda turgan va ularning madaniy hamda ijtimoiy-siyosiy hayoti bilan yaqindan tanish bo'lgan.

As-Saolibiy ellikka yaqin yaqin asar yozgan bo'lib, Movarounnahr va unga tutash hududlari xalqlarining X-XI asrdagi tarixi va madaniy hayotini o'rganishda "Yatimat ad-dahr" hamda "Kitob al-g'urar" asarlari alohida ahamiyat kasb etadi.

"Yatimat ad-dahr" (995-1000 yillari yaratilgan) Movarounnahr, xususan Marv va Buxoroning X asrdagi adabiy muhitini o'rganishda ham asosiy manbalardan biri deb e'tirof etiladi.

"Yatimat ad-dahr"ning arab tilidagi matni 1883 va 1947 yillarda Qohira va Bayrutda nashr etilgan. Uning Movarounnahrning X asrdagi adabiy muhitidan bahs yurituvchi to'rtinchi qismi o'zbek tiliga Ismatulla Abdullaev tomonidan tarjima qilgan va 1976 yili Toshkentda nashr qilingan.

- Sahmiyning "Tarixi Jurjon" asari.

XII asr:

- Ibn al-Asirning "Al-komil fi-t-tarix" ("Mukammal tarix") asari.

"Al-komil fi-t-tarix"¹ ("Mukammal tarix") nomli yirik asar muallifi arab tarixchi olimi Izziuddin Abul-hasan Ali bin Muhammad (1160-1234 yy.) hisoblanadi. U aksariyat hollarda Ibn al-Asir nomi bilan shuhrat qozongan. Muarrix Tigr daryosi bo'yida joylashgan Jazira al-Umar shaharida katta yer egasi oilasida tavallud topgan. Umrining asosiy qismini Mosulda (Suriya) o'tkazib, o'sha yerda vafot etgan.

Ibn al-Asir o'z davrining salohiyatli kishilaridan bo'lib, bir necha tarixiy asar yozib qoldirgan. "Al-komil fi-t-tarix" va Muhammad payg'ambar (s.a.v.) sahobalari tarjimai holini o'zida mujassam etgan besh jilddan iborat "Kitob usd al-g'aba fi ma'lumot as-sahoba" ("Sahobalar haqida ma'lumot beruvchi o'rmon sherlari", 1863 yili nashr etilgan) shular jumlasidandir. Lekin, Sharqda joylashgan mamlakatlar xalqlari va elatlari, shuningdek Movarounnahr hududi xalqlari tarixini o'rganishda uning birinchi kitobi "Al-komil fi-t-tarix" katta ahamiyat kasb etadi².

¹ Иззуддин ибн ал-Асир. «Ал-Камил фи-т-тарих» «Полный свод истории». С. 268.

² Бартольд В.В. Сочинения. VIII-том. Работы по источниковедению. Москва, «Наука», 1973, с. 671.

“Al-komil fi-t-tarix” asari o‘n ikki jilddan iborat bo‘lib, unda dunyoning “yaratilishi”dan to 1231 yilgacha Sharq mamlakatlarida bo‘lib o‘tgan tarixiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy voqealar yilma-yil, xronologik, ya’ni davr tartibida bayon etilgan.

Kitobda ko‘pgina qimmatli manbalar, xususan Tabariy hamda as-Sallomiyning bizgacha yetib kelmagan “Kitob fi axbor vuloti Xuroson hukmdorlari haqida axborot beruvchi kitob”) kabi qimmatli asarlardan keng foydalangan.

“Al-komil fi-t-tarix”ning birinchi qismi (I-IV jildlari) olamning “yaratilishi”dan to 931 yilgacha bo‘lib o‘tgan voqealar bayonidan iborat. Bular avval bo‘lib o‘tgan olimlar Balazuriy, Tabariy, Ibn Miskavayx, as-Sulamiy va boshqalarning asarlariga tayanib yozilgan. Lekin bu qismda ham ko‘p hollarda asosiy manbalarda uchramaydigan muhim va qimmatli ma’lumotlar bor.

Masalan, 751 yili Talas daryosi bo‘yida arab va Movarounnahr qo‘shinlari bilan xitoy armiyasi o‘rtasida bo‘lib o‘tgan jang va unda ko‘p minglik xitoy qo‘shinining tor-mor etilishi haqidagi ma’lumot shular jumlasidandir.

Bundan tashqari, as-Sallomiy va uning noyob tarixiy asari haqidagi ma’lumotlar bizgacha Ibn al-Asir asari tufayli yetib kelgan.

Mazkur asarning VII-XII jildlari alohida ahamiyatga ega bo‘lib, 924-1231 yillar orasida Sharq yurtlarida, xususan Movarounnahr hududlarida bo‘lib o‘tgan voqealarni o‘z ichiga qamrab olgan. Asarning ushbu qismlari asosan qo‘l-yozma manbalar, shuningdek tarixni yaxshi bilgan kishilardan olingan axborotlar hamda muallifning kuzatishlari natijasida jamlagan boy va faktik ma’lumotlar asosida yozilgan.

“Al-komil fi-t-tarix” asarining ayniqsa, mo‘g‘ullar istilosiga oid XII jildi alohida diqqatga sazovor va Movarounnahr hamda Sharq mamlakatlarining XIII asrning

birinchi choragidagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy tarixini o'rganishda asosiy manba sifatida foydalaniladi.

Kitobning to'liq shakli ikki marta (1851-1876 yillari va 1901 y.) nashr etilgan. Ayrim qismlari rus tiliga N.A.Mednikov, A.E.Krimskiy tomonidan tarjima qilingan.

Ushbu asar Xivada to'liq ravishda turkiy tiliga Muhammad Rahim (1863-1910 yy.) hokimiyati davrida Nurillo Muftiy, Muhammad Sharif oxund va boshqa bir guruh tarjimonlar tomonidan tarjima qilingan. Ushbu tarjima nusxasining Toshkentdagi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti xazinasida o'n uchta noyob qo'lyozmasi saqlanmoqda¹.

- Nasafiyning "al Qand fi zikr ulamo Samarqand" asari.

"Kitab al-qand fi tarixi Samarqand" ("Samarqand tarixiga oid qand kitob") nomli asar muallifi tarixchi olim, yirik tilshunos va faqih Najmiddin Abu Hifs Umar bin Muhammad bin Ahmad bin Luqmon an-Nasafiy (1068-1142) hisoblanadi. U islom fiqhshunosligi va qonunshunosligiga oid "Manzumat an-Nasafiya fi-l-xulafiyat" ("Kelishmovchiliklar haqidagi Nasafiyning she'riy kitobi"), "Aqoid an-Nasafiy" ("(Islom) aqidalariga an-Nasafiy sharhi") shariat yo'l-yo'riqlari va "Qur'oni karim" sharhiga bag'ishlab yozilgan "Al-yavoqit fi-l-mavoqit" ("Qulay vaqtlar xususida yoqutlar"), "Zallat al-qoriy" ("Qorilarning xatolari haqida") va tasavvuf xususida "Risolai Najmiya" kabi ko'plab asarlar yaratgan.

Muallifning tarixiy fanlar uchun eng muhim "Kitab al-qand fi tarixi Samarqand" asaridir. Uning yana bir nomi "Kitab al-qand fi ma'rifati ulamai Samarqand" ("Samarqand olimlarini tanish bo'yicha qand kitobi") ham shuhrat qozongan. Mazkur kitobda Movarounnahr hududlarining islomgacha bo'lgan tarixi, uning arablar tomonidan fath

¹ Мадраимов А., Фузаилова Г. Манбашунослик. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2007, 77-б.

etilishi, Samarqand va unga tutash hududlarning diqqatga sazovor tarixiy hududlari haqida ma'lumot keltirilgan¹.

Afsuski "Kitob al-qand fi tarixi Samarqand" asarining arab tilidagi asl nusxasi bizning davrimizgacha yetib kelmagan. Nasafiyning shogirdi Abul-fazl Muhammad bin Abdujalil bin Abdulmalik bin Haydar as-Samarqandiy (XII asr) ushbu asarning qisqartirilgan forscha tarjimasini yozib qoldirgan. V.V.Bartoldning fikricha² Abulfazl Muhammad as-Samarqandiy asarning forscha tahririga Abulfazl Muhammad as-Samarqandiy al-Idrisiyning (1015 yili vafot etgan) "Kitob komil al-ma'rifat ar-rijol" ("Mashhur kishilarni tanish haqida mukammal kitob") nomli asaridan ham ayrim qismlarni kiritishga muvaffaq bo'lgan.

Asarning XV asr oxiri XVI asr boshlarida tarixchi Said Ahmad ibn Mir Vali qalamiga mansub forscha tahriri ham mavjud. "Qandiyayi xurd" ("Kichik qandiya") nomi bilan mashhur bo'lgan mazkur asarning qo'lyozma nusxalari Toshkent, Sankt-Peterburg va Dushanbe qo'lyozma fondlarida hamda Germaniya, Saudiya Arabistoni va Hindiston kutubxona fondlarida saqlanib kelmoqda.

"Qandiyayi xurd" bir necha marotaba toshbosma shaklda Samarqand (1909 y.), Toshkent va Tehronda (1955 y.) nashr qilingan; asarning bir qismi V.L.Vyatkin (1869-1932 yy.) tomonidan rus tiliga tarjima qilingan va 1906 yilda chop qilingan.

- as-Sam'oniyning "Kitab al-ansob" va "Mu'jam ash shuyux" asarlari.

"Kitab ul-ansob" ("Nasablar kitobi") nomli asarning muallifi mashhur biograf, tarixchi va sayyoh olim Abu Sa'd

¹ Камалиддин Ш.С. Новейшие исследования сочинения «ал-Канд» Абу Хафса ан-Насафи // Марказий Осиё тарихи: манбашунослик ва тарихнавислик изланишлари. 3-илмий тўплам. Тошкент: ТДШИ, 2011. с. 109.

² Бартольд В.В. Сочинения. VIII-том. Работы по источниковедению. Москва, «Наука», 1973, с. 257.

Abdulkarim ibn Muhammad as-Sam'oniyy (1113-1167 y.) hisoblanadi. U Marv shahrida yirik fiqhshunos, qonunshunos olim oilasida tavallud topgan, Marv, Buxoro hamda Samarqandda ta'lim olgan. 1155-1156 yillari Movarounnahr, Xuroson va Xorazm hududlari bo'ylab sayohat qiladi, bir muncha muddat Isfahon, Nishopur, Xalab, Bag'dod, Quddus hamda Damashq shaharlarida yashagan.

Abu Sa'd as-Sam'oniyy "Kitob al-ansob" asaridan tashqari yigirma jildlik "Marv tarixi" nomli kitobning ham muallifidir. Ammo bu asar bizgacha yetib kelmagan. Taxminlarga ko'ra, bu muhim asar Chingizxon xuruji vaqtida kuyib ketgan bo'lishi mumkin, chunki o'shanda Marvning eng katta va boy kutubxonasi bilan birga Sam'oniylar xonadoniga tegishli bo'lgan ikki yirik kutubxona ham (Yoqut Hamaviy Sam'oniylar kutubxonasini ko'rganligini aytadi) yonib ketganmikan? Bizgacha olimning faqat "Kitob al-ansob" asarigina yetib kelgan¹.

"Kitab al-ansob" asari Ibn Xalliqon bergan ma'lumotlarga ko'ra sakkiz jilddan tashkil topgan. Asarning to'liq nusxasi ham yo'qolib ketgan. Faqatgina kitobning Ibn al-Asir tomonidan tahrir etilgan uch jildlik qisqartirilgan qismi saqlanib qolib, bizgacha yetib kelgan.

"Kitab al-ansob" asarining arab tilidagi matni ikki marotaba nashr etilgan bo'lib, birinchi qismi 1835 yili prof. D.S.Margoulis tomonidan nashr etilgan. Asarning Bayrut nashri ham mavjud. Bu asarda islomdan to muallifning zamonigacha musulmon yurtlarida, asosan Movarounnahr va Eron hududlarida o'tgan mashhur kishilar haqida keng ma'lumotlar berilgan.

"Kitab al-ansob" Movarounnahr hududlarining qadimiy tarixi, yirik shaharlari, qo'shni mamlakatlar, xususan Xitoy bilan bo'lgan savdo va madaniy aloqalarni o'rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Mazkur asar tadqiqi

¹ Мадраимов А., Фузаилова Г. Манбашунослик. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2007, 62-б.

yuzasidan Sh.Kamoliddin nomzodlik dissertatsiyasini yoqlagan va asar rus tilida nashr etilgan.

Abu Sa'ad As-Sam'oniyning yana bir "Al-muntaxab min mu'jam ash-shuyux" (المنتخب من معجم الشيوخ) ("Allomalar jamoasidan saralari") nomli asarida Markaziy Osiyo, xususan Toshkent vohasi xalqlari tarixi, tarixiy geografisi, madaniyati hamda bu hududda yashagan o'rta asr tarixchilari, mutafakkirlari, fiqhshunoslari, adiblari va hadisshunoslari haqidagi ma'lumotlar mavjud.

Qur'on, fiqh, hadis ilmlari bilan shuhrat qozongan mingdan ziyod insonlar to'g'risidagi noyob ma'lumotlar o'z ifodasini topgan "Al-muntaxab min mu'jam ash-shuyux" asari asrlar osha o'z ahamiyatini yo'qotmay, xattotlar tomonidan qayta-qayta ko'chirilib, bizgacha yetib kelgan. Asarning noyob nusxasi Istanbuldagi Sulton Ahmad III kutubxonasida 2953-raqam ostida saqlanadi. Asarning bu nusxasi eng qimmatli nusxalardan biri bo'lib, 647/1249-50 yilda xattot Ibodulloh Abu Bakr bin Abdulkofiy bin Usmon al-Horisiy tomonidan nasx xatida ko'chirilgan. Ushbu nusxa 299 sahifadan iborat bo'lib, har bir sahifa 21 qator yozuvdan tashkil topgan.

Tadqiqotdagi ma'lumotlar 1996 yilda mashhur manbashunos olim Muvaffaq bin Abdulloh bin Abdulqodir boshchiligidagi bir guruh arab olimlari tomonidan ar-Riyodda chop etilgan "Al-muntaxab min mu'jam ash-shuyux" asarining 4 tomdan iborat tanqidiy nashriga asoslangan.

Asarda o'rta asrlar sharq olamiga mansub 1446 nafar allomalar haqida ma'lumot keltirilgan bo'lib, ularning 600 dan ortig'i O'rta Osiyoga, 40 ga yaqini ash-Shosh viloyatiga mansub.

Abu Sa'ad As-Sam'oniyning "Al-muntaxab min mu'jam ash-shuyux" asari O'rta Osiyo, xususan ash-Shosh viloyatining mo'g'illar bosqiniga qadar bo'lgan tarixi, madaniyati, tarixiy geografiyasi, toponimikasi va shaharlar joylashuviga oid qimmatli ma'lumotlarni beradi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, muallif boshqa asarlarda uchramaydigan ko'plab joy

nomlarini keltiradi. As-Sam'oniylar qadimiy ash-Shosh viloyati shaharlari va ular atrofidagi qishloqlar tarixiy geografiyasiga oid aniq ma'lumotlarni keltiradi. Bu shundan dalolat beradiki, muallif nafaqat ash-Shosh viloyati shaharlari, balki ular atrofidagi qishloqlar haqida ham ma'lumotlarga ega bo'lgan.

- al Husayniyning "Zubdat ut-tavorix" asari.

XIII asr:

- Yoqut al Hamaviyning "Mu'jam al udabo" asari.

Uchinchi guruhni arxeologik materiallar tashkil qildi. Toshkent vohasi tarixiy geografiyasini tadqiq etishda arxeologik materiallarning yetarli miqdorda ekanligini ta'kidlab o'tish lozim. Tadqiqot davomida mavzu bo'yicha hozirgi kunga qadar mavjud bo'lgan barcha arxeologik, jumladan numizmatik va epigrafik materiallarni jalb qilishga harakat qilindi.

Toshkent vohasi tarixiy geografiyasi, toponimikasi va arxeologiyasi bo'yicha bir qancha tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lib, ular orasida V.V. Bartold, M.E. Masson, H. Hasanov, S. Qoraevlarning ishlari alohida ajralib turadi. Ayniqsa, Chochning qadimgi va ilk o'rta asrlardagi shaharlarida hamda qishloqlarining o'rnini aniqlashda arxeolog Yu.F. Buryakovning tadqiqotlari alohida diqqatga sazovor.

Tadqiqotning asosiy manbai qilib olingan 16 qo'lyozma qatorida shu kunga qadar fanga noma'lum muallif qalamiga mansub "Kitab g'arayib al-funun va mulax al-uyun" nomli asar tadqiqot doirasiga olib kirildi. Undagi tarixiy geografik ma'lumotlar ilk bora ilmiy tahlil qilindi.

Abu Sa'd as-Sam'oniylarining "Mu'jam ash-shuyux" asarlarining qo'lyozmalaridagi Toshkent tarixiy geografiyasiga oid ma'lumotlar birinchi marotaba tadqiq etildi va klassik arab geograflari asarlaridagi mintaqalar bo'yicha ma'lumotlar bilan solishtirgan holda hudud tarixiy geografiyasining yaxlit manzarasini shakllantirishga jalb etildi. Xususan, mintaqada islom ta'limotlari tarqalishiga xizmat qilgan ulamolar tarixiga oid ma'lumotlar tahlil doirasiga olib kirildi.

ShoSh VOHASINING IX-XIII ASRLARDAGI ARAB MANBALARIDA AKS ETGAN TARIXIY GEOGRAFISI

IX-XIII asrlarda Shosh viloyati

Qadimdan o'zining tabiiy boyliklari bilan mashhur bo'lgan, asosiy hududlarini Toshkent vohasi tashkil etuvchi qadimgi Shosh o'rta Sirdaryo havzasida joylashgan. Uch tarafdin qorli "osmon tog'lari" – Tyanshan, Chotqol va Qurama adirlari bilan o'ralgan voha Sirdaryoning irmoqlari Chirchiq va Ohangarondan suv ichuvchi hosildor yerlari va bog'lari bilan shuhrat topgan. Tog'oldi hududlaridagi tog'lar, adirlar, yaylovlar yil davomida haydama va yarim ko'chmanchi chorvachilik uchun qulay sharoit yaratgan edi. Chotqol va Qurama tog'laridagi foydali qazilmalar konlari oltin va kumush, mis va temir, qimmatbaho toshlariga boy bo'lgan Yaksart-Sirdaryo qadimdan vohalardagi o'troq xalqlar va Buyuk dashtdagi ko'chmanchi qabilalar o'rtasidagi madaniy va etnik aloqalarda vositachi vazifasini o'tab kelgan¹.

Sirdaryo havzasi turli tabiiy sharoitlar bilan ajralib turuvchi, tabiiy resurslar, foydali qazilmalar va flora va faunaga boy fizik-geografik hududni o'z ichiga oladi. Tadqiqot hududi Markaziy Osiyoning boshqa hududlari singari keng cho'l zonalarining mustahkam tog' tizmalari bilan uyg'unlashib ketishi bilan xarakterlidir. Tog'larda Sirdaryo havzasi tashkil etuvchi suvlarga boy daryolar boshlanadi va qishloq xo'jaligi bilan shug'ullangan etnoslar yashovchi serhosil tekisliklarni sug'oradi².

Sirdaryo O'rta Osiyodagi yirik ikki daryodan biri – qadimda Yaksart, keyinchalik Sayxun deb nomlangan. U Norin va Qoradaryo suvlarining birikuvidan paydo bo'lgan:

¹ Буряков Ю.Ф. Тошкент воҳасининг қадимий карвон йўллари. Тошкент: Ўзбекистон – 1978. 5 бет.

² Крахмаль К.А., Хасанова С.М., Аметова Ф.И. Древнейшая история народов долины Сырдарьи. Ташкент: Тамаддун.- 2013. С.14

uzunligi irmoqlaridan boshlab 3019 kilometrni tashkil qiladi. Bu daryo bo'ylarida ajdodlarimiz dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullanib kelishgan, ko'plab shahar va qishloqlar bo'lgan¹.

Tog'oldi hududlarining tekisliklari juda zich daryo tarmoqlari va suv irmoqlariga ega. Sirdaryoning o'ng qirg'og'i irmoqlarining aksariyati o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ularning ko'pchiligi sun'iy irrigasion kanallar bo'lib, tegishli hududlarga yoyilgan.

Tog'li hududlarda tekisliklarga qaraganda 3,5 baravar ko'proq yog'ingarchilik kuzatiladi va bu yerning havo harorati pastroq. Tekisliklar yuqori darajadagi parlanish va kam yog'ingarchilik natijasida oqimga hissa qo'shishda deyarli qatnashmaydi. Sirdaryoning suv hosil bo'ladigan hududi 150.000 kv.km ni tashkil etadi. Sirdaryo Norin va Qoradaryo daryolarining qo'shilishi natijasida yuzaga keladi. Norin daryosi Markaziy Tyan-Shan hududlarida hosil bo'ladi. Qoradayoga Farg'ona tog'li hududlari va Oloy tog'liklaridan keluvchi Tora Qoraqulji daryosi qo'shiladi. Norin va Qoradaryo qo'shilgandan so'ng Sirdaryo 300 km masofaga atrofida Farg'ona vodiysidan oqib o'tadi. Bu yerda Sirdaryo Chotqol, Qurama va Turkiston tog'liklarga kelib qo'shiluvchi ko'plab irmoqlardan suv oladi. Farg'ona vodiysidagi Sirdaryo irmoqlaridan eng kattasi Sox daryosi hisoblanadi².

Farg'ona vodiysidan chiqqandan so'ng Sirdaryo o'ng qirg'oq irmoqlaridan hisoblanmish Angren, Chirchiq, Keles, Aris daryolaridan suv oladi. Norin va Qoradaryo daryolarining qo'shilish joyidan Orol dengizigacha bo'lgan Sirdaryoning uzunligi 2140 kmni tashkil etadi. Norin daryosi bilan hisoblaganda 2260 kmni tashkil etadi. Sirdaryo havzasining barcha katta irmoqlari qor va muz erishlari orqali hosil bo'ladi.

¹ Оқбўтаев К. Сирдарё вилояти. Янгийўл – 1995. 3 бет.

² Крахмаль К.А., Хасанова С.М., Аметова Ф.И. Древнейшая история народов долины Сырдарьи. Ташкент: Тамаддун.- 2013. С.15

Sirdaryo Farg'ona vodiysini shimoli-sharqdan janubi-g'arbga tomon kesib o'tadi. U g'arbda Qurama va Mo'g'ul tog'larini aylanib o'tib, to'ppa-to'g'ri shimoli-g'arbga qarab oqadi. Daryo Mirzacho'l, Dalvarzin cho'llariga suv beradi va Qizilqum cho'lining sharqidan yorib o'tib, Orol dengiziga borib quyiladi. Sirdaryo quyilaverish joyida to'qayzordan iborat katta delta hosil qilgan¹.

Sirdaryo vodiysi hududlaridagi cho'l zonalari ikki turga bo'linadi: shimoliy va janubiy. Shimoliy cho'lliklarga (Markaziy Osiyo turi) Ustyurt, Betpakdala, Muyunqum cho'llari, Shimoliy cho'lliklarga (O'rta yer dengizi turi) Qoraqum va Qizilqum cho'llari kiradi.

Umuman olganda o'rganilayotgan hudud ilk tarixining rivojlanish jarayoni bir necha bosqichlarga bo'linadi. Birinchi bosqich odamzot tarixining muhim bosqichi bo'lmish ovchilik va termachilikdan chorvachilik va dehqonchilikka asoslangan ishlab chiqarish xo'jaligiga o'tish bilan bog'liq. Bu bosqich Qadimgi Sharq mamlakatlari singari o'rganilayotgan hududda ham miloddan avvalgi IX – V mingyilliklarni o'z ichiga oladi.

Bu davrda hududlar orasida farqlar sezila boshlagan edi. Ayrim qabilalar, birinchi navbatda Sirdaryoning yirik irmoqlari havzalari va serhosil hududlarda yashagan qabilalarning madaniyati tez rivojlandi, shaharcha va shahar tizimlariga asos bo'lgan dastlabki o'troq aholi paydo bo'la boshladi, ilk davlatchilik tuzumlari shakllandi.

Shu davrlardan boshlab ijtimoiy-iqtisodiy va etno-madaniy aloqalar rivojlanishining ikkinchi bosqichi boshlanadi. Angren daryosi havzasida miloddan avvalgi IX – III asrlar doirasida Burguluk dehqonchilik-chorvachilik madaniyati vujudga keldi².

¹ Долимов Н. Ўзбекистон ССР геграфияси. Тошкент – 1966. 122 бет

² Крахмаль К.А., Хасанова С.М., Аметова Ф.И. Древнейшая история народов долины Сырдарьи. Ташкент: Тамаддун.- 2013. С.22

O'rta Osiyoning janubiy qismi Qadimgi sharq shahar sivilizatsiyaga mansub ilk dehqonchilik tizimiga kirgan. O'rta Osiyoning shimoliy hududlaridagi qabilalar ikki yirik qadimgi sivilizatsiya markazlari orasida joylashganligi sababli bu jarayonlarda muhim rol o'ynaganlar. Ushbu hududlardan dehqonchilik bilan shug'ullangan qadimgi sharq davlatlari ayirboshlash yoki harbiy yurishlar orqali mis, qurilish toshi, turli xil qimmatbaho toshlar va ayniqsa Qadimgi Dunyoda yuqori baholangan lazurit va biryuza olishgan.

Sirdaryoning o'ng qirg'og'idagi etnomadaniy jarayonlarning rivojlanish tarixi unga geografik jihatdan yaqin bo'lgan hududlardagi tarixiy voqealar bilan uzviy bog'liq bo'lgan. Bu hududlardagi rivojlanish darajasi ham ancha yaqin bo'lgan. Bu hududlarga birinchi navbatda Yaqin Sharq, Hindiston va Xitoyni kiritish mumkin.

Hozirgi kungacha ma'lum arxeologik va antropologik ma'lumotlarga asoslanib, Markaziy Osiyoni bronza davrida ikki madaniy-tarixiy hududga bo'lish mumkin. Markaziy Osiyoning janubidagi, Amudaryo – Murg'ob, Surxandaryo, Qashqadaryo, Zarafshon va ularning irmoqlari havzasidagi tosh asridan boshlab rivojlanishda davom etib kelayotgan sodda sug'orish tizimiga ega bo'lgan o'troq dehqonchilik madaniyati.

Sirdaryo va uning o'ng qirg'oq irmoqlari bo'lmish Gava, Angren, Chirchiq, Keles, Aris havzalarini o'zida jamlagan Markaziy Osiyoning shimoliy tog'lik hududlari Yevroosiyo tog'lik bronza madaniyatiga mansubdir.

Ushbu madaniyat egalari ko'chma chorvachilik, dehqonchilik, tog' sanoati va metallurgiya bilan shug'ullanganlar. Xo'jalik faoliyati va iqtisodiyotning rivojlanish darajasi asosan iqlim sharoitlari va geografik faktorlarga bog'liq.

Tadqiq etilayotgan hududning bronza asri va ilk temir asrida metallurgiya, temirga ishlov berishga asos bo'lgan mineral resurslarga boyligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu ikki hudud aholisi o'rtasidagi doimiy aloqa, shimoliy va janubiy etnomadaniyat jamoalarining bir-biriga ta'siri ularning xo'jalik va ijtimoiy rivojlanishida ham o'z aksini topdi. Bu jarayonlarga o'troq dehqonchilik jo'jaligi, hunarmandchilikning rivojlanishi, ayirboshlashning ortishi, temir qurollarning ishlab chiqarishning kuchayishi sabab bo'ldi¹.

Mazkur hudud xaritasiga bir nazar tashlansa, geografik manzaralarning rang-barangligini payqash qiyin emas. Toshkent vohasini shimoli-sharq va janubi-sharqdan ulkan taqa shaklida Tyanshan tog' tizmasi o'rab olgan. Tyanshan tog'ining tarmoqlaridan tez oqar Chirchiq va Ohangaron daryolari bosh oladi. Sirdaryoning eng yirik irmog'i hisoblangan Chirchiq daryosiga shimoli-sharqdagi Chotqol, Pskom, va Ugom suv beradi. Bu daryolar birlashganidan keyin ham daryo ancha tor tog' oraliq chuqurlaridan o'tib, yalanglikka otilib chiqadi va asosiy o'zanidan tashqari yana 50 ta kanalga bo'linib, dalalarga hayot olib keladi. Kanallarning ko'pi qadim davrda yoki o'rta asrlarda qazilgan.

Voha sharqi-janubdan Qurama tizma tog'i bilan, janubi-sharqdan uning irmog'i Qoramazor tog'i bilan o'ralgan bo'lib, uning ohaktosh tizmalari Sirdaryo bo'yigacha pasaya boradi.

Chotqol tizma tog'larining janubi-g'arbiy etaklarida vohaning ikkinchi katta daryosi – Ohangaron boshlanadi. Daryo boshlanishiga bir kilometrgacha chuqur bo'lgan tor qoya toshlar orasidan o'ynab oqadi, so'ngra shimol tomondan keng tekisliklarni qoldirib Qurama tizmasiga yondashadi va tekislikka oqib chiqib Sirdaryoga qo'shiladi².

Vodiyning boshqa tomonida butunlay boshqa manzarani ko'ramiz. Yassi voha janub va g'arbda Sirdaryo bilan,

¹ Крахмаль К.А., Хасанова С.М., Аметова Ф.И. Древнейшая история народов долины Сырдарьи. Ташкент: Тамаддун.- 2013. С.25

² Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Ист.-археол. Очерк Чача и Илака) Ташкент: Фан. – 1975. С. 9.

shimolda qadimdan kuchli ko'chmanchi qabilalar bilan yashagan keng dasht bilan o'ralgan.

Ma'lumki, Toshkent vohasining tabiiy sharoiti: mo'tadil iqlimi-yu zilol suvlari hamda rango-rang o'simlik va hayvonot dunyosi juda qadim zamonlardanoq bu o'lkada odamzodning yashashi hamda o'z ilk madaniyatini yaratish uchun juda qulay bo'lgan. Toshkent vohasi ilk ibtidoiy davrdan boshlab o'zining inson yashashi uchun qulay geografik o'rni va muhiti, tabiiy boyliklari, qulay iqlimi, suvga seroblighi va boshqa odamzod uchun zarur narsalarning mo'l-ko'lligi – bu yerda qadimdan odamlar yashashiga imkoniyat yaratib bergan.

Darhaqiqat, oxirgi yuz yil davomida Toshkent vohasi va shahri territoriyasida topilgan qadimgi tosh davriga oid tosh qurollari, bronza va antik davrga mansub arxeologik yodgorliklar kishilik jamiyatining ilk davridan boshlab, barcha davrlarida odamlar yashab kelganliklarini ko'rsatadi. Jumladan Toshkent viloyatining Obirahmat, Burchmulla, Xo'jakent, Oqtosh, Ko'lbuloq, Paltov, Chorvoq suv havzasi territoriyasi, Toshkent dengizi atrofidan topilgan tosh, bronza, temir va antik davrlarga oid makonlar va qadimgi shaharlardan topilgan tosh va bronza qurollari, kulolchilik, temirchilik buyumlari, oltin, kumush va qimmatbaho toshlardan yasalgan ayollarning zeb-ziynat buyumlari, bezak va taqinchoqlari fikrimizning dalilidir¹.

Toshkent viloyatining turli tumanlarida arxeolog olimlar tomonidan paleolit (qadimgi tosh) davriga mansub o'ndan ortiq nodir arxeologik yodgorliklar topilib tekshirilgan. Bular tog' daralari bo'ylab joylashgan g'or va ungurlar, jarliklar yoqasida barpo etilgan ibtidoiy odamlarning manzilgoh va makonlari, qoyatoshlarga bitilgan petrogliflar – so'qulgan suratlar va boshqalardan iborat bo'lib, ular Toshkent vohasidagina emas, balki butun O'rta Osiyoda

¹ Шораҳимов Ш. Тошкент тарихидан лавҳалар. Тошкент, 1983. 2-бет.

yashagan eng qadimgi odam ajdodlari hayotini, uning yaratgan ibtidoiy madaniyatini o'rganishda nodir va qimmatbaho manba hisoblanadi. Bu yodgorliklar orasida eng qadimiysi Ohangaron shahri yaqinida, Qizilolmasoy yoqasida joylashgan Ko'lbuloq makonidir. Bu yodgorlik bir necha yuz ming yil davomida ibtidoiy odam to'dalari yashagan boshpanalarining vayrona qoldiqlari bo'lib, u 1963-1990 yillarda paleolitshunos olim Mirvohid Qosimov tomonidan qazilib o'rganilgan. Bu ibtidoiy makon ming yilliklar davomida hosil bo'lgan 20 metrdan ortiq qalinlikdagi madaniy qatlamdan iborat bo'lib, undan qayroq va chaqmoq toshlardan yasalgan bir necha yuz mingdan ortiq tosh qurollar, gulxan izlari, turli xil hayvonlarning minerallashib ketgan suyak bo'laklari topildi. Ko'lbuloq makonining yuqori qatlamidan chiqqan ashyolar asosan o'rta tosh davriga taalluqli bo'lsa, uning ostki qatlamlarida kovlab olingan qo'pol tosh qurollar ilk tosh davriga mansubdir. Bu topilmalarga asoslanib yodgorlikning pastki qatlamining arxeologlar ashel davri bilan, ya'ni hozirgi kundan qariyb 300-400 ming yil muqaddam deb sanasalar, geologlar uni hozirgi kundan taxminan 500-700 ming yil avval yotqizilgan deb hisoblamodalar¹.

VIII asrning birinchi yarmida O'rta Osiyoda Arab xalifaligining olib borgan to'xtovsiz harbiy yurishlari va ularga qarshi ko'tarilgan xalq qo'zg'olonlari davrida Movarounnahrning boshqa ko'pgina o'lkalari singari Shosh viloyati ham inqirozga yuz tutdi. Qadimdan hunarmandchilik, savdo-sotiq markazi bo'lib kelgan shaharlarning ko'pi vayron etilib, qolganlari ham ancha-muncha bo'shab qoldi. Konlarda ish to'xtab, sug'orish tarmoqlarining aksariyati suvsizlikdan qurib qoldi. Shoshning savdo-sotig'i, yer-suvlari va chorvasidan undirib olinadigan boj-xiroj va zakot soliqlaridan xazinaga

¹ Мухаммаджонов А. Қанғ — қадимги Тошкент ва тошкентликлар. Тошкент: Шарқ – 2009. 10-бет.

tushadigan daromad hajmi nihoyatda qisqardi. O'lka kumush konlaridan xazinaga tushadigan naqd nuqralar va ulardan so'qiladigan kumush tangalar barham topib, mamlakat iqtisodiga katta putur yetdi¹.

Shunday bo'lsa-da, Shoshning iqtisodiy-siyosiy mavqeyi, ayniqsa kumush konlari shuhrati ko'p vaqt o'tmay uning jonlanib, o'zining avvalgi ravnaqini tiklab olishga imkon berdi. Shoshning bu ravnaqi bir asrdan oshiqroq davom etgan xalifalikning bevosita hukmronligi tugab, O'rta Osiyo-ni mahalliy sulola – somoniylar idora qila boshlagan davriga to'g'ri keladi². Shoshda somoniylar xonadonidan bo'lgan Yahyo binni Asad va undan keyin uning avlodlari hukmronlik qildilar. Bu davrda dastavval Shoshning loyqa bosib, suvsizlikdan qurib qolgan sug'orish tarmoqlari tiklandi.

O'rta asr tarixchisi Tabariyning xabar berishicha, bu ishni amalga oshirish uchun xalifa Mu'tasim (833-842 yillarda hokimlik qilgan) xazinadan ikki million dirham mablag' ajratdi³. Natijada vayron bo'lgan Shosh shaharlarining bir qismi qayta tiklandi. Viloyatning markaziy shahri hisoblangan qadimgi Shosh (Toshkent) ham bu davrda Salor suvi sohilidagi o'zining qadimgi o'rnidan 8 kilometr shimoli-g'arbga tomon siljib, Bo'zsuv va undan bosh olgan Kalkovuz, Jarariq va Ko'kcha kanallari bilan V–VI asrlardayoq sug'orilib obod egilgan maydonda yangidan qad ko'tardi. Bu yangi joyda qayta barpo etilgan Shosh viloyatining bosh shahri o'rta asr arab geograflari asarlarida «Binkat» nomi bilan tilga olinadi. Mahmud Koshg'ariy uni "Tarkan" degan nomini ham keltiradi⁴.

¹ Содиқова Н.С., Буряков Ю.Ф. Қадимги ва ҳозирги Тошкент. Тошкент: Фан – 1965. 14- бет.

² Буряков Ю.Ф., Қосимов М.Р., Ростовцев О.М. Тошкент областининг археологик ёдгорликлари. Тошкент: Фан – 1975. 5-бет.

³ Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса. Ташкент: Фан. – 1975. С. 143.

⁴ Содиқова Н.С., Буряков Ю.Ф. Қадимги ва ҳозирги Тошкент. Тошкент: Фан – 1965. 17- бет.

X asrda Choch somoniylar qo'lidan qoraxoniylar qo'liga o'tadi. Bu jarayon hali Somoniylar hukmronligi to'liq tanazzulga uchramasdan turib amalga oshgan edi. Qoraxoniylar davri tarixi manbalarda somoniylar davriga nisbatan juda kam yoritilgan. Bu davr tarixining ko'p tomonlari kabi hatto Choch vohaning Qoraxoniylar qo'liga o'tgan sanasi ham aniq emas. Shuning uchun Choch vohasining qoraxoniylar davri tarixini yoritishda arxeologik hamda numizmatik ma'lumotlar katta ahamiyatga ega. M.N.Fedorov numizmatik ma'lumotlarga asoslanib Qoraxoniylar hukmronligi hijriy 382 (milodiy 992-993) yillarda boshlangan deb taxmin qiladi¹.

XI asr yarmidan so'ng hududda o'zaro ichiki kurashlar va Saljuqiylarga qarshi kurash kuzatiladi. Bu kurashlar 1137 yilda Sirdaryo bo'yida Qoraxoniylarni mag'lubiyatga uchratib, Movarounnahni Qoraxitoylar qo'lga kiritishi bilan yakunlanadi. XII asr o'rtalaridan boshlab hudud hukmronligini Qoraxitoylar boshchiligida qoraxoniylar qo'lga oladilar. Bu davrda hukmronlik mustaqil davlatlarga ajralib ketadi. Shu kabi viloyatlarning biri poytaxti Binkat bo'lgan Toshkent vohasi edi.

Shosh shaharlarining nomlari va ular oralig'idagi masofalar haqida yozma manbalarda keltirilgan ma'lumotlarni sinchiklab o'rgangan sharqshunos olim V.V.Bartold Shoshning IX–XII asrlardagi poytaxti – Binkat hozirgi Toshkentning o'rnida bo'lgan degan fikrni birinchi bo'lib aytgan edi. Toshkent shahrining tarixiy topografiyasini o'rgangan M.E.Masson esa, Binkat Toshkentning aynan hozirgi «Eski shahar» deb atalgan qismiga to'g'ri keladi, deb hisoblaydi. Poytaxtimizning ushbu qismida keyingi yillarda qad ko'tarayotgan ulkan qurilishlar munosabati bilan keng ko'lamda olib borilgan arxeologik

¹ Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса. Ташкент: Фан. – 1975. С. 143.

kuzatishlar va qazish ishlari M.E.Masson fikrini to'la tasdiqlamoqda.

Yozma manbalardan keltirilgan ma'lumotlar va arxeologik tadqiqotlardan aniq bo'lishicha, Binkat shahrining o'rne Toshkentning to'rt dahasi (tumani)dan, asosan uchasi: Sebzor, Ko'kcha, Beshyog'och hududlarida joylashgan bo'lib, u alohida-alohida qalin devorlar bilan o'rab olingan to'rt qism: ark (o'rda), shahriston – shaharning asosiy qismi hamda ichki va tashqi rabotlardan iborat bo'lgan. Yozma manbalarda ichki rabot – rabot aldohil, tashqi rabot esa rabot al-xorij nomlari bilan tilga olinadi. Shaharning bo'yi ham, eni ham bir farsax (6–7 kilometr) uzunlikka teng bo'lgan.

Shaharning markazi hisoblangan ark va shahriston qismlari hozirgi Toshkentning Zarqaynar va Navoiy ko'chalari, Chorsu maydoni, Chorsu bozor hamda Eski Juva maydonida joylashgan bo'lib, arkning umumiy sahni 1 gektar. Shahristonning maydoni esa 15 gektarga teng bo'lgan. Bu hudud shaharning hozirgi mikrorelefida do'nglik bo'lib ko'zga tashlanadi¹. Bu do'nglik shubhasiz o'z davrida gullab-yashnagan Binkat shahrining vayronalaridan hosil bo'lgan madaniy qatlamlarini o'z bag'rida hozirgi kungacha saqlab kelmoqda. Bu yerdan topilgan va topilayotgan moddiy-madaniyat izlari va arxeologik topilmalar IX–XII asrlardagi Binkat shahrining qiyofasi, hunarmandchiligi, madaniyati va uning atrof viloyatlar bilan olib borgan savdosotiq munosabatlarini o'rganishda tadqiqotchilar qo'liga nodir va nihoyatda qimmatli manba bo'lib xizmat qilmoqda².

¹ Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Ист.-археол. Очерк Чача и Илака) Ташкент: Фан. – 1975. С. 15

² Буряков Ю.Ф., Қосимов М.Р., Ростовцев О.М. Тошкент областининг археологик ёдгорликлари. Тошкент: Фан – 1975. 47-бет.

X asr yozma manbalarida keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, Binkat arkining ikki darvozasi bo'lib, ulardan biri orqali shahristonga va ikkinchisi orqali rabotga chiqilgan. Shahristonning Abul Abbos, Qasr va Gunbaz deb atalgan uchta darvozasi bo'lgan. Bu darvozalardan biri shahristonning sharqiy tomonida bo'lib taxmin qilinishicha, u hozirgi O'zbek drama teatri binosi oldida joylashgan. G'arbdan Sharqqa tomon shaharni kesib o'tgan asosiy yo'l shu yerda tugagan. Shunga asoslanib ayrim tadqiqotchilar o'sha paytlarda shahristonning sharqiy darvozasi tashqarisida joylashgan maydon Xadiroh (Xad – chegara, roh – yo'l, ko'cha) ya'ni yo'lning oxiri deb yuritilgandir, keyinchalik bu joy xalq tilida Xadra bo'lib ketgan deb, izohlaydilar. Qadimda bu maydon Registon nomi bilan mashhur bo'lgan. Aslida Xadra so'zi adirli yer ma'nosini anglatgan. Balki shahristonning sharqiy darvozasi orqali o'tgan yo'l shaharning baland qismi – adirlikdan yo'nalgandir.

Shahristonning ikkinchi darvozasi eski tovoq bozorida, uchinchi darvozasi esa, Chorsudagi qandolat (keyinchalik bu yer o'tin 6ozori)ga chiqish yerida bo'lgan. Binkat ichki rabotining Xumdon, Ohanin (temir qoplangan), Mir – (amir), Farkon (Anqor bo'yi); Karmanj, Ko'yi Saxl, Roshidijak, Ko'yi Xoqon, Ko'shki dehqon deb atalgan o'nta darvozasi bo'lgan. Tashqi rabotga qal'a devori bo'ylab o'rnatilgan Fargad (Parkat) Xashkat yoki Xushkat (Yaxshi mahalla), Sangdijak (Sangdizak), Ohanin, Bakrdijak, Sakrak, Bofaryad nomli yetti darvozalaridan kirilgan.

Shahar hokimining saroyi, qamoqxona, chaqa va tangalar so'qib chiqariladigan zarbxona arkning ichida bo'lib, jome machit uning tashqarisida joylashgan. Hunarmandlarning mahalla-ko'ylari, amirlarning qarorgohlari, yerdor mulk egalarining ko'shk va qo'rg'onlari va bozorlar Binkatning shahriston, ichki va tashqi rabot qismlarida bo'lgan. Ayniqsa bozorlarning ko'pi ichki rabotda

joylashgan. Masalan, hozirgi kungacha mashhur bo'lgan Eski Juva aslida «Isko Jo'ba» ya'ni sug'dcha yuqori, ya'ni katta bozor so'zidan olingan bo'lib, Isko Jo'ba so'zi esa, qadimda shu joyda markaziy bozor bo'lganidan dalolat beradi. Eski Juvadan shimolroqda joylashgan Sag'von mahallasining asli nomi «Suqbon», ya'ni «suq – arabcha bozor, bon – forsha qorovuli» ma'nosini anglatgan. Chunki dashtdan haydab kelingan otar-otar qo'ylar, qora mol va yilqilarni qo'riqlab, bozorda farroshlik hamda jalloblik qilgan kishilar shu mahallada yashagan. Garchi shaharning ayrim nomlari hamda yozma manbalardagi uzuq-yuluq ma'lumotlar Binkatning' uzoq o'tmishi haqida hikoya qilsa-da, biroq uning tarixiy manzarasini bir oz bo'lsa-da tiklash Toshkent eski shahari hududida keng ko'lamda arxeologik kuzatish va toponomik tadqiqotlar olib borishni talab etar edi.

Toshkent zilzilasidan so'ng poytaxtimizda boshlangan ulkan qurilishlar munosabati bilan akademik Yahyo G'ulomov tashabbusi bilan tashkil etilgan maxsus «Toshkent arxeologik ekspeditsiyasi» bu borada sinchkovlik bilan tadqiqot ishlarini olib bordi, Arxeologlarimiz eski shahar maydonida qurilayotgan har bir imorat, har bir inshoot va kommunikatsiya, poydevor va zovurlarida kuzatish va qazishlar o'tkazib, Toshkentning IX–XII asr tarixiy topografiyasiga ko'pgina oydinlik kiritdilar. Yozma manba va arxeologik tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, shahar devoridan tashqarida, uning janubi-g'arb tomonida joylashgan yerlar Binkatning shahar tashqarisidagi eng sersuv, o'zlashtirilib obod etilgan maydoni hisoblangan. Shaharliklarning bog'-rog'lari, tokzorlari, ekin maydonlari ko'proq shu hududda joylashgan. U hozirgi Samarqand darvoza, Chilonzor Oqtepasi hamda Chilonzor massividagi Cho'ponota, Qatortol, Qoziravot, Do'mbiravot va Qani kabi aholi yashaydigan mavzelar joylashgan hududlarga to'g'ri keladi.

Shahardan janubga tomon ketgan katta karvon yo'li Rohikat, ya'ni Kat yo'li yoki «Shaharga olib boradigan keng

yo'l» nomi bilan mashhur bo'lgan. Bu yo'l yoqasida keyinchalik tashkil topgan mahalla bizning davrimizgacha Rakat talaffuzida yuritilib kelmoqda, Rohikat Chinochkat (Chinoz) orqali Sirdaryo bo'ylariga va u yerdan Dizak (Jizzax) orqali Samarqandga tomon yo'nalgan.

Shaharning sharqiy tomonida joylashgan Fargad (Parkat) darvozasi orqali chiqqan yo'lning bir tirsagi Chirchiq daryosining o'ng sohili bo'ylab hozirgi Bo'stonliq tumaniga, ikkinchi tirsagi daryodan kesib o'tib Parkatga va uchinchi tirsagi Pskat (aslida Pastkat, ya'ni Quyi qishloq yoki quyi shahar) orqali Ohangaron va u yerdan Farg'ona vodiysiga tomon yo'nalgan. Shahar atrofida sug'orish tarmoqlari hamda karvon yo'llari bo'ylab ba'zan istehkomlik, ba'zan istehkomsiz yalang'och katta-kichik qishloqlar joylashgan. Bu qishloqlarning har biri hunarmandchilikning ma'lum bir turi bo'yicha ixtisoslashgan. Ishlab chiqargan o'z hunarmandchilik mahsulotlari bilan bu qishloqlar Shoshning ichki va tashqi savdosini jonlantiribgina qolmay, uning iqtisodiy taraqqiyotida ham muhim rol o'ynagan. Beshog'och yaqinida, Xo'jaalambardor mozori biqinida joylashgan qadimgi Oqqo'rg'on, Taxtapuldagi Kohakota, hozirgi Toshkent qandolat fabrikasi, Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandisligi instituti o'rnida bo'lgan qadimgi Chimrabot yoki Oqqo'rg'on, Shayxontahurda joylashgan, aslida Qar'yadeh, ya'ni «qishloq» deb atalib, so'ngra xalq tilida Qoryog'di deb yuritilib ketgan joylar Binkat shahri atrofidagi mavzelardan hisoblanadi.

Poytaxtimiz hududida olib borilgan arxeologiya tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha, X–XI asrlarda Binkat va uning atrofidagi mavzelarda kulolchilik va shishapazlik ancha-muncha yuqori darajada edi. Topilgan turli-tuman sopol buyumlar orasida surunkasiga oq rangli sir berilib, ustidan qora yoki qo'ng'ir, ba'zan nimpushti yoki nimyashil bo'yoqlar bilan turli xil geometrik naqshlar tortilgan sopol idishlar: norin tovoqlar, kosa va nimkosalar, qaymoqdon va

taqsimchalar, lagan va chiroqlar hamda davot (siyohdon)lar o'z davrining ajoyib servizi hisoblanadi. Topilgan sopol buyumlar orasida ba'zan ichi yoki hoshiyasiga arabcha kufa xati bilan yaxshi niyatli so'zlar bitilgan, afsonaviy parranda yoki bironta jonli mavjudot tasviri chizilgan idish-tovoqlar ayniqsa diqqatga sazovordir¹. Shubhasiz, bu idishlar nozik didli, kibr-havoli shahar a'yonlarining yuqori tabaqa vakillariga mansub bo'lgan xaridorlarga mo'ljallangan. Binkatning qadimgi kulollari yosh bolalarni ham esdan chiqarishmagan. Ular uchun sopoldan ot, tuya, qo'chqor, xo'roz kabi sopol haykalchalar va hushtaklar yasab, bayram kunlari ularga tortiq etganlar.

Binkatning X–XI asr hunarmandchiligiga oid nodir ashyoviy topilmalar «Olmazor» mavzesida qayd etilgan qadimgi shishapazlik ustaxonasi qoldiqlaridan kovlab ochildi. Ular orasida tiniq sariq, nimyashil, zangori, to'q pushti, jigar rangli shisha buyumlar: grafinlar, bokallar, krujkalar, flakonchalar, ko'zachalar, kimyoviy idishchalar, beshik asboblariidan tuvak va sumaklar bo'lib, ularning sirtiga relefli, botiq o'yma va qabartma naqshlar berilgan. Bu rango-rang shisha idishlarning shakllaridan tortib, ularga berilgan turli xildagi naqshlar X–XI asrlarda Binkat shishapazlari Samarqand, Buxoro va Axsikat shaharlari ustalaridan qolishmaydigan darajada hunar va mahoratga ega bo'lganlaridan dalolat beradi².

Yozma manbalarda keltirilgan ma'lumotlar hamda arxeologik tadqiqotlarga ko'ra, Shosh viloyati va uning poytaxti – Binkat ayniqsa X–XI asrlarda ravnaq topdi. Bu davrda viloyat yirik hunarmandchilik va savdo markaziga aylangan. Ayni paytda Binkatdan qurol-yarog', temir hamda

¹ Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Ист.-археол. Очерк Чача и Илака) Ташкент: Фан. – 1975. С. 18

² Содиқова Н.С., Буряков Ю.Ф. Қадимги ва ҳозирги Тошкент. Тошкент: Фан – 1965. 18- бет.

mis buyum va asboblari, hatto qaychi va to'g'nog'ichlargacha va yog'ochdan yasalgan asbob va uskunalar, egar va jabduqlar, ip va ipak gazlamalar, joynamoz va choyshablar, igna va pichoqlar, ustki kiyimlar, poyafzallar, chodirlar va boshqa xil turli-guman hunarmandchilik mahsulotlari hamda uzoq mamlakatlardan keltiriladigan mollar chetga, jumladan Dashti Qipchoq hududlariga chiqarilgan.

To'qimachilik va gilamdo'zlik yetakchi o'rinda bo'lgan. Manbalarda ta'kidlanishicha Binkatda to'qilgan jun va ipli matolar, movut chakmon, ya'ni sukno yoki jun to'nlar, chodirlar, joynamoz gilamchalar, charm buyumlar, qoramol terisi qoplangan baland qoshli Choch egarlari, namatlar bilan yopilgan katta qora uy – o'tov (yurta)lar to'g'risida hastiy ma'lumotlar keltiriladi. Arab geografi Istaxriyning ta'kidlashicha, Shosh (Choch)da kiyim-kechaklar shunchalik ko'p tikiladiki, hatto ularning bir qismi o'zga yurtlarga, xususan dashtliklar eliga chiqarilgan. Ikkinchi arab geografi Muqaddasiyning yozishicha, Binkatdan mashhur shoshiy kamon (o'q va yoy), sadoq (o'qdon) hamda sovutlar olib ketilgan. Shular bilan bir qatorda Sayxun (Sirdaryo) orqali qayiqlarda dashtlik g'o'z (og'uz)lar yurtiga turli don-dun – g'alla tashilgan. Bulardan tashqari, Kavkazorti mamlakatlari, Shimoliy va G'arbiy Yevropaga Shoshning sof kumush tangalari ham ko'p miqdorda olib ketilgan. Shoshning kumush koni va undagi zarbxona o'rta asrlarda jahon bozorida «Ma'dan ash-Shosh» (Shosh koni) nomi bilan shuhrat topgan. Mazkur zarbxonada so'qilgan kumush dirhamlar, shubhasiz, Sharqiy Yevropaga tovar sifatida olib ketilgan. Shoshning kumush pullari Moskvadan tortib, Novgorod, Finlyandiya va Daniyagacha bo'lgan hududlarda topilgan. Bunday topilmalar, shaksiz, o'rta asrlarda Binkatning tashqi savdo aloqalarida jadal ishtirok etganidan dalolat beradi.

X asr noma'lum muallifi tomonidan yozilgan «Hudud ul-olam» geografik asarida «Choch – bu katta viloyat, xalqi

jangovar va saxiydir. U yerda kamon va o'q-yoy yasaladi. Binkat Chochning poytaxti hisoblanadi. Bu katta shahar, ayni vaqtda podshoning qarorgohi» deb ta'riflangan. Shoshda yasalgan kamon o'sha vaqtlarda butun Sharkda «Komoni Shoshiy» nomi bilan mashhur bo'lib, u uzoqqa otilishi va nishonga aniq borib va bexato tegishi bilan Sharq mualliflarining asarlarida ta'riflangan.

Binkatning X–XI asrlardagi ravnaqi shubhasiz, avvalo shu davrda butun O'rta Osiyoda sodir bo'lgan iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot bilan chambarchas bog'liq bo'lib, Arab xalifaligining siyosiy hukmronligi inqirozga uchrashi va bu o'lkada somoniylarning birmuncha markazlashgan mahalliy davlati tashkil topilishi unga katta turtki bo'ldi. Xuddi shu vaqtlarda poytaxtimiz o'zining qadimgi Choch va Shosh, ilk o'rta asrlardagi Binkat nomlari bilan bir qatorda Toshkent deb yuritila boshladi.

Manbalarda qayd etilishicha, IX–XI asrlarda Sayxun (Sirdaryo) havzasi mintaqasi Turkiston deb yuritilgan, Mazkur asrlarda Toshkent Turkistonning eng yirik shaharlaridan hisoblangan. XIII asrning birinchi choragida u Turkistonning Isfijob (Sayram), Taroz, O'tror, Savron, Yassi (Turkiston) va Sig'noq shaharlari qatorida Xorazmshohlar davlati hukmronligi ostida bo'lgan. So'ngra esa Chingizxon bosqinlari oqibatida uning o'g'li Chig'atoy tasarrufiga berilgan¹. XIII asr oxirida shahar tiklanib, aholisi birmuncha ko'paygan. Uning har mahallasida 50-70 xonadon istiqomat qilib, masjidlar ishlay boshlagan.

Binkatga Toshkand deb so'nggi nom berilgan asr uning rivojlangan o'rta asrlar tarixida eng obodlashgan davri hisoblanadi.

Bu davrda qadimgi shahriston va ichki hamda tashqi rabotlarda aholi soni ortib, hunarmandchilik mahalla va guzarlari nihoyatda zichlashib ketadi. Shahar o'zining

¹ Шораҳимов Ш. Тошкент тарихидан лавҳалар. Тошкент, 1983. 10-бет.

qadimgi devorlari doirasidan toshib chiqadi. Ayniqsa hozirgi Chorsu bozorining kun botish tomonidagi avvalgi Kallaxona, Kesak qo'rg'on va Sassi (ya'ni Sasli – ovozli) hovuz mahallalarigacha bo'lgan joylarda ko'proq hunarmandlarning uy-joylari, hunarxonalari bo'lib, aholi ancha-muncha zich yashagan. Bulardan tashqari shahar ichida amirlarning qarorgoqlari – saroylar, yirik yerdor va mulkdorlarning (o'sha vaqtlarda bu tabaqa dehqon, ya'ni qishloq hokimi deb yuritilgan) ko'shk va qo'rg'onlari hamda bozorlari bo'lgan. Buni hatto shahar darvozalarining nomlari va bizgacha saqlanib qolgan ba'zi bir toponimlar (ko'cha va mahalla nomlari) dan bilib olishi mumkin. Masalan, shahar darvozalaridan Ko'shki dehqon – mulkdor hokim, Sangdijak – Toshqal'acha, Bakrdijak – Bakr qizlar qal'achasi, Roshidijak – vayron bo'lgan qal'aning marzasi, Ko'yi xoqon – xoqon yashaydigan xiyobon, Ko'yi Sahl – yengil ochiladigan (qulay) darvoza xiyoboni ma'nolarini anglatadi.

Manbalarda tasvirlanishicha, xom g'isht va paxsadan bino qilingan shahar imoratlari bu davrda o'zining ulug'vorligi bilan ko'zga tashlanar edi.

Shahar suvga nihoyatda serob bo'lib, har bir hovlidan zilol obi-ravon oqib o'tgan. Suv tarmoqlarining aksariyati shahriston hamda ichki va tashqi rabotlarni kesib o'tar edi. Ayniqsa rabotlar bog'-rog'li va sersuv edi. O'rta asr mualliflari Binkatni ko'kalamzorlikka burkangan Movaroun-nahrdagi eng bahova shaharlar qatorida ta'riflaydilar.

Chorsu mehmonxonasi, Olmazor, Labzak, Xadra va Jangoh mavzelari hududlarida olib borilgan arxeologik tadqiqotlarda qayd etilgan. XI–XII va XIV–XVI asr madaniy qatlamlari kovlab topilgan moddiy-madaniyat qoldiqlari, shaharning tarixiy topografiyasi va bizgacha saqlanmagan ayrim yodgorliklari tarhini o'rganishda ayniqsa qimmatli ma'lumot berdi.

Bu maydonda qayd etilgan shahar madaniy qatlamlarining davrma-davr tarqalgan chegaralariga qaraganda, XI

asrda shaharning Sharqiy chegarasi hozirgi Xadra maydonidan boshlanib, u Zarqaynar ko'chasi, Toshkent metrosining Chorsu bekatigacha borgan. Bekat o'rne Labzakning oqava va sizot suvlaridan hosil bo'lgan to'qay va botqoqlikdan iborat bo'lib, u Chorsugacha cho'zilgan. Shahar devorining tashqarisidan kovlangan xandaq yovgarchilik va qamal vaqtlarida suvga to'lg'azilib qo'yilgan. Xandaqdan sharqroqda, shahardan tashqarida katta qabriston bo'lib, uning o'rne sobiq Deroz (degrezlik) mahallasi va hozirgi 42-son maktab atroflariga to'g'ri keladi. Hozirgi Labzak, Xadra va Jangoh mavzelari hamda tarixiy Shayxontahur tomon cho'zilgan yerlar bog' va maydonlardan iborat bo'lgan.

Shaharning janubiy chegarasi Istiqlol maydonida qad ko'targan kino-konsert saroyi atrofidan o'tgan. Undan bir oz shimoli-g'arbroqsa shaharning chegarasiga yaqin joyda ilk o'rta asrlarda suvoriylardan tashkil topgan harbiy navkar-chokarlarning qal'asi – chokardiza joylashgan bo'lib, keyinchalik bu joyda qad ko'targan mahalla Chokar nomini olgan. Bu toponim bizning davrimizgacha Chaqar talaffuzida yetib kelgan.

Chaqardan bir muncha sharqroqdagi joylar O'rpopoya ya'ni «jar qovog'ining etagi» deb yuritilgan. Chunki shahardan tashqariga joylashgan bu yerlar jarlikdan iborat bo'lib, u yerda keyingi asrlarda tashkil topgan mahalla toshkentliklar o'rtasida Arpapoya nomi bilan shuhrat topgan. Hozirgi vaqtda qadimgi O'rpopoyada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat va Jamiyat qurilish Akademiyasining binosi qad ko'tarib turibdi.

O'rpopoyadan sharqda Anhorning so'l qirg'og'ida hozirgi O'zbekiston Respublikasi Prezident devonining binosi joylashgan yerda ilk o'rta asrlarda qurilgan Qaymas, aslida. Ko'ymas istehkomi bo'lib, uning qoldiqdari Tali Qaymas, ya'ni Ko'ymastepa deb yuritilgan. 1865 yilda Toshkent Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingach,

uning o'rnida «Tuproq qo'rg'on» – harbiy istehkomi qad ko'targan.

Shaharning shimoliy chegarasi esa Eski shahardagi o'rta asr me'moriy obidalardan Kaffoli Shoshiy maqbarasi va Baroqxon madrasasidan shimolroqda oqib o'tadigan Kalkovuz anhorining o'ng sohili bo'ylab ketgan.

Shaharning g'arbiy chegarasi Ko'kchagacha (aslida Kohak ya'ni kohcha, kichik qarorgoh qal'acha) yetib borgan. Arxeologik tadqiqotlardan ma'dum bo'lishicha shahardan atrof rayonlarga ketgan yo'llar bo'ylab, guzarlar, hunarmandchilik rabotlari, qishloqlar va qasabalar joylashgan.

Shahar tashqarisining shimoliy va shimolig'arbiy tomonidagi keng maydon garchi Kalkovuz va Jarariq bo'ylab bog'-rog'lar va ekin yerlari bo'lsa-da, asosan adirliklardan iborat qo'riq yerlar bo'lgan. Hozirgi kungacha shahar toponimiyasida saqlanib kelayotgan Ingichkaqo'riq nomi o'sha qadimiy tabiiy manzaradan guvohlik beruvchi toponimlardandir. Shuningdek, hozirgi Qurvaqaobod mavzei ham o'z zamonasida Qo'riqrabot deb yuritilgan. Chunki bu joy dastavval qo'riq yerda qad ko'targan yakka-yu yagona aholi yashaydigan turar joy bo'lgan. Dashtdan keladigan savdo karvonlari, mol haydab keluvchi bozorchilar, daydi sayyohlaru darveshlar kech kirib, shaharga yetib borolmay qolsa, mana shu Qo'riqdagi rabotda boshpana topib, tunab qolganlar va subhidamda turib shaharga kirib borganlar.

Shunisi qiziqki, XI asrning o'rtalarida butun O'rta Osiyoda boshlangan kumush tangligi oqibatida Sharqiy Turkistondan to Farg'onagacha bo'lgan o'lkalardagi zarbxonalar misdan chaqa pullar zarb etgan vaqtda ham, Toshkent ma'lum miqdorda kumush aralashtirilgan tangalar chiqarib turgan.

Arxeologik kuzatishlar, hamda ayrim yozma manbalardan ma'lum bo'lishicha, XII asrdan boshlab Toshkentning iqtisodiy va madaniy hayoti inqirozga yuz tutib, uning

shahriston va rabotlaridagi hunarmandchilik mahallalari anchamuncha bo'shab qoladi. Bu davrda Shoshning qadimgi zarbxonasi barham topib, kumush tangalar zarb etilishi mutlaqo to'xtaydi. Shubhasiz, bu tushkunlik avvalo Shosh viloyatida, qolaversa butun Movarounnahrda bo'lib o'tgan o'zaro urushlaru harbiy yurishlar oqibatida sodir bo'lgan edi.

XII asrning 40-yillarida Toshkent Qoraxitoy to'rxonlariga, XII asr boshida Xorazm shohlar davlatiga bo'ysundiriladi. Bu davrda Sharqdan bostirib kelayotgan naymanlarni o'z davlatining ichkarisiga qo'ymaslik maqsadida hatto Muhammad Xorazmshoh Shoshning obod tumanlarining bir qismini vayron qilib tashlaydi¹. Bu davrda sodir bo'lgan siyosiy parokandalik va ijtimoiy hamda iqtisodiy tanglik 1219 yilda Shosh viloyati va uning markaziy shaharlari Toshkent va Banokatlarni Chingizxon tomonidan bosib olinishi yengillashtirgan edi.

Toshkent shahri o'zining uzoq yillik o'tmishi mobaynida o'lkaning tabiiy sharoiti va uni o'zlashtirib obod etgan qadimgi aholisining ijtimoiy va iqtisodiy hamda siyosiy hayot taqozosi bilan bir joydan ikkinchi joyga siljib, qadimgi ro'yi zaminini bir necha bor o'zgartirgani singari, uning nomi ham asrlar davomida bir necha bor o'zgargan. Poytaxtimizni hozirgi nomi unga berilgan ismlarning eng so'ngigisi bo'lib, «Toshkent» so'zi yozma manbalarda dastavval XI asrning mashhur allomalari Abu Rayhon Beruniy va Mahmud Koshg'ariylarning asarlarida tilga olinadi.

Bizgacha yetib kelgan yozma manbalarda keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, Toshkentning eng qadimgi nomi «Choch» bo'lgan. Arab alifbosida «ch» harfining yo'qligi boisidan arabiy va forsiy asarlarda u «Shosh» deb yuritilgan². Ilk o'rta asrlarda u Choch, Shosh, Shoshkent, Madinat ash-Shosh, Binkat va Tarkan deb nomlangan.

¹ Шораҳимов Ш. Тошкент тарихидан лавҳалар. Тошкент, 1983. 9-бет.

² Камолиддин Ш. Чоч (Шош) топонимининг келиб чиқиши ҳақида/”Мозийдан садо” журнали. 2009. №2. 20-бет

Avvalo shuni aytib o'tish joizki, Toshkentning eng qadimgi nomi – «Choch» shaharning yoshiga nisbatan qadimiyoqdir. Chunki bu nom hali Toshkent shahri paydo bo'lmasdan bir necha asrlar muqaddam Chirchiq va Ohangaron daryolari vodiylari va bu ikki daryoning suvi bilan obod etilgan Toshkent vohasiga berilgan bo'lib, bu o'lkaning qadimgi mahalliy aholisi tomonidan u «Choch eli», ya'ni «Chochanap» deb yuritilgan. Dastavval bu atama otashparastlarning qadimiy muqaddas kitobi Avestoda tilga olinadi. Ba'zi tadqiqotchilarning fikricha, bu atama miloddan avvalgi I ming yillik o'rtalarida yuzaga kelgan bo'lib, asli Orol dengizining qadimgi Eron tilidagi «Chae-chasta» degan nomidan kelib chiqqan.

Ma'lumki, vodiylar, voha yoki joy nomlari – toponimlar, odatda, ular joylashgan o'lka tabiatining ayrim xususiyatlari yoki qadimgi aholisi va ba'zan qad ko'targan aholi manzillarining soni va sifatlariga nisbatan beriladi.

Ma'lumki, bu qadimgi o'lka sharqsan «Chotqol–Kurama» va «Qorjantov» (Qorjovgantov) tizmalari, janub va g'arbdan Sirdaryo va shimoldan qadimda «Buyuk dasht» yoki «Dashti qipchoq» deb atalgan Qozog'istonning janubiy hududlari bilan o'ralib turadi. Uning bunday tabiiy sharoiti avvaldan o'lkaning iqtisodiy hayotida ayniqsa, bu yerda ibtidoiy chorvachilik va dehqonchilik xo'jaliklarining vujudga kelishi va rivojlanishida katta o'rin tutgan. Chotqol–Qurama tog'lari va tog'oldi adirlar chorvachilik uchun keng yaylov, Chirchiq va Ohangaron daryo vodiylari dehqonchilik uchun asosiy obihayot manbai bo'lib xizmat qilgan bo'lsa, bu tog'lardan kovlab olinadigan turli xil ma'danlar o'lkada qadimdan hunarmandchilik: chilangarlik, misgarlik, zargarlik va hokazolarni rivojlantirishga imkon bergan. Toshkent vohasini kun chiqish tomonidan «Saddichin»dek to'sib, uni obihayot bilan ta'minlab turgan Chotqol–Qurama tizmalari III asr Eron yozuvlaridan bu tog' «Ko'hi Choch» nomi bilan tilga olinadi.

«Choch» soʻzi qadimda mahalliy aholi tilida «togʻ» va «tosh» kabi ikki xil maʼnolarni anglatgan. Choch togʻidan oqib tushadigan daryo (hozirgi Chirchiq daryosi) ham oʻsha vaqtlarda «Obi Choch» yaʼni «Choch suvi» yoki «Choch daryosi» deb atalib, Chirchiq daryosini hosil qiladigan toʻrtta togʻ irmoqlari: Chotqol, Pskom, Ugom, va Koʻksuvlardan oxirgisi mahalliy aholi oʻrtasida «Obi Koʻh» nomi bilan mashhur boʻlib, u «Togʻ suvi», «Togʻ daryosi» maʼnosini anglatadi.

Oʻrta asrlarda Chirchiq daryosi «Parak», «Obi parak», «Daryoyi Parak» nomlari bilan yuritilgan. «Par» yoki «Parak» aslida sugʻdiycha boʻlib, u «yuqoridan pastga tushish», «enish», «qulash» maʼnolarini anglatadi. Masalan, yagnobliklar togʻdan tosh koʻchib qulaydigan joyni «sangpar» yaʼni «tosh qulash» deb ataydilar. Shularga asoslansa «Obi Parak» soʻzmasoʻz «Togʻdan oqib tushadigan daryo», «Tez oqar daryo yoki bir soʻz bilan aytganda, «Sharshara daryo» – «Sharsharacha» degan maʼnoni anglatadi. Chirchiq daryosining bosh irmogʻi Chotqol daryosiga Obirahmat yaqinida qoʻshiladigan soyning nomi «Obi paltov» boʻlib, u yuqoridan tashlangan suv yoki «tashlama» soy maʼnosini anglatadi. Agarda keltirilgan Chirchiqning qadimgi atamalari maʼnosiga qarab fikr yuritilsa, ular mazkur daryoning koʻzga yaqqol tashlanadigan asosiy sifatiga juda monandir.

Darhaqiqat, Chirchiq daryosi yuqori oqimining nishabi keskin katta boʻlgani uchun u togʻdan sharsharadek katta tezlik bilan oqib tushar va oʻzi bilan olib kelgan behisob oqizindi jinslar: xarsang, tosh, shagʻal, qum va loyqalarni asrlar davomida butun vodiy boʻylab yotqizib kelgan.

Bu qadimgi vodiy boʻylab barpo etilgan Qorasuv sugʻorish tarmogʻining bir shoxarigʻi yaqin kunlargacha «Tosh ariq» nomi bilan mashhur boʻlgan. Bu atamalar, shubhasiz, Chirchiq daryosi, uning tarmoqlari va ulardan chiqarilgan sugʻorish shoxablariga nom bergan qadimgi

ajdodlarning nihoyatda kuzatuvchan bo'lgani-dan dalolat beradi.

Demak, «Choch» atamasi Chotqol-Qurama tizma tog'laridan bosh olgan Chirchiq daryosi suvi bilan sug'orilib obod etilgan Toshkent vohasining nomi bo'lib, «Choch» so'ngra «Shosh», «Viloyati Shosh» va «Mamlakati Choch yoki Shosh» deb yuritilgan.

Qadimgi Xitoy manbalarida (miloddan avvalgi II asr va milodning V asrlari) bu viloyat qadimda Loyueni, Yuni so'ngra Chachinap va Shi deb nomlangan. Bu atamalar (avvalgisidan tashqari) «Choch» so'zining xitoycha talaffuz etilishi natijasida hosil bo'lib, hatto oxirgi «shi» toponimi «tosh» ma'nosini anglatgan.

Miloddan avvalgi III asrda qadimgi Choch viloyatida tashkil topib, milodning V asrigacha hukm surgan davlat «Qang'», «Qanqa» yoki «Qang'xa» deb atalgan. Xitoy yozma manbalarida u «Kangyuy» yoki «Kandzyuy» nomlari bilan tilga olinadi. Qadimgi toharlar (Surxondaryo vohasining qadimgi aholisi) tilida «Qang'» so'zi ham «tosh» bilan bir qatorda «baland g'ildirakli toshdek mustahkam arava ma'nosini anglatgan. Miloddan avvalgi II-I asrlarda Qang' davlati nihoyatda kuchayib, unga beshta viloyat: Susey «Kesh», Fumu (Sug'd), Yuni (Choch), Gi (Buxoro), Yuegyan (Xorazm) hokimlari bo'ysungan. Bu yerda shuni ta'kidlab o'tish kerakki, bu viloyatlarning nomlari Xitoy manbalaridan olingani uchun xitoychadir. Chunki qadimda va o'rta asrlarda O'rta Osiyoga yuborilgan Xitoy elchilari o'z axborotlarida mahalliy o'lka nomlarini o'z tillariga tarjima qilib bayon etganlar. Bu davlatning poytaxti Bityan shahri bo'lib, u Iosha daryosi (Sirdaryo) bo'yida joylashgan. Bityan shahri Davan (Farg'ona vodiysi) dan 1510 li (528 km) masofada bo'lgan. Bu qadimgi poytaxtning xarobalari tepa shaklida bizning davrimizgacha saqlangan.

Demak, qadimda tog', so'ngra undan oqib tushadigan daryo keyinchalik shu daryo tufayli obod etilgan vohaga

berilgan «Choch» atamasi, nihoyat shu vohada qad ko'targan dastlabki aholi yashaydigan qishloq va shahar ismiga aylangan. Bu atamaga avval «kat», so'ngra «qand» yoki «kent» so'zlari qo'shilib yuritilgan. Bu keyingi qo'shimchalar shubhasiz aholi yashaydigan joy ekanini belgilab beruvchi so'zlardir. Qadimgi Choch yoki Shosh vohasining dasht bilan tutashgan shimoliy chegarasida qad ko'targan dastlabki aholi yashaydigan dehqonchilik qishlog'i (keyinchalik u shaharga aylangan) Chochkat deb atalib, uning bizgacha yetib kelgan tepa shaklidagi xarobasi toshkentliklar o'rtasida «Shoshtepa» nomi ostida shuhrat topgan.

Yuqorida qayd etilganidek eramiz boshlarida Choch vohasida shahar madaniyati kengayib, Qorasuv, Salor va Jo'nariq sug'orish tarmoqlari bo'ylab, yangi yerlar o'zlashtirilib obod etilishi munosabati bilan qadimgi Choch shahri yangi joyda, hozirgi Shimoliy temir yo'l vokzali yaqinida Salor suvi bo'yida yangitdan qad ko'taradi. V asrga borganda u kengayib, Shosh viloyatining markaziga aylanadi. Bu qadimgi shaharning xarobalari Mingo'rik tepasidir. Shu vaqtdan boshlab bu yangi markaz shahar ham Choch nomi bilan atala boshlaydi, Arablar bu shaharni Shosh va Madinat ash-Shosh deb ataydilar. Arxeologik ma'lumotlarga qaraganda, Mingo'riktepada topib tekshirilgan qadimgi Chochkand shahri ayniqsa IV–VIII asrlarda gullab yashnagan. VIII asr o'rtalarida Toshkentning Arab xalifaligi tomonidan bosib olinishi oqibatida boshlangan xalq qo'zg'olonlari davrida Mingo'rikdagi Shoshkand shahri vayron etilib, u bo'shab qoladi. IX asrga borganda shahar yangi joyda hozirgi Xadra maydoni va «Chorsu» mehmonxonasi joylashgan avvalgi Xadrada qaytadan qad ko'taradi. Bu yangi joyda qad ko'targan shahar IX–XI asrlarda «Binkat» deb yuritiladi. «Binkat» fors va tojik tillarida «uzoqdagi», «ko'zga ko'rinadigan», «pastdagi», «quyidagi shahar» degan ma'noni anglatgan. Darhaqiqat, Binkat, Salor anhuri bo'yida qad ko'targan qadimgi Shosh

shahridan 8 km shimoli-g'arbda joylashgan bo'lib, unga nisbatan quyi hisoblanar edi.

Mahmud Koshg'ariyning ma'lumoti bo'yicha, Toshkent shahri bu davrda «Tarkan» deb ham yuritilgan. Uning bu nodir ismi «Oqar suv» bo'yidagi shahar ma'nosini anglatadi, ya'ni uning Kalkavuz va Anhor suvlari bo'yida joylashganiga ishoradir.

XI asrda Toshkentning qadimgi nomlaridan Shoshkent turk tiliga tarjima qilinib, uni «Toshkand» deb, yuritila boshlagan, bu qo'shaloq nomlar: Shoshkent, Binkat, Toshkand bilan shahar bir necha asr davomida atalib kelingan. Zahiridsin Muhammad Bobur o'z esdaliklarida «...asarlarda Toshkand nomini Shosh, ba'zan Choch deb yozadilar» – deb, qayd etadi.

XVI asr mualliflaridan Fazlulloh ibn Ro'zbixonning yozishicha, Toshkent va unga qaram bo'lgan yerlar «Shosh viloyati» nomi bilan yuritilgan. XVI asr 90-yillariga mansub qozilik hujjatida esa, shaharning ko'proq Toshkand nomi bilan mashhur bo'lgani ta'kidlangan. Hujjatda: «Shoshkandda ya'ni Toshkand nomi bilan mashhur bo'lgan shaharda», – degan, so'zlar qayd egilgan.

XVII asrda yashagan qomusshunos olim Mahmud ibn Valining yozishicha, Toshkent uning davrida ham uch nom bilan yuritilgan. «Shosh – Sayxun (Sirdaryo)ning u tomoniga joylashgan shahar va u Turkiston (viloyati)ga qaraydi... Uni Choch deb ataydilar. Biroq hozirgi vaqtda u Toshkent nomi bilan mashhurdir» – deb yozadi bu haqda Mahmud ibn Vali.

Demak, XVI asr oxiri va XVII asr boshlarida Toshkentning Choch, Shosh va Binkat kabi qadimiy nomlari aholi o'rtasida muomaladan chiqib, uning so'ngi atamasi shuhrat topa boshladi. Xuddi shu vaqtdan boshlab u yagona Toshkand nomi bilan yuritilib ketadi. Toshkentning qadimgi nomlari ostida yashiringan uning barcha sifatleri faqat mustaqillik davrida, u yuksak san'at va madaniyat markazi, Sharqning haqiqiy mash'aliga aylangan davrda o'z ifodasini

to'la topdi. Shunday qilib, Toshkent vohasining tabiiy sifatleri asosida paydo bo'lgan qadimgi «Choch» atamasi, avval toqqa, undan daryoga va vohaga o'tib, so'ngra bu obod vohada qad ko'targan shaharga berilgan, Bu nomlarning kelib chiqqan davri va ularning ma'nosini aniqlash, shubhasiz Toshkent shahri tarixini bizgacha saqlanib qolmagan sahifalarini tiklash imkonini beradi.

O'rta asrlarda o'z ichiga Iloq temir-ruda viloyatini ham olgan Qadimiy Choch Sirdaryoning yoki antik davr manbalarida Yaksart deb nomlangan daryoning o'rta oqim vohasiga joylashgan. Uning asosiy qismi Chirchiq va Ohangaron daryolarining havzasi hisoblansa ham, voha maydoni vaqti-vaqti bilan Sirdaryo bo'ylab Janubiy Qozog'iston cho'llarigacha, shimolda O'tror vohasigacha kengayib borgan.

Agar mazkur hudud xaritasiga bir nazar tashlansa, geografik manzaralarning rang-barangligini payqash qiyin emas. Uni shimoli-sharq va janubi-sharqdan ulkan taqa shaklida Tyanshan tog' tizmasi o'rab olgan. Tyanshan tog'ining tarmoqlaridan tez oqar Chirchiq va Ohangaron daryolari bosh oladi. Sirdaryoning eng yirik irmog'i hisoblangan Chirchiq daryosiga shimoli-sharqdagi Chotqol, Pskom va Ugom suvini beradi. Bu daryolar birlashganidan keyin ham daryo ancha tor tog' oraliq chuqurlaridan oqib o'tib, yalanglikka otilib chiqadi va asosiy o'zanidan tashqari yana 50 ta kanalga bo'linib, dalalarga hayot olib keladi. Kanallarning ko'pi o'rta asrlarda qazilgan.

Voha sharqi-janubdan Qurama tizma tog'i bilan, janubi-sharqdan uning irmog'i Qoramazor tog'i bilan o'ralgan bo'lib, uning ohaktosh tizmalari Sirdaryo bo'yigacha pasaya boradi.

Chotqol tizma tog'larining janubi-g'arbiy etaklarida ikkinchi katta daryosi – Ohangaron boshlanadi. Daryo boshlanishida bir kilometrgacha chuqur bo'lgan tor qoya toshlar orasidan oqadi, so'ngra shimol tomondan keng

tekisliklar qoldirib Qurama tizmasiga yondashadi va tekislikka oqib chiqib Sirdaryoga qo'shiladi.

Vodiyning boshqa tomonida butunlay boshqa manzarani ko'ramiz. Yassi voha janub va g'arbda Sirdayo bilan, shimolda qadimdan kuchli ko'chmanchi qabilalar yashagan keng dasht bilan o'ralgan. Tarixchilar yozishiga ko'ra, bo'lib o'tgan urushlar davrida bu dashtni sharqdan Soyliq tog'laridan Choch (Sirdaryo) daryosigacha devor bilan o'rab olish harakatlari ham bo'lgan. "Kampir devor" deb nom olgan va o'tmish urushlarining guvohi bo'lgan mazkur devorning qoldiqlari hozirda ham saqlanib turibdi. Lekin Chochning o'zi ham qadimgi ko'chmanchilar beshigi bo'lgan. Dashtliklar bilan tez-tez do'stlik aloqalari bo'lib turgan, xo'jalik esa harbiy aloqalarga nisbatan ko'proq savdo aloqalari rivojlanishini taqozo qilardi. Tarixchilar aytishlaricha, vohaning shimolida, Sirdaryoning ikki tomonida Choch davlatiga qarashli yaylovlar bo'lgan.

Choch ko'p davrlar Sharqiy Movarounnahrning dasht hududlarini egallagan ko'chmanchi, chorvador qabilalar hamda o'troq, dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi xalqlarning chegarasi bo'lib kelgan. Bu ikki daryo chegarasida doimo o'zaro og'ir munosabatlar bo'lib turgan. O'zaro munosabatlar, ochiq adovat harakatlari ko'p hollarda yaqin iqtisodiy-savdo aloqalari ko'rinishida ham bo'lgan. O'troq bo'lib qolgan ko'chmanchilar o'troq xalqlar madaniyatiga shunday ta'sir ko'rsatdilarki, birinchi navbatda, u Choch madaniyatining boshlang'ich negizini tashkil etishda o'z aksini topdi.

Chochning tarixda tutgan o'rnini aniqlash uchun biz qadimgi qo'lyozmalarni varaqlashimiz lozim. Ularda Choch vohasi "Turkistonda eng yirik viloyat" deb qayd etilgan. "Chochga o'xshash qishloqlarda aholi gavjum bo'lgan, ekin maydonlari gullab yashnagan, ko'plab masjidlar, kuchli va jasoratli xalqi mavjud bo'lgan birorta

mamlakat na Xurosonda, na Movarounnahrda topilmaydi”, — deb yozadi X asr o’rtalarida yashagan arab geografi Istaxriy. Yarim asrdan so’ng “Sharqning birorta ham vodiysida bunday shaharlarga boy voha yo’q”, — deb Istaxriy fikrini qo’llab-quvvatlagan edi Ibn Havqal. Haqiqatda ham, bu yerda ellikka yaqin shahar va shaharchalar bo’lgan.

Yaqin-yaqinlargacha vohadagi ko’p shaharlarning joylashgan o’rni aniq emas edi. Buning ustiga qadimgi mualliflar shaharlar sonini, poytaxtlarni, ahyon-ahyonda karvon yo’llarini qisqacha sanab o’tganliklari ajablanarli hol emas, albatta. Serqatnov karvon yo’llaridan chetda bo’lgan shaharlar haqida deyarli ma’lumotlar yo’q edi. Ularning tashkil topishi, gullab-yashnashi va yo’qolib ketishi sabablarini aniqlash uchun birinchi navbatda karvon yo’llarini, shu yo’llarga yaqin joylashgan shaharlarni topish zarur edi.

Karvon yo’llari Chochni vohadagi shaharlar bilan, Markaziy Osiyo mamlakatlarini Sharqning uzoq mamlakatlari va Xitoy bilan bog’lardi. Shaharlarning savdo yo’llari, shahar markazlari orasidagi masofalar haqida arab tilida bitilgan tavsiflar bizga asosiy manba vazifasi o’taydi. To’g’ri, ular bizning yo’l va masofa o’lchamlarimizdan tubdan farq qiladi. Lekin shunday bo’lsa ham, ularda yo’llarni belgilaydigan qoziqlar, ular orasidagi masofa va hatto daryolardan o’tish joylari ko’rsatilgan. Aksariyat arab manbalarida masofalar otning bir soatda bosgan yo’liga qarab farsax bilan o’lchangan. Shuning uchun turli mualliflarda bu ko’rsatkich har xil beriladi. Siyosiy ahvolga qarab karvon yo’llari o’zgarsa, yirik daryolarning injiqliklari tufayli o’tish joylari o’zgarib turgan.

Toshkent vohasini Sug’d bilan ikkita karvon yo’li bog’lab turgan. Birinchisi yaqin, ammo qiyin yo’l bo’lib, u hozirgi Jizzax orqali to’ppa-to’g’ri Sharqqa – ahyon-

ahyonda uchraydigan karvonsaroy va inshootlar bo'lgan jazirama Mirzacho'l orqali o'tardi. Bu yo'l Sirdaryo bo'sag'asida Chirchiq quyilishidan uncha uzoq bo'lmagan o'tish joyiga kelib ancha gavjum bo'lardi. Shundan keyin karvon Chirchiq bo'ylab Toshkentga yo'l olgan.

Ikkinchi yo'l uzoqroq bo'lsa ham, xavfsiz va serqatnov edi. U Jizzaxdan Zomin, Xovost orqali janubga burilib Ohangaron daryosining Sirdaryo bilan qo'shiladigan joyidan yuqoriroqdan chiqardi. Sirdaryodan o'tilgach, Toshkentga yetib kelish uchun Ohangaron va Chirchiq daryolari irmoqlaridan o'tib, yana shimol tomon yurish kerak edi. Shaharlarda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar bu yo'l qadimiy yo'l ekanligini ko'rsatgan. Shimoldagi o'tish joyi ko'chmanchilar qo'lida bo'lganida, Chirchiq vodiysining ko'pgina shaharlari endigina barpo qilinayotgan bir vaqtda savdo karvonlari Toshkent vohasiga aynan shu yo'ldan borganlar.

Markaziy Osiyoning janubiy hududlarining Yettisuv va Sharqiy Turkiston shaharlari bilan iqtisodiy-madaniy aloqalarida Toshkent vohasi muhim o'rin tutardi. Movarounnahrning gullab yashnagan muhim iqtisodiy markazlaridan biri bo'lgan Toshkent vohasi, xususan Iloq qimmatbaho konlarga boy bo'lib, ko'rib chiqilayotgan davrda Movarounnahrning turli metall va nometall qazilmalari qazib olinadigan asosiy markazlaridan hisoblanardi¹.

Voha geografik jihatdan qulay joylashgan bo'lib, IX-X asrlarda voha orqali o'tuvchi asosiy karvon yo'llari tranzit va ichki ahamiyatga ega edi. Vohani Sug'd bin bog'lovchi yo'l ikki yo'nalishda bo'lgan. Jizzax va jazirama Mirzacho'l orqali o'tgan birinchi yo'l Chirchiq daryosining Sirdaryoga quyilishidan pastroqdagi kechuv bo'yida joylashgan xristianlar yashovchi Vinkerd qishlog'iga olib kelgan.

¹ Буряков Ю.Ф. Горное дело и металлургия средневекового Илака. V — начало XIII в. – М.: Наука, 1974, с. 24.

Jizzaxdan bu kechuvgacha bo'lgan masofani karvonlar uch kunda bosib o'tishgan¹. Keyin karvonlar Chirchiq daryosining chap sohilidagi Chinochkat, Shuturkat (Eski Toshkent) va Zayatkent bo'ylab Binkatga yo'l olgan². Chirchiq daryosining Sirdaryoga quyilish joyida, hozirgi Chinoz yaqinidagi Chinochkat shahri Sirdaryodagi kechuvni nazorat qilishda asosiy o'rin tutgan bo'lib, uni "Xitoylik savdogarlar shahri" deb talqin qiluvchi qarashlar bor. Shoshning rivojlangan o'rta asrlardagi poytaxti Binkat XI asrdan yangi nom bilan – Toshkent deb yuritila boshlagan. Shahriston va arkka ega bu shahar IX-XII asrlarda nafaqat vohaning ma'muriy markazi, shu bilan birga Movarounnahrning savdo-hunarmandchilik markazlaridan biri sifatida ham ko'zga tashlanadi.

Sug'dni Binkat bilan bog'lovchi ikkinchi yo'l esa uzoq bo'lsa-da, xavfsiz va serqatnov bo'lgan. Manbalarda "Banokat yo'li" deb nomlangan bu yo'l Sug'ddan Jizzax, Zomin, Xovos yo'nalishida o'tgan. Xovosda yo'l janubga burilib, Ohangaron daryosining Sirdaryoga quyiladigan joyidan yuqoriroqdagi kechuvga chiqardi. Sirdaryodan o'tilgach, Binkatga yetib kelish uchun Sirdaryoning o'ng qirg'og'i bo'ylab shimol tomonga yurilib Banokatga, u yerdan esa Ohangaron daryosi chap qirg'og'i bo'ylab Xarashkat va Xudaynkatga chiqilgan. Bu yerda Ohangaron kechib o'tilib, yo'l shimolga – Parak (Chirchiq) vodiysiga o'tgan va Shuturkatda Chinochkat – Binkat yo'liga qo'shilgan. Ibn Xurdodbeh ham Samarqanddan Zomin orqali Shoshga kelgan savdo yo'li haqida ma'lumot berib, oraliq masofa 42 farsax ekanligini ta'kidlaydi.

¹ Буряков Ю.Ф. по древним караванным путям Ташкентского оазиса. – Ташкент: Фан, 1978. – С. 10; Сверчков Л.М. Сырдарынская степь: пути и переправы // Трансоксиана – Мавераннахр: Сб. статей. – Ташкент: Изд. журнала SAN'AT, 2007. – С. 186.

² Буряков Ю.Ф. О втором караванном пути из Согда в Шаш // ОНУ. – Ташкент, 1972. — № 3.

Vohaning ichki yo'llari keng tarmoqli bo'lib, Shosh va Iloqning barcha yirik shaharlari orqali o'tgan. Ular ichida Sirdaryo bo'yidagi Banokat shahrini Shosh poytaxti Binkat bilan hamda ularni Iloq poytaxti Tunkat shahri bilan bog'lovchi yo'llar asosiy yo'nalishlardan hisoblanardi. Banokat shahri IX-XII asrlarda Shosh viloyatidan Ustrushona va Sug'dga ketuvchi muhim yo'llar bo'yida, Sirdaryoning o'ng qirg'og'ida, Iloq (Ohangaron) daryosining Sirdaryoga quyilish joyidan 1 farsax quyi-roqda joylashgan yirik iqtisodiy-madaniy markazi edi.

Ko'rib chiqilayotgan davrda Toshkent vohasidagi uchta yirik shahar – Shosh poytaxti Binkat, Iloq poytaxti Tunkat va ular oralig'ida joylashgan Nukat (Ulkan To'ytepa) orqali vohaning asosiy ichki yo'llari o'tgan. Binkat va Tunkat oralig'idagi masofa 10 farsax bo'lib, ularni bog'lovchi yo'lda yana 6 ta shahar va ko'plab qishloqlar bo'lgan.

Ko'rib chiqilayotgan davrda Shosh vohasi shaharlari Xo'jand va u orqali Farg'ona vodiysi bilan bog'langan edi. Shosh poytaxti Toshkentni Ustrushonaning yirik shahri hisoblangan Xujand bilan bog'lovchi yo'l Nukat (To'ytepa) va Biskat (Pskent) shaharlari orqali o'tardi. Vohaning Farg'ona vodiysi bilan aloqalarida Shavkat (Uvayttepa) va Arbilax (Abrlig') shaharlaridan Qamchiq va Rezakli tog' dovonlari orqali o'tuvchi yo'l katta o'rin tutgan¹.

Janubiy karvon yo'lidagi shaharlar geografiyasi va topografiyasi

Tarixiy yozma manbalardagi ma'lumotlar hamda arxeologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Choch vohasidagi asosiy va qadimgi karvon yo'li bu janubiy karvon yo'li hisoblangan. VIII asrdan to XIV-XV asrlarga

¹ Массон М.Е. Ахенгеран. Археолого-топографический очерк. – Ташкент, 1953. – С. 32-40.

qadar janubiy karvon yo'li bo'ylab Choch hududidagi birinchi va yirik shahar markazi Banokat shahri bo'lgan.

Banokat. Choch vohasining janubiy karvon yo'lida o'nlab yirik shahar, qasr va aholi turar joylari cho'zilib ketgan. Shulardan eng birinchisi daryo bo'yidagi shahar – qal'a Banokatdir. Bu nom mahalliy aholiga ham ma'lum emas. Lekin Sirdaryoning tik burilib ketgan joyidan o'tadigan yeridan 15-20 km pastroqqa tushilsa, "Sharqiya" deb atalgan katta shahar xarobasiga duch kelish mumkin. Ibn Xavqalning ma'lumot berishicha, Iloq daryosining suvi Choch daryosiga Banokat shahrining qarshisida quyilgan.

Ko'hna shaharning nomi bugungi kunda ham uning tarixini bildiradi. 1392 yili Amir Temur Sharqqa qilgan yurishlaridan birida bu joyning kechib o'tish uchun qulayligini hisobga olib, Sirdaryo qirg'og'ida mustahkam qal'a barpo etishga farmon beradi va o'g'li Shohruh sharafiga Shohruhiya shahri deb ataydi. Zaxiriddin Muhammad Bobur ham bu shaharni muhim harbiy-strategik hudud deb hisoblagan.

Arab geograflarining ko'rsatishi bo'yicha Shohruhiya o'ta qadimgi shahar xarobalarida yotib, Sharq manbalarida Banokat nomi bilan ma'lum bo'lgan. Sharq geograflarining yozishicha, bu yerdan Chirchiq vodiysiga, undan so'ng Toshkentga yo'l ketgan.

Bu shahar xarobalaridan ajoyib sirlangan idishlar, Shosh davlatining qadimgi tangalari topildi. Tangalar misdan ishlangan doiracha bo'lib, uning bir tomonida Tillaqosh podshoning yon tomonidan ko'rinishi, ikkinchi tomonda podshoning tamg'asi tasvirlangan. Shuningdek, bu yerdan ilk o'rta asrlar binolarining hashamatli devorlari ochildi. Bunday binolar qurish IX-XI asrlarda juda rivoj topgan edi. Uylar pishiq g'ishtdan ishlanib, hovlilarida suv quvurlari va hovuzlari bo'lgan. IX-X asrlarda mazkur shahar savdo va madaniy markaz

hisoblanib, Hindiston va Yettisoy, Xuroson va Bahdodg'a qatnaydigan savdogarlar ana shu shahardan o'tardi. O'z navbatida, bu yerdan Sharq bozorlariga to'qilgan gazlamalar, idishlar, metall buyumlar va quro-aslahalar olib ketilgan.

Arab geograflari Banokatni "gullayotgan shahar" deb ataganlar. Aholining jangovarlik ruhi esa "aholisi isyon ko'taruvchi va erksevar bo'lganligi" uchun Somoniylar hukmdori tomonidan qal'a devorlaridan mahrum etilganlar.

X asrda shahar atrofida devor bo'lmagan. Devor keyinroq, aniqrog'i Amir Temur davrida, ya'ni Shohruhiya qal'asi barpo etilayotgan davrda qurilgan.

Bu shahar Oxangaron daryosining Sirdaryoga quyilgan yeridan 30 km uzoqlikda joylashgan. Bu ma'lumot arab manbalarida ham uchraydi. Jumladan, Ibn Havqalning xabar berishicha, Iloq daryosi Choch daryosiga Banokat shahri ro'parasida quyiladi. Shahar qoldiqlari Shohruhiya shahar qoldiqlari bilan bir hisoblanadi.

Shahar ikki yirik qismga bo'lingan – shahriston va rabot. Shahriston ko'plab madaniy qatlamlar bilan rabotdan 15-17 m yuqorida joylashgan. Daryo tarafdan bu 25-30 metrga yetadi. Shahriston sharq tomondan burchaklar bilan ajralib turadi. Janub va g'arb tomondan shahristonni yuvib turuvchi Sirdaryo diagonal bo'yicha uning deyarli yarmini yo'q qilib yuborgan.

Shahristoning g'arbiy qismidan devor tarafida daryodan to shahar markaziga qadar tortilgan markaziy suv quvurlari topilgan. Bu yirik qurilma butunlay pishiq g'ishtdan barpo etilgan.

Yuqorida qayd etilganidek, shahriston ikki tomondan Sirdaryo bilan o'ralgan, uchinchi shimoli-g'arbiy tarafdan uni sharqiysoy ajratib turadi. Shimoli-sharq tarafdan esa quruq xandaq o'rab turadi.

Shimoli-g'arbiy va shimoli-sharqiy tarafdin shahristonga keng rabotlar ulanib ketgan. Shimoli-sharqiy rabot alohida o'rab olingan devorlar va minoralarga ega. Rabot ichidan Sirdaryoga quyiluvchi chuqur ariq Baxorsoy oqib o'tadi.

Sharqiy rabot hududidan shishachilar mahsulotlarining izlari topilgan. G'arbiy shahardan esa kulolchilik ustaxonasi topilgan. Manbalarda tilga olinishicha Movarounnahr mollari ichidan Banokat matolari alohida o'rin tutgan. Muqaddasiyning ma'lumotiga ko'ra asosiy bozor rabotda joylashgan bo'lgan. Bozor yaqinida esa, jome masjid joylashgan. Muqaddasiyning yana bir ma'lumotiga ko'ra Banokat mudofaa devorlariga ega bo'lmagan. Arxeologik qazishmalar ham buni isbotlaydi.

XIII asrga qadar Banokat Choch vohasining yirik shahar markazlaridan biri bo'lgan. XII asr oxiri – XIII asr boshlarida Banokatda mahalliy qoraxoniylar sulolasiga tegishli mis tanglari zarbxonasi mavjud bo'lgan.

Ibn Xavqal qalamiga mansub "Kitab surat al-ard" asarining J.Kramers tanqidiy matnida: Fanokat (فناكت)¹, matnning boshqa yerida esa uning nomi Banokat (بناكت) shaklida keltirilgan. Bu shahar ash-Shosh daryosining bo'yida, unga Iloq daryosining qo'yilish yeri qarshisida joylashgan². M. De Guye tanqidiy matnida³ va boshqa manbalarda uning nomi Banokat (بناكت), Binokat (بناكت),

¹ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Haukal, Abu-l-Kasim an-Nasibi. Opus geographicum / Ed. J.H.Kramers, BGA, pars 2. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 507.

² ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Haukal, Abu-l-Kasim an-Nasibi. Opus geographicum / Ed. J.H.Kramers, BGA, pars 2. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 509, 522.

³ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 383 ص؛ Ibn Haukal, Abu-l-Kasim an-Nasibi. Opus geographicum / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 2. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1873, p. 385, 388, 392.

yoki Banokit (بناكت) shaklida qayd etilgan¹. Bu shahar Xashart (خشرت) daryosi bo'yida joylashgan². Ushrushadan keluvchi yo'l ash-Shosh daryosi ustida qurilgan ko'prikdan o'tib, Banokat shahridan o'tgan, keyin Turk daryosi tomon davom etgan³. Kattaligi bo'yicha Ushturkatga o'xshash shahar, uning aholisi isyonkor bo'lgan. Uning qal'asi yo'q, jome masjidi bozorda joylashgan⁴. Uning nomi so'g'dcha pyn – "ochmoq", pn –

¹ ابو اسحق ابراهيم بن محمد الفارسي الاضطخري. كتاب مسالك الممالك. تحقيق محمد جابر عبد العال الحيني. – قاهرة، 1961. ص – 185؛

Schech Ebu Ishak el Farsi el Isztachri. Das Buch der Länder. Rauhes Haus. Hamburg. 1845. 132-134 s.; Schech Ebu Ishak el Farsi el Isztachri. Das Buch der Länder. Rauhes Haus. Hamburg. 1845. 132-134 s.; al-Istakhri, Abu Ishak al-Farisi, *Viae regnorum* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 1. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 329, 337; al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, *Kescri ptio Imperii mosle mici* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 48, 264;

ابو الريحان البيروني، "القانون المسعودي"، مج (3)، بيروت، 1954 م. 169 ص؛
Беруни, Абу Рейхан. Канон Мас'уда (книга I-V) / Вступительная статья, перевод и примечания П.Г.Булгакова и Б.А.Розенфельда при участии М.М.Рожанской (перевод и примечания) и А.Ахмедова (примечания) // Избранные произведения в 7 томах. Т. 5. Ч. 1. Ташкент: Фан, 1973, с. 471.

² "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930. с. 246; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p.118.

³ Ibn Khordadbeh, Abu-l-Kasim 'Obaydallah ibn 'Abdallah, *Kitab al-Masalik wa-l-mamalik* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 27.

1. 4 المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, *Kescri ptio Imperii mosle mici* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 227.

“uzun”, va kat – “qishloq” soʻzlaridan yasalgan boʻlishi mumkin¹. Bu shahar moʻgʻullar bosqini vaqtida vayron etilgan, Temuriylar davrida esa qayta tiklanib, Shohruhiya (شاهروحيه) deb atalgan. Uning xarobalari Sirdaryo boʻyida Ohangaron daryosining unga quyilish yeridan yuqoriroqda joylashgan boʻlib, Sharqiya deb ataladi².

Xarashkat. Bu shahar Banokatning sharqidan 9 km joylashgan ulkan shahar xarobasidir. Bu shaharning yana bir nomi Qanqa shakli bilan mashhur. Arab geograflarining qayd qilishicha Banokatdan chiqqan karvon bir farsax yoʻl bosganidan soʻng Xarashkat shahriga kirib kelgan.

Shahar Banokatdan bir farsax uzoqliqda joylashgan. IX-X asr manbalariga koʻra Xarashkat karvon yoʻli boʻylab ikkinchi shahar markazi sanalgan. Bu shahar Qanqa shahar xarobalari oʻrnida joylashgan boʻlib, Toshkent viloyati hududida, Sirdaryodan sharqqa 8 km uzoqlikda boʻlgan. Xarashkatga eltuvchi yoʻl yirik-yirik himoyalangan va himoyalalmagan qishloqlar orqali oʻtgan boʻlib, bu illoq daryosining quyi oqimida aholi zichligidan darak bergan.

Qanqa shahri Toshkent vohasi uchun oʻziga xos shahar madaniyati yodgorligi hisoblanadi. Shahar hududi 150 ga ni oʻz ichiga olib, xandaqlar bilan oʻrab olingan bir necha mustaqil hududlardan iborat. Shaharning shimoli-gʻarbiy chegarasidan Ohangaron daryosining qadimiy oʻzanlaridan biri oqib oʻtgan. Shahar markazida

¹ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 96.

² Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953. с. 33; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 14-30.

mustahkam qasr joylashgan. Qasrning shimoliy burchagida saroy ko'rinishidagi, 30 m maydonga ega qurilmalar joy olgan. Ularning paxsa devorlari hozirgi kunga qadar saqlanib qolgan.

Birinchi shahriston maydoni 6,5 ga bo'lib, qolgan hududlardan xandaq bilan ajratilgan. Ikkinchi shahriston ham devor va xandaq bilan o'ralgan bo'lib, 50 ga maydonga teng va zich uy-joylardan iborat. Janubi-sharqiy va g'arbiy hududlarda ko'chalar va maydonlarning izlari mavjud. Uchinchi shahristonning devorlari qolgan 150 ga maydonni o'rab turadi. U ikkinchi shahristonni shimoli-sharqiy tarafdin tashqari uch tarafdin o'rab turadi.

Shahriston devorlarida kamda beshta darvoza bo'lgan. Shaharning shimoli-sharqiy chegarasi Qorasu daryosining o'zani hisoblangan. Shahar hududi atrofida rabotlar bilan hisoblaganda 200 ga ni tashkil etgan. Bu shaharni Toshkent vohasining eng yirik shaharlaridan bo'lganligini, madaniy qatlamlarning chuqurligi uning qadimiyligini ko'rsatadi.

Shaharning gullab-yashnagan davri IX-X asrlarga to'g'ri keladi. Xarashkatdagi hayot izlarining so'nggisi XII asr va XIII asr boshlariga to'g'ri keladi. Bu davrga oid topilmalar juda oz miqdorda va yaxshi saqlanmagan.

Xarashkat (خرشكت) — ash-Shosh daryosi bo'yidagi Banokatdan 1 farsax, Binkatdan 9 farsax masofada joylashgan. X asrda ash-Shosh viloyatida kattaligi bo'yicha Binkatdan keyin ikkinchi shahar bo'lgan¹. Boshqa manbalarda uning nomi Xarashkat (خرشكت)², "Hudud al-

¹ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 510, 522.

² ابو اسحق ابراهيم بن محمد الفارسي الاصطخرى. كتاب مسالك الممالك. تحقيق محمد جابر عبد العال الحيني. - القاهرة، 1961. ص - 185؛

olam”da esa Xarsankat (حارسنكت) shaklida ham keltirilgan. Bu yerda mashhur “chochiy” kamonlar ishlab chiqarilgan¹. Bu shaharning nomi so’g’dcha xrs – “tortmoq” va kat – “qishloq” so’zlaridan yasalgan². Bu shaharning xarobalari Toshkent viloyati Oqqo’rg’on tumanida Chirchiq daryosining Sirdaryoga quyilish yeridan 8 km sharq tomonda joylashgan bo’lib, Qanqa deb ataladi. Shahar uch qismdan iborat bo’lib, 150 ga yaqin maydonni egallagan. Arablar bosqiniga qadar bu shahar butun Choch vohasining poytaxti bo’lgan³. Bu shahar miloddan avvalgi IV-III asrlarda vujudga kelgan bo’lib, oxirgi ma’lumotlarga ko’ra, makedoniyalik Iskandar Tanais daryosi bo’yida skiflarga qarshi qurdirgan Aleksandirya Esxata nomli mudofaa qal’asi Xo’jandda emas, balki shu yerda joylashgan bo’lishi mumkin. O’rta asr fors izohli lug’atlarida Turkistonda Gang (گنگ) nomli butxona qayd

Schech Ebu Ishak el Farsi el Isztachri. Das Buch der Länder. Rauhes Haus. Hamburg. 1845. 132-134 s.; Schech Ebu Ishak el Farsi el Isztachri. Das Buch der Länder. Rauhes Haus. Hamburg. 1845. 132-134 s.; al-Istakhri, Abu Ishak al-Farisi, *Viae regnorum* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 1. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967. P. 329; ac-Самъоний, Абу Саъд ’Абд ул-Карим ибн Муҳаммад. Ал-Ансоб / ’Абд ар-Раҳмон ал-Муъаллимий нашри. 5-жилд. Байрут: Муҳаммад Амин Дамаж, 1980-1981, 83 б.

¹ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-’Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930. С. 246; Hudud al-’Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 118.

² Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 101.

³ Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953. С. 110-112; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 31-39.

etilgan¹. Ehtimol Qanqa xarobalarida topilgan ibodatxona xarobalari unga tegishli bo'lgandir.

Xudaynkat. Arab sayyohlari Xarashkatdan bir farsax masofada yana bir shahar markazi – Xudaynkatni qayd etadilar. Lekin bu shahar haqidagi ma'lumotlar juda oz. Manbalarda faqatgina Chinochkat va Shuturkatga olib boruvchi yo'l Xudaynkat orqali o'tishi eslab o'tilgan.

Manbalarda ko'rsatilgan hududdagi shahar turidagi yodgorlikka oqqo'rg'on shahri qoldiqlari to'g'ri keladi. Bu shahar hozirgi shu nomdagi qishloq o'rnida bo'lib, Xarashkatdan 8 km sharqda, Ohangaron daryosining chap qirg'og'ida joylashgan.

Shahar ko'rinishi to'g'ri-to'rtburchak shaklida bo'lib g'arbdan sharqqa 700 m, shimoldan janubga 400-450 metr uzunlikda bo'lgan. Shahristonning g'arbiy qismidan juda baland doirasimon qasr qad ko'targan. Sharqiy tomondan qasrni shahriston bilan chuqur xandaq ajratib turgan. Shahar madaniy qatlami 15 metrga teng. Madaniy qatlamning yuqori qismlaridan bino va qurilmalar g'ishtdan barpo etilgan. Bu inshootlar asosan XI-XII asrlarga tegishli.

Yodgorlikda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shahar III-IV asrlarda paydo bo'lgan. VI-VII asrlarda bu yerda himoya inshootlari va qasr barpo etilgan. IX-X asrlarga kelib shahar kengayib, 30 ga ga yaqin hududni egallagan. Eng gullagan davrida ham Xudaynkat uncha katta bo'lmagan shaharlar turiga kirgan. Bu shaharda hunarmandchilik yaxshi rivoj topmagan.

Xudaynkatdan karvon yo'li Chirchiq daryosi vodiysiga olib borgan. Xudaynkatdan eltuvchi yo'l manbalarda qayd etilganidek Shuturkat va Chinochkatga olib borgan. Shuturkat Xudaynkatdan 3 farsax uzoqlikda joylashgan.

¹ Баевский С.И. Географические названия в ранних персидских толковых словарях (XI – XV вв.) // СНВ, вып. 22, книга 2. М., 1980, с. 85.

Darhaqiqat bu ikki shahar yodgorliklari orasidagi masofa 17 kmni tashkil etadi.

Xudaynkat (خذينكت) – bu shaharcha ash-Shosh daryosi bo'yidagi Banokatdan 2 farsax, Binkatdan 8 farsax masofada Xarashkat va Usturkat orasida joylashgan¹. Bu shaharchaning nomi turkiy va so'g'diy xudain / xwt'ynh – “xotun”, “beka” va kat – “qishloq”, “shahar” so'zlaridan yasalgan². Bu shaharchaning xarobalari hozirgi Oqqo'rg'on qishlog'i yonida Ohangaron daryosining chap qirg'og'i yaqinida joylashgan³.

Daxkat (دخكت) – ash-Shosh daryosi va Iloq daryosi orasida, Xosh va Tukkat orasida joylashgan⁴. Boshqa manbalarda bu shaharchaning nomi Zaxkat (ذخكت)⁵, Adaxkat (ادخكت)⁶ shakllarida keltirilgan. Bu yerda

¹ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 383 ص؛ Ibn Hawqal Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 522, 523.

²Lurje P.B. The element –kath/kand in the place names of Transoxiana // SI, t. 32, fascicule 2, 2003, p. 198; Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 101, 207.

³Буряков Ю.Ф. Археологические материалы к истории Намудлыка // ИМКУ, вып. 9. Ташкент, 1972, с. 44; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 39-42.

⁴ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 383 ص؛ Ibn Hawqal Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

⁵ас-Самъоний, Абу Саъд 'Абд ул-Карим ибн Муҳаммад. Ал-Ансоб / 'Абд ар-Раҳмон ал-Муъаллимий нашри. 6-жилд. Байрут: Муҳаммад Амин Дамаж, 1980-1981, 11-бет.

⁶ المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

margimush (داريى موش), ya'ni mishyak ishlab chiqarilgan¹. as-Sam'oniyy ma'lumotiga ko'ra, Zaxkat (ذخكت) Sayhun daryosining orqasida va ash-Shosh viloyatidan tepadagi ar-Rudbor (الردبار) nomli nohiyaning markazi bo'lib, bu yerda yana Tuvidij (توذيچ) nomli qishloq ham bo'lgan. Katta daryolarning bo'yida joylashgan yerlar ar-Rudbor deb atalgan². Uning nomi sug'dcha dx (qadimgi eronchada daha) – “er” so'zidan yoki dah qabilasi nomidan yasalgan³. Bu shaharcha hozirgi Angrendan 8 km shimoli-g'arbda Ohangaron tog'laridagi Dukentsoyning o'ng qirg'og'ida joylashgan⁴. Talas vodiysida ham Adaxkat (اذخكت) nomli shaharcha bo'lgan⁵.

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 49, 265.

1 "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930. С. 24; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

² ас-Самъоний, Абу Саъд 'Абд ул-Карим ибн Муҳаммад. Ал-Ансоб / 'Абд ар-Раҳмон ал-Муъаллимий нашри. 3-жилд. Байрут: Муҳаммад Амин Дамаж, 1980-1981, 102-бет.

³ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 95, 231.

⁴ Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953, с. 39; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 153-157.

2. 5 المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 274.

Arbilax (اربلىخ) – bu shaharcha Iloq va ash-Shosh daryolari orasida, Tunkatdan g'arbda 5 farsax masofada joylashgan¹. Uning nomi turkiy –laq (-lay, -lag, -lakh) affiksi yordamida yasalgan². "Hudud al-olam"da Farg'ona va Iloq chegarasida joylashgan Abarlig' (ابرلىغ) nomli shaharcha qayd etilgan³. Uning xarobalari Ohangaron daryosining chap qirg'og'ida, Aqchasoy arig'ining boshidagi Obliq qishlog'ining sharqiy chekkasida joylashgan. Bu shahar 80 ga maydonni egallagan, lekin uning ichida bo'sh yerlar ham bo'lgan. Bu yerlarda shaharga savdo qilish uchun kelgan ko'chmanchi qabilalarning o'tovlari joylashgan bo'lishi ehtimol⁴.

Sobliq – Shosh vohasidagi tog' nomi. Ibn Havqal asarida Shosh vohasining shimoli-sharqida joylashgan Sobliq tog'lari tilga olingan⁵. Ushbu nom Istaxriyning «Masolik al-mamalik» asarida Soflig' tarzida qayd etiladi⁶. V. V. Bartold ana shu yerda hozir ham Soyliq qishlog'i borligini hisobga olib,

¹ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 383 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

² Камолиддин Ш.С. Древнетюркская топонимия Средней Азии. Ташкент: Шарк, 2006, с. 70, 83.

³ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 24; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

⁴ Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953, с. 12, 40; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 125-127.

⁵ BGA, II, 388

⁶ Материалы по истории киргизов и Киргизии. С. 29

Sobliqni Soyliq shaklida o'qish lozim, deb hisoblaydi¹. Bizningcha, ushbu nom dastlab manbalarda uchraganidek, Sobliq shaklida bo'lib, so'ngra Sofliq, keyinchalik esa Soyliq shaklini olgan; *Sobliq~Sofliq~Soyliq*. Darvoqe, qadimgi turkchada *b~v~y* almashuvi hodisasi bo'lgan. Masalan, qadimgi turkcha *eb~ev~uy* «uy», *sub~suv~suy* «suv», *teba~teva~tuya* «tuya» kabi. Bundan tashqari, Ma hmud Qoshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» asarida Yettisuvdagi turkiy qabilalardan tuxsi va chigillarning shaharlaridan biri Soblig' shaklida uchraydi². Bu esa Shosh vohasidagi Sobliq (*var.* Soflig') va Yettisuvdagi Soblig' toponimlarining adash nom bo'lganligini ko'rsatadi.

Qalas (Keles) – Sirdaryoning o'ng irmog'i, dasht nomi. Istaxriy, Ibn Havqal va «Hudud al-olam» asarlarida Shoshning shimoliy chegarasida Qalas dashti tilga olingan³. Qozoq toponimisti Ye. Qo'ychubaev fikricha, turkiycha *kele*-«til», -s «suv» so'zining qisqargan varianti (Keles-«til suv») yoki «tilga o'xshash daryo»⁴. Bizningcha, Kalas nomining paydo bo'lishi qadimgi turkiy gidronimlar Talas, Irtis, Aris nomlariga o'xshash. Ya'ni, Kalas «Kala+su», Talas «Tala+su», Aris «Ari+su» kabi.

Chatqal – Chirchiq daryosining eng yirik irmog'i va tog'. Istaxriy, Ibn Havqal, Muqaddasiy asarlarida j.d.g'l (Jadg'al) daryosi va viloyati tilga olingan⁵. Shayx Sulaymon Buxoriyning chig'atoycha-usmonli turkcha lug'atida chatqol «notekis yer, dara» deb izohlangan. Shunga yaqinroq hozirgi zamon qirg'iz

¹ Бартольд В. В. Сочинение. т. I, М., 1963, с. 229; Қораев С. Географик номлар маъноси, 113- б.

² Махмуд Кошғарий. Девону луғатиттурк., 3-жилд, 187-б.

³ BGA, I, 336; BGA, II, 388

⁴ Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана, с. 132; Дўсимов З., Эгамов Х. Жой номалариинг қисқача изоҳли луғати. Т., 1977, 80-б.; Қораев С. Географик номлар маъноси, 65-66 б.

⁵ BGA, I, 346; BGA, II, 388, 392, 395, 396; BGA, III, 48, 262

tilida chatqal — «ikki tog' orasidagi botiq, dara»¹. Demak, Chatqol toponimini «dara, tog' orasidagi soylik» deyish mumkin. Bu so'z o'z navbatida ikki komponentdan iboratdir: *chat* – ikki daryo bir-biriga qo'shiladigan joydagi oraliq; *qal* (qol) esa – qandaydir qadimiy so'z, ehtimol «soy, jilg'a» ma'nosidagi *qol* (*qo'l*) so'zining fonetik o'zgarishidir². Chatqol toponimining turkiy ekanligini Mongoliyaning g'arbiy hududlarida turkiy Chatqaltog' nomi uchrashi³ ham tasdiqlaydi.

Nahri Turk — arab geograflaridan Istaxriy, Ibn Havqal asarlarida Chirchiq daryosining nomi⁴. Muqaddasiy asari va «Hudud al-olam» (9b, 24b-varaq)da Parak shaklida uchraydi⁵. Shundan kelib chiqib V. V. Bartold arab geograflari asarlarini nashrga tayyorlagan De Gue bu daryo nomini noto'g'ri o'qigan va to'g'risi Turk emas, balki Parak bo'lishi kerak, deb yozgan⁶. S. Qoraev, bu fikrga qo'shilmay, Chirchiq daryosi Firdavsiy «Shohnoma»sida ham T. r. k shaklida yozilganligi va Istaxriy asarida yanada aniqroq shaklda Nahri Turkiston yozilgan deb ta'kidlaydi⁷. Uning fikricha, Chirchiq daryosi qadimda va so'nggi davrgacha Parak va Turk deb yuritilgan.

Olmalik – qishloq. VIII asr birinchi choragiga taalluqli Mug' tog'i sug'diy hujjatlaridan B1 raqamli hujjatda 'δmδwk (Almalyk) shaklida uchraydi⁸. O. I. Smirnova uni turkiy «almaliq» (olmali) so'zi bilan aloqali hisoblaydi⁹.

¹ Юдахин . Киргизиско-Русский словарь. М., 1965, С. 851

² Қораев С. Географик номлар., 142-143 б.

³ Ҳасанов Ҳ. Географик номлар сири. Т., 1985, 111-б.

⁴ BGA, I, 344-345; BGA, II, 383, 404-405; Буряков Ю. К истории раннесредневекового Чача, с. 16

⁵ BGA, III, 52, 423, 454

⁶ Бартольд В. В. Сочинения т. 1, М., 1963, с. 220, пр. 1

⁷ BGA, I, 344; Қораев С. Географик номлар., 97 б.

⁸ Согдийские документы с горы Муг. Чтение. Перевод. Комментарий. Вып. 3. Хозяйственные документы. Чтение, перевод и комментарии М.Н. Боголюбова и О.И. Смирновой. М., 1963, с. 44, 45, 101

⁹ Согдийские документы с горы Муг. Вып. 3., с. 101

Shimoliy karvon yo'lidagi shaharlar tarixiy geografiyasi

Chirchiq daryosining chap qirg'og'iga borib, janubiy karvon yo'li shimoliy karvon yo'liga qo'shilgan. Ilk manbalarni kuzatadigan bo'lsak, bu yo'l Chinochkat va yoki Shuturkatga olib chiqqan.

Najokat. Yozma manbalarda Sirdaryo bo'yida joylashgan Unjakat yoki Najokat komi qayd qilingan. Arab mualliflari, jumladan X asr geografi Istaxriy bu haqda quyidagilarni yozadi: Unjakat – Shosh (Sirdaryo) bo'yida joylashgan. Uning atrofida Parak (Chirchiq) suvi to'planadi. Ibn Xavqalning ma'lumotiga ko'ra Turk daryosi Najokat shahri yaqinida Choch daryosiga quyilgan. Shahar shu bilan diqqatga sazovorki, unda faqat karvon yo'llari bilan kelgan mollarni Sirdaryo va Chirchiqdan "Shosh va Parak daryolaridan o'tkazib qo'yuvchi qayiqchilar" yashagan.

Shaharni o'rganish u juda ilgari, ya'ni IX asrlarda barpo etilganligini ko'rsatadi. Shaharning eng gullagan davri X-XII asrlarga to'g'ri kelgan. Ma'lum bo'lishicha, bu yer Sirdaryodan o'tish uchun eng qulay joy hisoblangan. Sirdaryo va Chirchiqdan mol olib o'tadigan kemachilar ham shu yerda istiqomat qilishgan. Shahar qal'asi har ikki qirg'oqni muhofaza qilib turardi. Bu yerda jazirama cho'ldan yurib kelgan karvon azim Choch daryosidan kechib o'tishdan oldin hordiq chiqarish uchun dam olgan. Unjakat nomi faqat X-XII asrlar tarixiy manbalaridagina emas balki XV asrning xo'jalik vaqf hujjatlarida ham qayd etilgan. Jumladan, XV asr diniy arbobi Hoja Ahror Valiy yerlarini ro'yhatga qayd qilish vaqtida uning Toshkentdagi mulklari qatorida Sirdaryo va Chirchiq shahobchalari oralig'idagi "Mulki Ujokati Labi-ob" ham tilga olinadi. Darhaqiqat bizgacha yetib kelgan Uljakat nomi oldingi nomni bir oz buzib talaffuz qilinganidir.

Shimoliy karvon yo'lidagi eng birinchi yirik shahar deb tarixchilar Chinochkatni belgilaydilar. Biroq, Sirdaryo

bo'yida, unga Chirchiq daryosi quyiladigan yerda yana bir shahar – Najokat yoki Unjakat shahri ham bo'lgan. Istaxriy ma'lumot berishicha, bu shaharcha "Turk daryosi suvlari yig'iladigan Choch daryosi vodiysida joylashgan. Shahar Banokatdan 3 farsax uzoqlikda." Ibn Xavqal ma'lumotiga ko'ra, "Turk daryosi Choch daryosiga Najokat shahri yaqinida quyiladi."

Najokat shaharchasi kvadrat shaklida bo'lib, 430X550 metr hududni egallaydi. Shaharchaning shimoli-sharqiy qismida 55X55 metrga teng qasr mavjud bo'lgan. Qasr shaharning qolgan hududidan xandaq bilan ajratib, o'rab olingan. Uning janubi-g'arbiy tarafida shahriston joylashgan. Shahriston 230X270 metr hududni egallagan. Yana bir xandaq shahristonni keyingi himoyalangan hududdan ajratib turgan.

Najokat (نجاكت) – bu shaharcha Turk (Barak) daryosining ash-Shosh daryosi bilan qo'shilish yerida, Banokatdan uch farsax masofada joylashgan¹. "Hudud al-alam"ga ko'ra (uning nomidagi birinchi va ikkinchi harflar nuqtasiz keltirilgan — دحاكت) bu yerda mashhur "chochiy" kamonlar ishlab chiqarilgan². XV asrga oid bir hujjatda uning nomi Ujokat Labiob mulki shaklida qayd etilgan³. Bu shaharchaning xarobalari Chirchiq daryosining Sirdaryoga quyilish yeridan 1,2 km sharqda, hozirgi Qolgan Chirchiq qishlog'idan 3,5 km janubdagi Gul

¹ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 383 ص؛ Ibn Hawqal Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 509, 523.

² "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 118.

³ Кутбаев З.А. Интересный документ по аграрной истории Средней Азии // ОНУ, 1968, № 12, с. 36.

qishlog'i yonida joylashgan¹. XX asr boshlarida bu qishloq Uljakat deb atalgan².

Chinochkat – X asrda bu shahar g'arbdan Chochga boradigan ikki yo'l – janubiy va shimoliy yo'l qo'shiladigan joy bo'lgan. Shahar vodiyning cho'l bilan chegerasida turgan. Arab geograflari, chunonchi, Istaxriy va Ibn Xavqal Chinochkatning asosiy xalq ommasi "kigiz uylarda", ya'ni o'tovlarda istiqomat qiladilar, deb qayd qilib o'tganlar. Istaxriyning ma'lumot berishicha Chinochkat (Jinojkat) Turk daryosining bo'yicha joylashgan bo'lib, Choch daryosidan 2 farsax uzoqlikda bo'lgan.

O'rta asr Chinochkati – ko'hna shahar, dehqonchilik va chorvachilik madaniyati yaqindan aloqada bo'lgan shaharning yorqin namunasi. Agar Chirchiq irmog'idan vodiyning yuqorisi bo'ylab yursak, Chinoz shahrining sharqiy chekkasida shaharning yirik xarobalari ko'z o'ngimizda namoyon bo'ladi.

Ko'hna shahardan uning markaziy, ya'ni ark va shimoliy hamda sharqiy tomonining mudofaa devorlari qolgan xolos. Shaharning saqlangan qismidan XI-XII asrlarda barpo etilgan uylar, uylarda ajoyib sirlangan idishlar, metallardan ishlangan mehnat quroli hamda turli buyum qoldiqlari topildi. Shaharning mudofaa devorlari o'rtasida yo'lak bo'lib, mudofaa vaqtida undagi yo'ldan himoyachilar dushmanga ko'rinmasdan harakat qilishlari mumkin edi. Shahar taxminan bir yarim ming yil oldin barpo etilgan. Qal'a oldida qadimiy jarliklar va Chirchiq shoxobchasining qoldiqlari ochilgan. Qal'a mahalliy muhit

¹ Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 43-47.

² Вяткин В.Л. К исторической географии Тошкентского района // Туркестанские ведомости. Ташкент, 1900, № 101; Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Сочинения в 9 томах. Т. 1. М., 1963, с. 227.

bilan juda monand bo'lganligi uning mudofaa qobiliyatini oshiradi. Qal'a devorlari turklarning eftalitlarga qarshi olib borgan urushlariga ham, Arab xalifaligining fatxiga ham bardosh bergan. Deyarli 25 ga yerni egallagan qal'a tarqoq ilk feodal davri uchun juda ham katta hisoblanadi. Lekin O'rta Osiyoda Somoniylar hukmdorligi vaqtida IX-X asrlarda markazlashgan davlatning shaharlari savdo va hunarmandchilik markazi sifatida gullab yashnagan bir vaqtda qal'a yangi Chinochkat uchun torlik qila boshladi. Mudofaa devorlari hunarmandlar mahallalarining siquviga bardosh bera olmadi. Bosqinchilar qo'lidan kelmagan ishni tinch hayot amalga oshiradi. Qal'aning mudofaa devorlari yangi uylar tagida qolib ketdi. Qal'a deyarlik uch marotaba kengaydi.

Sharq tarixshunos olimlari Chinochkat Binokatda bo'lganidek "aholisining beqarorlik ruhda bo'lganligi uchun" ham shahar devorlariga ega bo'lmaganligi haqida ma'lumot berishgan. Arxeolog olimlarga ko'plab boshqa ko'hna shaharlarga nisbatan Chinochkatni o'rganish mushkulroq hisoblangan. Chunki, u bugungi kunda ham hayotdir. Bu esa o'z navbatida uning qadimgi chegaralarini aniqlash ishlarini qiyinlashtiradi. Bu yerdan X-XI asrning sirlangan sopol idishlari bilan birga sof kumushdan ishlangan bir juft bilaguzuk hamda tangalar topildi. Mazkur tangalar, asosan, ming yil oldin, ya'ni X asrning birinchi yarmida zarb qilingan ekan. Ular orasida Eron shaharlarida zarb qilingan tangalar ham uchraydi. Lekin tangalarning ko'pi O'rta Osiyo shaharlarida zarb qilingan.

Chochning shimoliy va janubiy karvon yo'llarini birlashtiruvchi Chinochkat orqali ipak va zardo'zlik matolari, nozik shisha idishlar hamda qimmatbaho buyumlar ortilgan karvonlar ham o'tardi. Ehtimol, shu yerda egar, yoy va o'q, metallardan ishlangan mahsulotlar, yungdan to'qilgan matolar va gilamlar, sopol va metall idishlar ortgan maxsus karvon tuzilgan bo'lsa kerak.

Choch mollari yuqori bahoda yurgan. Lekin Choch konlaridan olingan sof kumushdan tayyorlangan og'ir dirhamlar ulardan ham yuqori baholangan.

Chochning yirik tog' konida tangani zarb qilingan joy va sanasini, hukmdor ismini ko'rsatadigan maxsus davlat zarbxonasi bo'lgan. Hozirda bu tangani Shvetsiya va Norvegiyada, Novgorod va G'arbiy Yevropaning shaharlarida, hatto Shimoliy Islandiyada ham uchraydi.

Chinohkatdan topilgan tangalarning asosiy qismi X asrning ikkinchi yarmida Somoniylar hukmdori Nux bin Nasr va uning o'g'li Mansur bin Nux davrida zarb qilingan.

Jinonjkat (جینانجکت) – Vinkarddan Binkatga olib boruvchi yo'lda, ash-Shosh daryosidan 2 farsax masofada joylashgan¹. Uning qal'asi (حصن) yo'q, binolari yog'och va xom g'ishtdan qurilgan². So'g'd tilidagi manbalarda bu shaharning nomi cyn'ncknd shaklida qayd etilgan bo'lib, "Xitoyliklar shahri" ma'nosini bildiradi³. X asrda Tug'uzg'uz mamlakatidagi Turfan (Xocho) shahri ham shunday atalgan⁴. Bu shaharchaning nomi esa hozirgacha

1 ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 383 ص؛ Ibn Hawqal Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

2 المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 227.

³ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 41, 90, 97.

⁴ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 17; Hudud al-'Alam, The regions of the World

Chinoz shaklida saqlanib qolgan, uning xarobalari esa Chinoz qishlog'ida joylashgan¹. Shahar uch qismdan iborat bo'lgan va taxminan 50 ga maydonni egallagan. Lekin uning ichida bo'sh yerlar ham bo'lgan. Bu yerlarda shaharga kelgan ko'chmanchi qabilalarning o'toqlari joylashgan bo'lishi ehtimol².

Shuturkat. Chochga eltuvchi yo'lda Chinochkatdan keyin Shuturkat shahri nomi tilga olinadi. O'rta asrlarda, xususan Somoniylar davrida bu yirik shahar bo'lib, Chochda kattaligi jihatidan Binkat va Xarashkat poytaxtlaridan keyin turgan. Ibn Xavqalning ma'lumotiga ko'ra bu shahar Chirchiq bo'yida, Xudaynkatdan 3 farsax uzoqlikda joylashgan. Muqaddasiyning ma'lumot berishi-cha, Shuturkat yaxshi mudofaалан, yirik hamda chiroyli yopiq tim-bozorlariga ega katta shahar bo'lgan.

Uning xarobalari Chirchiqning o'ng qirg'og'ida Eski Toshkent degan joyda ochib o'rganilgan. Bugungi kunda Chirchiq daryosi shaharni deyarli butunlay yuvib ketgan.

Shuturkat yoki Suturkat (شتوركت) – boshqa manbalarda bu shaharchaning nomi Usturkat (استوركش) shaklida keltirilgan, u Binkatdan 3 farsax, Banokatdan esa 5 farsax³ yoki 4 farsax masofada Turk (Chirchiq) daryosi

/ A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 94.

¹ Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Сочинения в 9 томах. Т. 1. М., 1963, с. 227.

² Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 47-51.

³ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 383 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 522.

bo'yida joylashgan¹. Kattaligi bo'yicha u Binkat va Xarashkatdan keyin turgan². Uning maydoni Binkat bilan deyarli teng bo'lib, qal'asi (حصن) ham bo'lgan. Unda oqar suv va chiroylik timlar bo'lgan³. Boshqa manbalarda uning nomi Ushturkat (اشتوركت)⁴, Shuturkat (شطوركت)⁵ va Shuturkat (شتوركت) shakllarida ham uchraydi. Unda mashhur "chochiy" kamonlar ishlab chiqarilgan⁶. Uning nomi sug'dcha stwr – "tuya" va kat – "shahar", "qishloq" so'zlaridan yasalgan⁷. Bu shaharchaning xarobalari

¹ Ibn Khordadbeh, Abu-l-Kasim 'Obaydallah ibn 'Abdallah, Kitab al-Masalik wa-l-mamalik / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 27.

² ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 383 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 510.

³ المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 276.

⁴ المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 49, 264, 276.

⁵ Ibn Khordadbeh, Abu-l-Kasim 'Obaydallah ibn 'Abdallah, Kitab al-Masalik wa-l-mamalik / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 27.

⁶ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 24; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 118.

⁷ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 100.

Toshkent shahridan janubda Paxta temir yo'l bekati yaqinida Chirchiq daryosining o'ng qirg'og'ida Kirshovul qishlog'i qarshisida joylashgan bo'lib, Eski Toshkent deb ataladi¹.

Danfag'onkat. Binkatga eltuvchi yo'ldagi keyingi shahar Danfag'onkat shahridir. U Shuturkatdan sharq tarafga 2 farsax uzoqlikda joylashgan.

Danfag'onkat shahrining joylashgan yeri hozirgi kunda Niyozboshi yaqinidagi Yo'g'ontepa shaharchasida, Yangiyo'l temir yo'l stansiyasidan 4 km sharqroqda qayd etilgan. Yo'g'ontepa shaharchasi Chirchiq bo'yida joylashgan bo'lib, diametri 150 metrga teng qasrga ega bo'lgan. Unga janubi-g'arb tarafdin 420X400 metr hududni egallovchi qal'a qo'shilib ketgan. Qal'a janubi-g'arb tarafdin shimoli-sharq tarafga cho'zilib borgan. Qal'a devorlarining balandiligi 6 metrga teng bo'lgan. Devorlarda uch tarafdin – shimoliy, g'arbiy va sharqiy darvozalarning izlari mavjud.

Danfag'onkat (دنفغانكت) – Xarashkatdan 6 farsax, Binkatdan 3 farsax masofada joylashgan shaharcha². "Hudud al-alam"da uning nomi D.n.m.'on kat () shaklida qayd etilgan (ikkinchi harfning nuqtasi qo'yilmagan). X asrda bu shaharcha Sug'd va Samarqand, shuningdek, Farg'ona va Iloq mollarining to'planadigan yeri bo'lgan³.

¹ Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Сочинения в 9 томах. Т. 1. М., 1963, с. 220; Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953, с. 73; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 51-52.

² ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 522.

³ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Uning nomi sug'dcha din fayn kat – "iymon ibodatxonasi shahri"¹ yoki dn fy'n knoh – "xudolar shahri" so'zlaridan yasalgan bo'lishi mumkin². Agar bu shaharchaning nomi Danmug'onkat (دنمغانکت) bo'lsa, bu nom "mug'lar shahri" ma'nosini anglatadi. Bu shaharcha hozirgi Yangiyo'l shahridan 4 km sharqda, Niyozboshi qishlog'i yonida joylashgan bo'lib, Yo'g'ontepa deb ataladi³.

Zaltikat. Shimoliy karvon yo'lidagi keyingi shahar nomi Zaltikat nomi bilan qayd etiladi va bu shahar Danfag'onkatdan 1 farsax uzoqlikda joylashgan. Arab geograflarining qayd etishicha bu shahar Shuturkatdan 3 farsax, Binkatdan 2 farsax uzoqlikda bo'lgan.

Binkatdan xuddi shu uzoqlikda (ya'ni 2 farsax uzoqlikda) yana bir shahar Banunkat shahri qayd etiladi. V.V.Bartold fikricha bu nom shu shaharning ikkinchi nomi, yoki bir xil uzoqlikdagi ikki yonma-yon shaharlardir. Bu fikrlarning ikkinchi haqiqatga yaqinroq hisoblanadi. Chunki bu hududda bir-biriga yaqin bo'lgan ikki shaharning qoldiqlari mavjud. Zaltikat shahrining hozirgi kundagi o'rni Zangiota shaharchasi (Moytepa) hisoblanadi.

Banunkat. Bu shaharcha haqidagi ma'lumot juda kam saqlangan. Mazkur hududda o'rganilgan yodgorliklardan Banunkat qoldiqlariga to'g'ri keluvchisi faqatgina Toshkentning janubi-g'arb tomoni Nog'ayqo'rg'on qishlog'idagi Qo'g'ayttepa shaharchasidir. Shaharcha Zangiotadan 2 km uzoqlikda joylashgan. Lekin karvon yo'li

Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 118.

¹ Смирнова О.И. Первые монеты Уструшаны // ЭВ, вып. 20. Л., 1971, С. 102.

² Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 96.

³ Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975. С. 52-55.

Binkatning Samarqand darvozasiga bundan shimolroqdan o'tgan bo'lishi ham mumkin.

Binkat. Vohaning o'rta asrlardagi poytaxti – Binkatga yo'l Yugantepadan Zoltikat va Banunkat shaharlari orqali o'tardi. XI asrdan e'tiboran Qoraxoniylar davlati tarkibiga kirgan Binkat yangi turkcha nomi Toshkent deb atala boshladi. Shahar qadimgi joylashgan o'rni Hamza, Chorsu, Qalandarxona, Gulbazor ko'chalari o'rtasidagi 15 ga yaqin maydonni egallaydi. 1969 yilda M.Massaon tomonidan qayd qilingan. Madaniy qatlam materiallari XI-XIX asrlarni o'z ichiga oladi.

Shosh shaharlarining nomlari va ular oralig'idagi masofalar haqida yozma manbalarda keltirilgan ma'lumotlarni sinchiklab o'rgangan sharqshunos olim V.V.Bartold Shoshning IX–XII asrlardagi poytaxti – Binkat hozirgi Toshkentning o'rnida bo'lgan degan fikrni birinchi bo'lib aytgan edi. Toshkent shahrining tarixiy topografiyasini o'rgangan M.E.Masson esa, Binkat Toshkentning aynan hozirgi «Eski shahar» deb atalgan qismiga to'g'ri keladi, deb hisoblaydi. Poytaxtimizning ushbu qismida keyingi yillarda qad ko'tarayotgan ulkan qurilishlar munosabati bilan keng ko'lamda olib borilgan arxeologik kuzatishlar va qazish ishlari M.E.Masson fikrini to'la tasdiqlamoqda.

Yozma manbalardan keltirilgan ma'lumotlar va arxeologik tadqiqotlardan aniq bo'lishicha, Binkat shahrining o'rni Toshkentning to'rt dahasi (tumani)dan, asosan uchasi: Sebzor, Ko'kcha, Beshyog'och hududlarida joylashgan bo'lib, u alohida-alohida qalin devorlar bilan o'rab olingan to'rt qism: ark (o'rda), shahriston – shaharning asosiy qismi hamda ichki va tashqi rabotlardan iborat bo'lgan. Yozma manbalarda ichki rabot – rabot aldohil, tashqi rabot esa rabot al-xorij nomlari bilan tilga olinadi. Shaharning bo'yi ham, eni ham bir farsax (6–7 kilometr) uzunlikka teng bo'lgan.

Shaharning markazi hisoblangan ark va shahriston qismlari hozirgi Toshkentning Zarqaynar va Navoiy ko'chalari, Chorsu maydoni, Chorsu bozor hamda Eski Juva maydonida joylashgan bo'lib, arkning umumiy sahni 1 gektar. Shahristonning maydoni esa 15 gektarga teng bo'lgan. Bu hudud shaharning hozirgi mikrorelefida do'nglik bo'lib ko'zga tashlanadi¹. Bu do'nglik shubhasiz o'z davrida gullab-yashnagan Binkat shahrining vayronalaridan hosil bo'lgan madaniy qatlamlarini o'z bag'rida hozirgi kungacha saqlab kelmoqda. Bu yerdan topilgan va topilayotgan moddiy-madaniyat izlari va arxeologik topilmalar IX–XII asrlardagi Binkat shahrining qiyofasi, hunarmandchiligi, madaniyati va uning atrof viloyatlar bilan olib borgan savdo-sotiq munosabatlarini o'rganishda tadqiqotchilar qo'lga nodir va nihoyatda qimmatli manba bo'lib xizmat qilmoqda².

X asr yozma manbalarida keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, Binkat arkining ikki darvozasi bo'lib, ulardan biri orqali shahristonga va ikkinchisi orqali rabotga chiqilgan. Shahristonning Abul Abbos, Qasr va Gunbaz deb atalgan uchta darvozasi bo'lgan. Bu darvozalardan biri shahristonning sharqiy tomonida bo'lib taxmin qilinishicha, u hozirgi O'zbek drama teatri binosi oldida joylashgan. G'arbdan Sharqqa tomon shaharni kesib o'tgan asosiy yo'l shu yerda tugagan. Shunga asoslanib ayrim tadqiqotchilar o'sha paytlarda shahristonning sharqiy darvozasi tashqarisida joylashgan maydon Xadiroh (Xad – chegara, roh – yo'l, ko'cha) ya'ni yo'lning oxiri deb yuritilgandir, keyinchalik bu joy xalq tilida Xadra bo'lib ketgan deb, izohlaydilar. Qadimda bu

¹ Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Ист.-археол. Очерк Чача и Илака) Ташкент: Фан. – 1975, с. 15

² Буряков Ю.Ф., Қосимов М.Р., Ростовцев О.М. Тошкент областининг археологик ёдгорликлари. Тошкент: Фан – 1975, 47-бет.

maydon Registon nomi bilan mashhur bo'lgan. Aslida Xadra so'zi adirli yer ma'nosini anglatgan. Balki shahristonning sharqiy darvozasi orqali o'tgan yo'l shaharning baland qismi – adirlikdan yo'nalgandir.

Shahristonning ikkinchi darvozasi eski tovoq bozorida, uchinchi darvozasi esa, Chorsudagi qandolat bozoriga chiqish yerida bo'lgan. Binkat ichki rabotining Xumdon, Ohanin (temir qoplangan), Mir – (amir), Farkon (Anhor bo'yi); Karmanj, Ko'yi Saxl, Roshidjak, Ko'yi Xoqon, Ko'shki dehqon deb atalgan o'nta darvozasi bo'lgan. Tashqi rabotga qal'a devori bo'ylab o'rnatilgan Fargad (Parkat) Xashkat yoki Xushkat (Yaxshi mahalla), Sangdijak (Sangdizak), Ohanin, Bakrdijak, Sakrak, Bofaryad nomli yetti darvozalaridan kirilgan.

Shahar hokimining saroyi, qamoqxona, chaqa va tangalar so'qib chiqariladigan zarbxona arkning ichida bo'lib, jome machit uning tashqarisida joylashgan. Hunarmandlarning mahalla-ko'ylari, amirlarning qarorgohlari, yerdor mulk egalarining ko'shk va qo'rg'onlari va bozorlar Binkatning shahriston, ichki va tashqi rabot qismlarida bo'lgan. Ayniqsa bozorlarning ko'pi ichki rabotda joylashgan.

Binkat (بنكت) – Choch viloyatining islom davridagi poytaxti, X asrda katta, rivojlangan va gullab-yashnagan shahar bo'lgan. Uning nomi Bikat (بيكت) shaklida ham qayd etilgan¹. Uning nomi so'g'dcha pyn – “ochmoq”, pn – “uzun” va kat – “qishloq”, “shahar” so'zlaridan yasalgan².

¹ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930. С. 246; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 118.

² Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 96

Abu Rayhon Beruniyning ma'lumotiga ko'ra, Binkat shahri turkchada Toshkand (تاشكند), yunonchada esa "tosh qal'a" deb atalgan¹. Maxmud Koshg'ariyga ko'ra, ash-Shosh viloyatining bosh shahri Toshkandning nomi turkchada "tosh shahar" ma'nosini bildiradi². Islomdan oldin Binkat shahri Shimoliy vokzal yonida, Salor arig'ining bo'yida joylashgan Mingo'rik xarobalari o'rnida va uning atroflarida bo'lgan. Bu yerda joylashgan shaharda hayot milodiy I asrdan boshlab VIII asrning o'rtalariga qadar davom etgan. Shahar qal'a va shahristondan iborat bo'lgan va taxminan 30 ga maydonni egallagan. Hozir uning faqat kichik bir qismi saqlanib qolgan. Bu yerda VI – VIII asrlarga mansub hashamatli hukmdor saroyi qazib topilgan³. Shahar arablarning fath urushlari davomida vayron etilgan. IX asrda yangi shahar Mingo'rikdan 4,5 km shimoli-g'arbda qayta qurilib, Toshkentning eski shahar qismida, ya'ni Zarfaynar va Navoiy ko'chalari, Chorsu maydoni va bozori, Eski Jo'va o'rnidagi 16 ga maydonda

¹Бируни, Абу Рейхан. Индия / Перевод с арабского А.Б.Халидова и Ю.Н.Завадского. Комментарии В.Г.Эрмана и А.Б.Халидова // Избранные произведения. Т. 2. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1963, с. 271;

3. ابو الريحان البيروني، "القانون المسعودي"، مج (3)، بيروت، 1954 م. 169 ص؛
Беруни, Абу Рейхан. Канон Мас'уда (книга I-V) / Вступительная статья, перевод и примечания П.Г.Булгакова и Б.А.Розенфельда при участии М.М.Рожанской (перевод и примечания) и А.Ахмедова (примечания) // Избранные произведения в 7 томах. Т. 5. Ч. 1. Ташкент: Фан, 1973, с. 471; Беруни, Абу Рейхан. Канон Мас'уда (книга VI-XI) / Перевод и примечания Б.А.Розенфельда и А.Ахмедова // Избранные произведения. Т. 5. Ч. 2. Ташкент: Фан, 1976, с. 576.

² Кошғарий, Махмуд. Туркий сўзлар девони (Девони луғотит турк) / Таржимон ва нашрга тайёрловчи С.М.Муталлибов. 3 жилдлик. Тошкент: Фан, 1960-1963, 164, 414 бетлар.

³ Филанович М.И. Зарождение и развитие города и городской культуры. Ташкент: Фан, 1983, с. 78-90, 153-163.

joylashgan¹. Arxeolog olimlarning fikriga ko'ra, Turk hokonligi davrida, ya'ni VI – VIII asrlarda, Mingo'rik xarobalari o'rnidagi shahar butun Choch vohasining poytaxtiga aylangan edi². Bu fikr o'z vaqtida sharqshunos olim O.G.Bolshakov va V.A.Bulatova tomonidan tanqid qilingan edi. Bizning fikrimizcha ham, bunday xulosa chiqarish uchun asoslar yetarli emas. Birinchidan, Qanqa xarobalari bu davrda 150 ga maydonni egallagan bo'lib, vohadagi eng yirik shahar bo'lgan³, Mingo'rik xarobalari o'rnidagi shahar esa – 30-35 ga. Ikkinchidan, bu davrda Choch vohasida zarb etilgan barcha tangalarning deyarli 90 % qismi Qanqa xarobalaridan topilgan. Mingo'rik xarobalarida esa tangalar juda kam miqdorda topilgan. Undan tashqari ko'p sonli mavjud tangalardagi yozuvlarda Binkat nomi uchramaydi, demak bu shaharda tangalar umuman zarb etilmagan. Demak, VI – VIII asrlarda Choch vohasining siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazi vohaning qadimgi poytaxt shahri Qanqa xarobalari o'rnida qolgan. Mingo'rik xarobalari o'rnidagi Binkat esa voha chegarasidagi mudofaa qal'asi bo'lib, faqat harbiy strategik ahamiyatga ega bo'lgan. Ehtimol, bu shaharcha turk xoqonlarining Choch vohasidagi noiblari –

¹ Массон М.Е. К истории добычи асбеста в Средней Азии // Известия Ан УзССР. 1954, № 2, с. 110-111; Буряков Ю.Ф., Касымов М.Р., Ростовцов О.М. Археологические памятники Ташкентского области. Ташкент: Фан, 1973, с. 44.

² Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 65-66; Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса. Ташкент: Фан, 1982, с. 130-132; Филанович М.И. Зарождение и развитие города и городской культуры. Ташкент: Фан, 1983, с. 181-186.

³ Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса. Ташкент: Фан, 1982, с. 127.

tudunlarning qarorgohi bo'lgan, Minghrikda ochilgan hashamatli saroy esa ularga tegishli bo'lgan.

Binkat qal'asi shahristonning shimoliy qismida, Eski shaharda sobiq "Spartak" stadionidan shimoldagi Registon va Jangob ariqlari, Zarqaynar ko'chasidan Eski Jo'va va Abdulla Qodiriy istirohat bog'ining shimoliy darvozasigacha bo'lgan hududda alohida devor bilan o'ralgan bo'lgan. Taxminan 1 ga maydonni egallagan¹.

Binkat madinasi yoki shahristoni uchburchak shaklda bo'lib, Chorsu bozori va maydoni, Ko'kaldosh madrasasi, Abdulla Qodiriy nomidagi istirohat bog'i, Hadra maydoni, Taxtapul, Navoiy va Labzak ko'chalarini o'z ichiga oluvchi devor bilan o'ralgan 15 ga maydonni egallagan².

Binkatning ichki rabadi g'arb tomonda ko'kcha dahasi, Kallaxona mahallasi, Beruniy ko'chasi, Xiyobontepa, Chig'atoy qabristoni va Kaykovus arig'i atroflarini o'z ichiga olgan³.

Binkat tashqi rabodi shimol tomonda Sebzor dahasi va Hazrati Imom majmuasi, Beshyog'och dahasining bir qismi, hozirgi Xalqlar do'stligi maydoni, Olmazor mavzesi,

¹ Массон М.Е. Прошлое Ташкента (Археолого-топографический и историко-архитектурный очерк) // Известия АН УзССР, 1954, № 2, с. 110; Филанович М.И. Зарождение и развитие города и городской культуры. Ташкент: Фан, 1983, с. 153.

² Массон М.Е. Прошлое Ташкента (Археолого-топографический и историко-архитектурный очерк) // Известия АН УзССР, 1954, № 2, с. 110; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 68. Филанович М.И. Зарождение и развитие города и городской культуры. Ташкент: Фан, 1983, с. 153-156.

³ Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 68. Филанович М.И. Зарождение и развитие города и городской культуры. Ташкент: Фан, 1983, с. 157-159.

Kamolon qabristoni, Beshyog'och va Samarqand darvoza ko'chalarini o'z ichiga olgan¹.

Binkat Kuhandizining ikkita darvozasi bo'lgan: biri rabot tomonga, ikkinchisi madina tomonga qaragan. Madinaning devorida uchta darvoza bo'lgan. Ulardan biri – Bob Abu-l-Abbos, ikkinchisi – Bob Kasir, uchinchi – Bob al-Junbad deb atalgan. Birinchi rabodda o'nta darvoza bo'lib, ularning biri Bob Rabot Hamdayn, ikkinchisi – Bob al-Hadid, uchinchi – Bob al-Amir, to'rtinchi – Bob al-Farxon, beshinchi – Bob Surkada, oltinchi – Bob Karmonj, yettinchi – Bob Sikkat Sahl, sakkizinchi – Bob Roshdijoq, to'qqizinchi – Bob Sikkat Xoqon, o'ninchi – Bob qasr ad-Dixqon deb atalgan.

Tashqi rabadda yettita darvoza bo'lgan. Ular quyidagilar: Bob Farg'ad, Bob Xoshkat, Bob Sakandijoq, Bob al-Hadid, Bob Bokardijoq, Bob Sakrak va Bob Darb-i Faryod.

Bob Abu-l-Abbos (باب ابى العباس) — Abu-l-Abbos darvozasi, bu darvozani Abu-l-Abbos Yahyo ibn Asad ibn Somon-xudot qurdirgan bo'lsa kerak. Chunki u 209/819 yilda xalifa al-Ma'mun ko'rsatmasiga binoan ash-Shosh va Ushrusana amiri etib tayinlangan edi² va shu yerda 241/855/56 yilda vafot etgan edi³. Uning 227-241/841-855 yillarda “madinat ash-Shosh”, ya'ni Binkatda erb

¹ Филанович М.И. Зарождение и развитие города и городской культуры. Ташкент: Фан, 1983, с. 159-162.

² Ибн ал-Асир. Ал-Камил фи-т-тарих. Полный свод истории. Перевод с арабского языка, примечания и комментарии П.Г.Булгакова. Дополнения к переводу, примечаниям и комментариям, введение и указатели Ш.С.Камолиддина. Ташкент: Узбекистан, 2006, с. 66.

³ ас-Самъоний, Абу Саъд 'Абд ул-Карим ибн Муҳаммад. Ал-Ансоб / 'Абд ар-Раҳмон ал-Муъаллимий нашри. 8-жилд. Байрут: Муҳаммад Амин Дамаж, 1980-1981, 13-б.

etgan mis tangalari ma'lum¹. Yahyo ibn Asad umrining oxirigacha jami 37 yil Binkatda yashagan va bu yerda qurilish ishlari olib borganligi tabiiydir.

Bob Kasir (باب كسير) – Ibn Havqal asarining M. De Guye tanqidiy matnida va al-Muqaddasiy matnida bu darvozaning nomi Bob Kesh (باب كش) shaklida keltirilgan². Bu darvozaning nomi Bob Kesh bo'lishi mumkin emas, chunki Binkatdan Keshga borish uchun Ushrushana shaharlari va Samarqanddan o'tish kerak bo'lgan. Bir vaqtlar (V-VI asrlarda) Kesh shahri butun Sug'dning markazi bo'lganligi sababli bu darvoza Kesh deb atalgan bo'lishi ham mumkin³. Lekin bizningcha, uning nomi Kasir ismli shaxs bilan bog'liq bo'lgan. Kasir – qadimiy arab ismlaridan bo'lib, asosan O'rta Osiyoda fath urushlarini olib borgan arablarda uchraydi. Qutayba ibn Muslimning ham Kasir ismli o'g'li bo'lgan⁴. 96/714-15 yilda Koshg'arga yuborilgan arab lashkarboshisining ismi ham Kasir bo'lgan⁵.

Bob al-Junbad (باب الجنب) – Ibn Havqal asarining M. De Guye tanqidiy matnida va al-Muqaddasiy matnida bu darvozaning nomi Bob al-Junayd (باب الجنيد) shaklida

¹ Добровольский И.Г., Кочнев Б.Д. Монеты с именем Саманидп Йахйи ибн Асада // ИМКУ, вып. 17. Ташкент, 1982, с. 190-198.

² ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 383 ص؛ Ibn Haukal, Abu-l-Kasim an-Nasibi. Opus geographicum / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 2. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1873, p. 387; al-Muqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescription Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 276.

³ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 224.

⁴ at-Tabari, Abu Djafar Mohammed ibn Djarir, Annales / Ed. M.J. de Goeje, II-serie, Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1964, p. 1296.

⁵ at-Tabari, Abu Djafar Mohammed ibn Djarir, Annales / Ed. M.J. de Goeje, II-serie, Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1964, p. 1276.

keltirilgan¹. Bu darvozaning nomi forscha gumbad (گمباد) so'zining arabcha shakli² yoki al-Junayd ismli shaxs bilan bog'liq bo'lishi mumkin. 111-116/729-734 yillarda al-Junayd ibn Abdurahmon al-Murriy Xuroson amiri bo'lgan.

Bob Rabot Hamdayn (باب رباط حمدين) – ya'ni Hamdayn raboti tomonga qaragan darvoza. Uning nomi Darb Ribot Ahmad (درب رباط احمد) shaklida ham keltirilgan³.

Ichki Bob al-Hadid (باب الحديد الداخل) – ya'ni ichki Temir darvoza. Uning nomi Darb al-Hadid (درب الحديد) shaklida ham keltirilgan⁴.

Bob al-Amir (باب الامير) – ya'ni Amir darvozasi. Uning nomi Darb al-Amir (درب الامير) shaklida ham keltirilgan⁵.

¹ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 383 ص؛ Ibn Haukal, Abu-l-Kasim an-Nasibi. Opus geographicum / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 2. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1873, p. 387; المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 276.

² Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 224.

³ المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 410 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 276.

⁴ al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 276.

⁵ المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 276.

Bu darvozaning nomi ham amir Yahyo ibn Asad ismi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Bob al-Farxon (بابالفرخان) – uning nomi Darb Farxon (درب فرخان) shaklida ham keltirilgan¹. Balki bu darvoza nomini Farxor (فرخار) shaklida o'qish kerakdir. U holda u sug'dcha brx'r – “buddaviy ibodatxona” so'zidan yasalgan bo'ladi².

Bob Surkada (باب سورکده) – uning nomi Darb Surkada (درب سورکده) shaklida ham keltirilgan³. Bu nom arabcha sur (سور) – “shahar devori” va forscha kada (کده) – “uy” so'zlaridan yasalgan bo'lishi mumkin⁴.

Bob Karmonj (باب کرمايج) — al-Muqaddasiy bu darvozaning nomini Darb Karmobaj (درب کرمايج) shaklida qayd etgan⁵. Uning nomi o'rta fors garmabag – “hammom” yoki shu ma'noni bildiruvchi yangi fors garmoba (گرمابه) so'zi bilan bog'liq bo'lishi mumkin⁶.

¹ al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, *Kescri ptio Imperii mosle mici* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 276.

² Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 224.

³ المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 410 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, *Kescri ptio Imperii mosle mici* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 276.

⁴ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 224.

⁵ al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, *Kescri ptio Imperii mosle mici* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 276.

⁶ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 180, 224.

Bob Sikkat Sahl (باب سكة سهل) – ya’ni Sahl ko’chasi darvozasi. Arab tilida sahl (سهل) – “tekislik”, “yalanglik” demakdir. Undan tashqari Sahl (سهل) qadimiy arab ismlaridan bo’lib, asosan VII-VIII asrlarda O’rta Osiyoga kelgan arablarda keng tarqalgan. Bu darvozaning nomi odam ismi bilan bog’liq bo’lsa kerak.

Bob Roshdijoq (باب راشديجاق) – bu darvozaning nomi turkiy jaq – “tomon”, “yoq” (Lure 2004: 224) yoki kichraytirish ma’nosini bildiruvchi –ciq (-cuq, -caq) yoki –jiq (-juq, -jaq) affiksi yordamida yasalgan¹. Bu affiks hozirgi joy nomlari tarkibida ham kshp uchraydi².

Bob Sikkat Xoqon (باب سكة خاقان) – ya’ni Xoqon ko’chasi darvozasi. al-Muqaddasiy bu darvozaning nomini Darb Sikkat Xoqon (درب سكة خاقان) shaklida qayd etgan³. al-Istaxriy asarining o’rta asrlarda qilingan forsha tarjimasida bu darvoza Dar-i Kuy-i Xoqon (در كوي خاقان) deb atalgan⁴. Bu darvozaning nomi shundan dalolat beradiki, bir vaqtlar uning yonida joylashgan mahallada turk xoqoniga tegishli imoratlar, ehtimol uning qasri joylashgan.

Bob Qasr ad-Dihqon (باب قصر الدهقان) – ya’ni dehqon qasri darvozasi. al-Muqaddasiy bu darvozaning nomini

¹ Древнетюркский словарь. Л.: Наука ЛО, 1969, с. 650-651; Камолиддин Ш.С. Древнетюркская топонимия Средней Азии. Ташкент: Шарк, 2006, с. 71.

² Савина В.И. Типы тюркских топонимов в Иране // Топонимика Востока. Исследования и материалы. М.: Наука, 1969. С. 168-169.

³ المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 412 ص؛

al-Muqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 276.

⁴ Schech Ebu Ishak el Farsi el Isztachri. Das Buch der Länder. Rauhes Haus. Hamburg. 1845. 132-134 s.; al-Istakhri, Abu Ishak al-Farisi, Viae regnorum / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 1. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 34.

Darb Qasr ad-Dihqon (درب قصر الدهقان) shaklida qayd etgan¹.

Bob Farg'ad (باب فرغد) — al-Muqaddasiy bu darvozaning nomini Darb Farag'kad (درب فرغكد) shaklida qayd etgan². Uning nomi sug'dcha faryad – “daraxtlar orti” ma'nosini bildirishi mumkin³.

Bob Xoshkat (باب خاشكت) — al-Muqaddasiy bu darvozaning nomini Darb Xoskat (درب خاسكت) shaklida qayd etgan⁴. Bu darvozaning nomi Banokat (Shohruhiya) yaqinida Sirdaryo bo'yida joylashgan Xosh (خاش) yoki Xoshkat (خاشكت) shaharchasining nomi bilan bog'liq bo'lgan.

Bob Sakandijoq (باب سكنديجا) — al-Muqaddasiy bu darvozaning nomini Darb Sandijo (درب سندجا) shaklida qayd etgan⁵. Bu darvozaning nomi ham kichraytirish

1 المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Muqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 276.

2 المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Muqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 276.

³ Lurje P.B. The element -kath/kand in the place names of Transoxiana // SI, t. 32, fscicule 2, 2003, p. 255.

4 المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 412 ص؛

al-Muqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 276.

⁵ al-Muqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 276.

ma'nosini bildiruvchi -ciq (-cuq, -caq) yoki -jiq (-juq, -jaq) affiksi yordamida yasalgan.

Bob al-Hadid (باب الحديد) – ya'ni Temir darvoza.

Bob Bokardijoq (باب باكرديجا) — al-Muqaddasiy bu darvozaning nomini Darb Barkardjo (درب برکردجا) shaklida qayd etgan¹. Bu darvozaning nomi ham kichraytirish ma'nosini bildiruvchi -ciq (-cuq, -caq) yoki -jiq (-juq, -jaq) affiksi yordamida yasalgan.

Bob Sakrak (باب سكر) – bu darvozaning nomi arabcha sakr (سكر) – “to'g'on” so'zining kichraytirish shakli bo'lishi mumkin.

Bob Darb-i Faryad (باب درب فرياد) – forscha “Faryodlar darvozasi”².

ash-Shosh devori (حائط الشاش) yoki Abdulloh ibn Humayd devori³ sharqda Soyliq (Sobliq) tog'laridan g'arbda Sirdaryogacha cho'zilgan. XIX asr oxirida bu devorning g'arbiy qismining Bo'zsuv arig'idan Yallama qishlog'igacha cho'zilgan bir nechta qoldiqlari qayd etilgan edi⁴. 1958-1962 yillarda yuborilgan maxsus

1 المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 412 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 276.

² Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 225.

³ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 383 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

⁴ Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 73; Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы

arxeologik ekspedisiya bu devorning saqlanib qolgan qoldiqlarini o'rganib chiqib, Ibn Xavqal ma'lumotlarining to'g'riligini tasdiqladi. Kampirduvol deb ataluvchi bu devor Chirchiq daryosining har ikki qirg'oq tomonidan qadimgi sug'orilgan obod yerlarni o'rab turgan. Devorning umumiy uzunligi taxminan 37 km ni tashkil etgan. Devor xarobalarining eni 12-16 m, balandligi esa 1-2 m ni tashkil etadi¹. Lekin Yu.F.Buryakov fikriga ko'ra, bu devor ancha shimolroqda, hozirgi Janubiy Qozog'iston hududidagi dashtlarda joylashgan². Shunga o'xshash mudofaa devori Buxoro vohasida ham qurilgan bo'lib, Kanpirak devor deb atalgan. U devor 161/782-83 yilda Xuroson amiri Abu-l-Abbos al-Fazl ibn Sulaymon tomonidan qurdirilgan edi³.

Nujkat. O'rta asr geograflarining ta'kidlashicha Nujkat shahri Chirchiq daryosining bo'yida, Binkatdan Farg'ona va Iloqqa ketish yo'lida joylashgan. Shahar Binkatdan janubda bir farsax masofada bo'lgan. Mazkur shahar qoldiqlari Xonabod shahri yodgorliklari bilan bog'lanadi. Xonabod shaharchasi joylashgan yer hozirgi kunda Toshkent shahrining janubida, katta halqa yo'liga yaqin yerda, Chirchiq daryosidan 500 metr uzoqlikda qayd etilgan. Shaharcha 30 ga dan ortiqroq hududni egallab, kvadrat shakldagi 570X530 metr maydonda joylashgan. Shahriston devorlari juda yomon ahvolda saqlangan. Shahristonning sharqiy burchagida to'rtburchak shakldagi qasr joylashgan.

развития городской культуры Ташкентского оазиса. Ташкент: Фан, 1982, с. 141-142.

¹ Муҳамедов Ҳ. Қадимги мудофаа деворлари. Тошкент, 1961, 41-45-б.

² Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса. Ташкент: Фан, 1982, с. 142.

³ Наршахий, Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар. Бухоро тарихи / Форс-тожик тилидан таржима А.Расулевники, масъул муҳаррир А.Ўринбоев. Тошкент: Фан, 1966. 36-б.

Nujkat yoki Nujakat (نوجكت) – Binkatdan 1 farsax masofada, Tunkat yo'lida joylashgan¹. "Hudud al-olam"ga ko'ra, Parak va Xashart daryolarida ishlaydigan qayiqchilar shu shahardan kelganlar². Ushrushanada ham shu nomli shahar bo'lgan. Sirdaryoning quyi oqimidagi al-Qariya al-Hadisa (القرية الحديثة), Deh-i Nav (ديه نو) yoki Yangikent (ينكى كنت) nomli shahar Deh-i Nujikat (ديه نوجيكت) deb ham atalgan³. Isfijob darvozalaridan biri Bob Nujkat deb atalgan⁴. Sug'd tilidagi hujjatlarda bu shahar nwckat shaklida qayd etilgan bo'lib, uning nomi so'g'dcha nw(c) – "yangi" va kat – "shahar" so'zlaridan yasalgan⁵. Bu shahar hozirgi Toshkent shahridan janubda, Chirchiq daryosidan 0,5 km masofada joylashgan Xonobod xarobalari o'rnida bo'lgan deb taxmin qilingan⁶.

¹ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 383 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 522.

² "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 118.

³ al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 263.

⁴ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 383 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 510.

⁵ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 51, 62, 91, 99.

⁶ Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953, с. 41-42; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса

Tog'li hududlardagi shaharlar va ularning Karvon yo'li bilan munosabati

Jabg'ukat (جبغوكت) – Turk va Iloq daryosi orasida, Iloq yo'lidan sharq tomonda, Binkatdan 2 farsax masofada joylashgan¹. Bu shaharcha o'rnida dastlab Chochning lashkargohi bo'lgan. Qudoma ibn Ja'far ma'lumotiga ko'ra, ash-Shoshdan 2 farsax masofada mudofaa devori ichida harbiy qarorgoh (معسكر) joylashgan², Ibn Xurdodbeh esa uning o'rnida Kubol (كبال) qishlog'ini qayd etgan³. Shu bilan birga ularning asarlarida Jabg'ukat qayd etilmagan. Demak, Jabg'ukatning ikkinchi nomi Kubol bo'lgan deb taxmin qilish mumkin. Jabg'ukat nomi turkiy jabyu – “yabg'u” unvoni va sug'dcha kat – “shahar”, “qishloq” so'zidan yasalgan⁴. Islomdan oldingi Chochning turkiy hukmdorlari zarb etgan mis tangalardagi sug'diy yozuvlarda cpyw – “yabg'u” va cpyw y'y'n – “yabg'u-qag'an” unvonlari qayd etilgan⁵. Ma'lumki, bu yuksak unvon VII-VIII asrlarda O'rta Osiyoda hukm surgan

(Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 69-72.

¹ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

² قدامة بن جعفر، "الخراج و صناعة الكتابة"، دار الرشيد للنشر، بغداد، 1981 م. 272 ص؛ Kodama ibn Djafar, Accedunt excerptae Kitab al-Kharadj / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 204.

³ Ibn Khordadbeh, Abu-l-Kasim 'Obaydallah ibn 'Abdallah, Kitab al-Masalik wa-l-mamalik / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 27.

⁴ Древнетбровский словарь. Л.: Наука ЛО, 1969, с. 222; Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 97.

⁵ Babayar G. Kokturk kaganligi sikkeleri katalogu. The Catalogue of the Coins of Turkic Qaghanate. Ankara: TIKa, 2007, № 4-9, 13-20, 22-26, 30-37.

G'arbiy Turk xoqonligining oliy hukmdorlariga taalluqli bo'lgan¹. Bunday unvonli tangalar ham faqat Choch vohasida muomalada bo'lgan. Ushbu ma'lumotlardan kelib chiqadiki, turk xoqonlarining qarorgohi ma'lum vaqt Choch vohasida bo'lgan va Jabg'ukat deb atalgan². Shunisi diqqatga sazovorki, Jabg'ukat ham Xotunkat ham Binkatdan 2 farsax masofada birg'biriga yaqin yerda joylashgan³ (Ibn Xaukal 523). Ilgari Jabg'ukat Bo'zsuv qishlog'i yonidagi Niyozbektepa xarobalari o'rnida bo'lgan deb taxmin qilingan edi⁴. Keyinchalik Jabg'ukat xarobalari Toshkent shahridan sharq tomonda Do'rmon qishlog'idan 4 km janubda, Chirchiq daryosidan 2 km masofada joylashgan To'qaytepa deb topilgan edi⁵. Oxirgi ma'lumotlarga ko'ra, Jabg'ukat Chirchiq daryosi yaqinidagi Xonobod xarobalari o'rnida joylashgan. Bu yerda katta qo'shin sig'ishi mumkin bo'lgan harbiy istehkomning qoldiqlari topilgan. Bu esa manbalarning Choch harbiy qarorgohi yoki lashkargohi haqidagi

¹ Chavannes E. Documents sur les Tou-Kiue (Turks) occidentaux // Сборник трудов Орхонской экспедиции, вып. 6. СПб., 1903, с. 219.

² Исхаков М., Камолиддин Ш., Бабаяров Г. Заметки по истории нумизматики раннесредневекового Чача (III-VIII вв.) // АЕМА, edited by Th.T.Allsen, P.B.Golden, R.K.Kovalev and A.P.Martinez, 15 (2006/2007), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008, p. 246.

³ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523

⁴ Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Сочинения в 9 томах. Т. 1. М., 1963, с. 230.

⁵ Баишев И., Массон В. Археологические разведки в районе Ташкента // Труды САГУ, вып. 3. Археология Средней Азии. Ташкент, 1956, с. 134; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 73-74.

ma'lumotiga mos keladi¹. Ilgari bu yerda Nujkat shahri joylashgan deb taxmin qilingan edi².

Xotunkat (خاتونكت) – bu Binkatdan 2 farsax masofada al-Qalos dashtidagi mudofaa devori tarafda joylashgan shahar³. Bu shahar Sug'd va Samarqand, shuningdek, Farg'ona va Iloq mollarining to'planish yeri bo'lgan⁴. Uning nomi ayollarning yuksak turkiy unvoni bo'lgan qatun / xatun – "xotun", "beka", "malika" va sug'dcha kat – "shahar", "qishloq" so'zlaridan yasalgan⁵. Xitoy manbalarida bu shaharning nomi Katun shaklida keltirilgan⁶. Bu so'z yordamida yasalgan tarixiy joy nomlari ayniqsa turkiy xalqlar qadimdan yashab kelgan yerlarda ko'plab uchraydi⁷. Islomdan oldingi Chochning turkiy

¹ Филанович М.И. Зарождение и развитие города и городской культуры. Ташкент: Фан, 1983, с. 190-191.

² Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 69-72.

³ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

⁴ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 118

⁵ Древнетбровский словарь. Л.: Наука ЛО, 1969, с. 436, 637; Смирнова О.И. Первые монеты Уструшаны // ЭВ, вып. 20. Л., 1971, с. 65; Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 101, 192, 206.

⁶ Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. 3-том. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1950-1953, с. 288.

⁷ Камолиддин Ш.С. О роли женщин в тюркском обществе // Ўзбекистон хотин-қизлари: кеча ва бугун. Тошкент, 2005, с. 22-23.

hukmdorlari zarb etgan mis tangalarda yonma-yon holatda turgan jabg'uqag'an va xotun suratlari tasvirlangan¹. Ehtimol, Xotunkat shahri dastlab, ya'ni VII-VIII asrlarda, Chochning turkiy hukmdori jabg'uqag'anning xotiniga qarashli mulk bo'lgandir. Shuning uchun bu aholi maskani keyinchalik shu nom bilan atalgan. Uning xarobalari Toshkent shahridan shimoli-sharqda, To'qaytepa xarobalaridan shimolda joylashgan bo'lib, Oqota deb ataladi. Xullas, bu ikki xarobalar, ya'ni Oqota va To'qaytepaning biri Jabg'ukat, ikkinchi Xotunkat ekanligi aniq².

Barkush (بركوش) – "Hudud al-olam"da uning nomi Tarkus (تركوس) shaklida keltirilgan³. Bu shaharcha Xotunkatdan 3 farsax va Binkatdan esa 5 farsax masofada al-Qalos dashtidagi mudofaa devori tarafida joylashgan⁴. Bu shahar nomining kelib chiqishi ma'lum emas. Uning xarobalari Toshkentdan 42 km masofada Chirchiq daryosining o'ng qirg'og'ida, Zax arig'ining boshlanish yerida Pargos qishlog'ida joylashgan bo'lib, Pargostepa deb ataladi⁵.

¹ Babayar G. Kokturk kaganligi sikkeleri katalogu. The Catalogue of the Coins of Turkic Qaghanate. Ankara: TİKA, 2007, № 4-6, 30-34, 45-55.

² Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 74-75.

³ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 118.

⁴ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

⁵ Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, 75-79.

Xarkonkat (جرکانکت) - manbalarda bu shaharcha Xotunkatdan 7 farsax, Barkushdan 4 farsax sharq tomonda joylashgan deb ko'rsatilgan¹. Boshqa manbalarda uning nomi Xarjonkat (خرجانکت)², Xujokat (خجاکت)³, va Xarxakat (حرککت) shaklida qayd etilgan. Bu yerda mashhur "chochiy" kamonlar ishlab chiqarilgan⁴. Uning nomi qadimgi yunon xarac - "istehkom", "qo'nalg'a" so'zidan yasalgan⁵. Bu shaharchaning xarobalari Xojikent shahri yonida Chirchiq daryosining o'ng qirg'og'ida joylashgan bo'lib, Xojikent-Bozorboshi deb ataladi⁶.

1 ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

2 Schech Ebu Ishak el Farsi el Isztachri. Das Buch der Länder. Rauhes Haus. Hamburg. 1845. 132-134 s.; al-Istakhri, Abu Ishak al-Farisi, Viae regnorum / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 1. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 332, 345.

3 المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 410 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 49, 265.

4 "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 24; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 118.

5 Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 101, 171-172.

6 Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 79-82.

Ardlonkat yoki Ardalonkat (اردلانكت) – Turk daryosi va Iloq daryosi orasida, Iloq yo‘lining g‘arbiy tomonida joylashgan¹. Aholisi, ekinzorlari va oqar suvlari ko‘p shaharcha. Kalashjik va Ustbayg‘u yonida joylashgan². Farg‘ona vodiysida ham shu nomli shahar bo‘lgan³. Uning nomining birinchi qismi Arslon turkiy atoqli ot⁴ yoki sug‘dcha ‘rd’r – “viloyat” va kat – “shahar”, “qishloq” so‘zlaridan yasalgan⁵. Bu shaharcha Burchmulla qishlog‘i yonida, Chotqol va Ko‘ksuv daryolarining oralig‘ida

¹ ابو اسحق ابراهيم بن محمد الفارسي الاضطخري. كتاب مسالك الممالك. تحقيق محمد جابر عبد العال الحيني. – قاهرة، 1961. ص – 185؛

Schech Ebu Ishak el Farsi el Isztachri. Das Buch der Länder. Rauhes Haus. Hamburg. 1845. 132-134 s.; al-Istakhri, Abu Ishak al-Farisi, Viae regnorum / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 1. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 345;

ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

² "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 24; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

³ ابو اسحق ابراهيم بن محمد الفارسي الاضطخري. كتاب مسالك الممالك. تحقيق محمد جابر عبد العال الحيني. – قاهرة، 1961. ص – 185؛

Schech Ebu Ishak el Farsi el Isztachri. Das Buch der Länder. Rauhes Haus. Hamburg. 1845. 132-134 s.; al-Istakhri, Abu Ishak al-Farisi, Viae regnorum / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 1. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 346.

⁴ Древнетбровский словарь. Л.: Наука ЛО, 1969, с. 55; Lurje P.B. The element –kath/kand in the place names of Transoxiana // SI, t. 32, fascicule 2, 2003, p. 193.

⁵ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 70, 95, 105, 201.

baland qirg'oqda joylashgan xarobalar¹ yoki Oqsuvning Chotqol daryosiga quyilish yeridagi Kulbosgan xarobalari o'rnida joylashgan deb taxmin qilingan edi². Lekin bu ikkala xaroba Farg'onaga qarashli Ardlonkatga tegishli bo'lishi ham mumkin. Chunki ash-Shosh viloyatidagi Ardlonkat butunlay boshqa tomonda, Iloq vodiysida joylashgan. Demak, uning xarobalari Ohangaron vodiysidan izlash kerak.

Yozma manbalarda keltirilgan ma'lumotlar hamda arxeologik tadqiqotlarga ko'ra, Shosh viloyati va uning poytaxti – Binkat ayniqsa X–XI asrlarda ravnaq topdi. Bu davrda viloyat yirik hunarmandchilik va savdo markaziga aylangan. Ayni paytda Binkatdan qurol-yarog', temir hamda mis buyum va asboblari, hatto qaychi va to'g'nog'ichlarga va yog'ochdan yasalgan asbob va uskunalar, egar va jabduqlar, ip va ipak gazlamalar, joynamoz va choyshablar, igna va pichoqlar, ustki kiyimlar, poyabzallar, chodirlar va boshqa xil turli-guman hunarmandchilik mahsulotlari hamda uzoq mamlakatlardan keltiriladigan mollar chetga, jumladan Dashti Qipchoq hududlariga chiqarilgan.

IX–XIII asr boshlarida yaratilgan arab tilli yozma yodgorliklarda bizgacha yetib kelgan Toshkent vohasi tarixiy geografiyasiga oid ma'lumotlar tahlili ularning ilmiy tasnifini yaratish va dastlabki yaxlit manbashunoslik tahlilini amalga oshirish va bu sohada tadqiqotlar istiqbolini belgilash imkonini berdi. Bizning umumiy manbashunoslik materiallarimiz asosida tarixiy onomastika, jumladan tarixiy toponimiya, xo'jalik-iqtisodiy munosabatlar, etno-madaniy jarayonlar, o'rganilayotgan mintaqada islom dini va islomiy madaniyat

¹ Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 82-84.

² Кабиров А.К. Археологические памятники Чаткала // Труды Киргизской археолого-этнографической экспедиции, вып. 2. М.; Л., 1959, с. 52.

tarqalishi va barqarorlashuvi kabi qator masalalar bo'yicha tadqiqotlar uchun yo'nalishlar belgilanishi mumkin bo'ldi.

Ishimizda belgilangan xronologik chegara doirasida manbalar bergan tarixiy geografik ma'lumotlarni mintaqada olib borilgan va bugun ham davom etayotgan arxeologik tadqiqotlar natijalari bilan solishtirish: voha tarixiy-madaniy hududlari bo'ylab manbalarda tilga olingan aholi manzillari va boshqa turdagi geografik obyektlarning tarixiy genezisini kuzatish; manbalar qayd etgan geografik ma'lumotlarni tanqidiy qiyosiy o'rganish; geografik obyektlarning tarixiy taqdiri va saqlanib qolganlarining keyingi hayoti dinamikasini to'liq tasavvur qilish; tarixiy jarayonlar uzluksizligi va uzviyligini tushunish; geografik obyektlarning tarixiy topografiyasini manbalar asosida aniqlash; bir qator manzil nomlarini konkret arxeologik obyektlar bilan identifikatsiya qilish imkonini berdi.

ILOQ VODIYSINING IX-XIII ASRLARDAGI ARAB MANBALARIDA AKS ETGAN TARIXIY GEOGRAFIYA SI

Toshkent vohasining janubi-sharqiy chekkasida Chotqol va Qurama tizma tog'lari qad ko'targan. Yuqorilikda tog'lar iskanjasida bo'lgan Ohangaron daryosi tog'-oldi pasttekisligiga oqib chiqqanidan keyin dehqonchilik uchun qulay sug'oriladigan vohani tashkil qiladi. O'rta asrlarda bu hudud Iloq mulki bo'lib, Choch tarkibiga viloyat sifatida kirgan. O'sha vaqtlarda daryo "Iloq daryosi" nomi bilan atalgan. Ammo XIII asrda bu yerga kelgan mo'g'ullar hunarmandlar – temirchilarning ko'plab ustaxonalarini ko'rib, daryoni "Daryoi Ohangaron" – "temirchilar daryosi" deb ataganlar. Daryoning bunday atalishi bejiz emas edi, albatta. Sharqning qadimiy tarixchilarining Iloq haqidagi ma'lumotlarida bu mulk Movarounnahrning eng yirik tog'li viloyati sifatida aytib o'tiladi.

Chirchiq va Iloq daryolari haqidagi ma'lumotlar

Chirchiq daryosi manbalarda Nahr Turk (نهر ترك) yana boshqa manbalarda Nahr Barak (نهر برك) shaklida keltirilgan¹. V.V.Bartold fikricha, daryoning asl nomi Parak (Farak) bo'lgan, uning "Turk" shakli esa manbalarda xato berilgan². Lekin Ibn Xavqal asarining M. de Guye tanqidiy matnida va boshqa manbalarda bu daryoning nomi Nahr Turk (نهر ترك), ya'ni "Turk daryosi" shaklida keltirilgan³. Bu daryo

¹ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 309.

² Бартольд В.В. Отчет о командировке в Туркестан // Сочинения в 9 томах. Т. 8. М. 1973, с. 264

³ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛

nomining aynan shu shaklida o'qilishi yana shundan ayon bo'ladiki, at-Tabariyning asarida bu daryoning nomi Nahr al-Atrok (نهر الاتراك), ya'ni "Turklar daryosi" shaklida¹, al-Istaxriy asarining forsha matnining ayrim nusxalarida esa Rud-i Turkiston (رود تركستان) shaklida qayd etilgan. Mug' tog'idan topilgan sug'diy hujjatlarda bu daryoning nomi c'yrcek yoki c(')orcek shaklida qayd etilgan². "Manas" dostonida bu daryoning nomi Chayirchiq³, "Boburnoma"da esa Chir (چير) shaklida qayd etilgan⁴. Chirchiq nomi sug'd

Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 388; Schech Ebu Ishak el Farsi el Isztachri. Das Buch der Länder. Rauhes Haus. Hamburg. 1845. 132-134 s.; al-Istakhri, Abu Ishak al-Farisi, Viae regnorum / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 1. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 344, 345; Ibn Khordadbeh, Abu-l-Kasim 'Obaydallah ibn 'Abdallah, Kitab al-Masalik wa-l-mamalik / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 27, 178;

قدامة بن جعفر، "الخراج و صناعة الكتابة"، دار الرشيد للنشر، بغداد، 1981 م. 272 ص؛ Kodama ibn Djafar, Accedunt excerptae Kitab al-Kharadj / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 204; al-Masudi, Kitab at-tanbih wa-l-ishraf / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 8, Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 65, 67.

¹ at-Tabari, Abu Djafar Mohammed ibn Djarir, Annales / Ed. M.J. de Goeje, III-serie, Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1964, p. 1988, 2001, 2004.

² Согдийские документы с горы Муг. Чтение, Перевод. Комментарий. Вып. 2. Юридические документы и письма / Чтение, перевод и комментарии В.А.Лившица. М.: Изд-во вост. Лит-ры, 1962, с. 79, 87; Grenet F. Les "Huns" dans les documents Sogdiens du mont Mugh // Etudes Irano-Aryennes offertes a Gilbert Lazard, Paris, 1989, p. 180-181.

³ Қораев С. Топонимика – жой номлари ҳақида фан. Тошкент: Фан, 1980, 24-25 б.

⁴ Бабур-наме. Записки Бабур / Перевод М.Салье. Отв. ред. А.Азимджанова. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1958 (1992), с. 86, 136, 17а, 226.

tilida “quyi” ma’nosini bildiradi¹. Lekin bu nom turkiy chadir / chayir – “yaylov” so’zi² yoki chag’irliq / chag’irat etnonimi³ bilan bog’liq bo’lishi ham mumkin. Uning ikkinchi qismi esa kichraytirish ma’nosini bildiruvchi turkiy –ciq (-cuq, -caq) affiksidan iborat⁴.

Nahr Iloq (نهر ايلاق) – hozir bu daryo Ohangaron deb ataladi. Bu nom fors tilida Ohangaron (آهنگران) – “temirchilar” ma’nosini bildiradi. XII asr arab geografi al-Idrisiy xaritasiga ko’ra, Iloq vodiysidan oqib ash-Shosh daryosiga quyiluvchi daryo Birki deb atalgan⁵. Bu daryo nomining kelib chiqishi Tarozi yaqinidagi Birki (بركي) yoki Mirki (مركي) qishlog’ining nomi⁶ singari turkiy bo’lishi mumkin⁷.

XII asr arab geografi al-Idrisiy xaritasiga ko’ra, Iloq tog’lari ham Birki deb atalgan⁸. Hozir bu tog’lar Qoramozor tog’lari deb ataladi.

¹ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 63.

² Мурзаев Э.М. Избранная тюркская географическая лексика // Ономастика Востока. М., 1980, с. 85.

³ Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Сочинения в 9 томах. Т. 1. М., 1963, с. 208

⁴ Древнетюркский словарь. Л.: Наука ЛО, 1969, с. 650-651.

⁵ Караев О. Извлечения сведений из географии ал-Идриси. «Китаб нузхат ал-муштак фи-хтирак ал-афак» // Арабо-персидские источники о тюркских народах. Фрунзе: Илим, 1973, с. 57

⁶ Ibn Khordadbeh, Abu-l-Kasim 'Obaydallah ibn 'Abdallah, Kitab al-Masalik wa-l-mamalik / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 29;

المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛
al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 263, 275.

⁷ Камолиддин Ш.С. Древнетюркская топонимия Средней Азии. Ташкент: Шарк, 2006, с. 34.

⁸ Караев О. Извлечения сведений из географии ал-Идриси. «Китаб нузхат ал-муштак фи-хтирак ал-афак» // Арабо-персидские источники о тюркских народах. Фрунзе: Илим, 1973, с. 57.

Iloqning oltin va kumush konlari (معادن الذهب و الفضة) X asrda Panjirdan keyin Movarounnahrdagi eng yirik va boy konlar hisoblangan. Kumush konlarining qoldiqlari Qurama — Qoramozor tog'laridagi hozirgi Konsoy, Takali, Oltintopgan, Qoratoshqutan, Koni-Mansur, Kanjol, Oqtoshkon, Choqadam-buloq, Qoratepa-Miskon, olmaliq, Sovuqbuloq, Pangaz, Gudas, Lashkarak-Tizko'l da bo'lgan. Oltin konlari esa Janubiy Chotqol tog'laridagi Kochbuloq, Tog'berdi, Qizilolma, Qaynar, Baliqchi, Aqjan, Sartabutkon, Katiranga nomli yerlarda joylashgan¹.

Farankat (فرنكت) – uning nomi Farankad (فرنكد) shaklida ham keltirilgan². Bu shaharcha Binkatdan 4 farsax, Jabg'ukatdan esa 2 farsax masofada³, Bag'uykat va Abardkat yonida joylashgan⁴. Uning nomi sug'dcha f'rn – "shuhrat" va

¹ Буряков Ю.Ф. О местонахождении «серебряного рудника Шаша» // ОНУ, 1965, № 2, с. 28-30; Буряков Ю.Ф. Горнорудное дело и металлургия средневекового Илака (V — начало XIII вв.). М.: Наука, 1974, с. 109-112; Буряков Ю.Ф. Добыча золота и серебра в Средней Азии в средневековье // ИМКУ, вып. 30. Самарканд, 1999, с. 264-273; Буряков Ю.Ф. Роль металлуогии цветных и благородных металлов в формировании древней цивилизации и государственности среднеазиатского междуречья // ЎзМУ хабарлари (Вестник НУУз, Actd NUUz). Ташкент, 2003, № 2, с. 53-56.

² المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 412 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 48, 264.

³ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisoneuve, 2001, p. 522.

⁴ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

kat – “shahar”, “qishloq” soʻzlaridan yasalgan¹. Samarqand viloyatida ham Farnkat (فرنكت)², Farankad (فرنكد) yoki Afrankad (افرنكد) nomli qishloq boʻlgan³. Rivoyatga koʻra, bu qishloqni Samarqand ishxidi Gʻurak (710-738 yillarda hukm surkan) oʻzining Afarun ismli akasi uchun qurdirgan⁴. Bu shaharcha hozirgi Parkent shahri oʻrnida joylashgan boʻlib, uning xarobalari Ishqoʻrgʻon deb ataladi⁵.

Bagʻunkat (بغنكت) – Turk daryosi va Iloq daryosi orasida, Iloq yoʻlidan sharq tomonda, Binkatdan 5 farsax, Abardkatdan 2 farsax masofada joylashgan⁶. Boshqa manbalarda bu

Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

¹ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 44, 97.
² "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 113.

³ ан-Насафий, Абу Ҳафс 'Умар ибн Муҳаммад. Ал-Қанд фи зикр 'уламо' Самарқанд / Муҳаммад Назар ал-Форйобий нашри. Ар-Рийод: Мактабат ал-Каусар, 1412/1991, 514-бет; ас-Самъоний, Абу Саъд 'Абд ул-Карим ибн Муҳаммад. Ал-Ансоб / 'Абд ар-Раҳмон ал-Муъаллимий нашри. 9-жилд. Байрут: Муҳаммад Амин Дамаж, 1980-1981, 284-б.

⁴ Кандия Малая / Пер. с персидского, предисловие и примечания В.Л.Вяткина // СКСО, вып. 8. Самарканд, 1906, с. 241

⁵ Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Сочинения в 9 томах. Т. 1. М., 1963, с. 232; Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953, с. 38; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 99-104.

⁶ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 381 ص؛
 Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 522.

shaharchaning nomi Bishkat (بشكت)¹ (al Mokaddasi: 48, 264) va Bag'uykat (بغويكت) shakllarida keltirilgan². Bu shahar nomining birinchi qismi sug'dcha by – “xudo” yoki byn – “ibodatxona”³ yoki turkiy baquy – “jamo'a boshlig'i” so'zlaridan iborat bo'lishi mumkin⁴. Ibn Xurdodbeh ma'lumotiga ko'ra, Ushrushanadan ash-Shosh tomonga yurganda Turk daryosi bo'yidagi Shutukatdan o'tib, 3 farsaxdan keyin Binkatga 2 farsax yetmasdan yo'l Banunkat (بننكت) nomli qishloqdan o'tgan⁵. Bu nomning al-Muqaddasiy keltirgan Bishkat (بشكت) shakli sug'dcha p(y)s – “tashqi”, “tashqari”, “orqa” so'zidan yasalgan. Hozirgi Beshkant joy nomi ham shu o'zakdan yasalgan bo'lishi mumkin⁶. “Boburnoma”da Toshkent viloyatida Bishkent shahri qayd etilgan⁷.

Kazok yoki Kadok (كذاك) – Bu shaharcha Turk daryosi va Iloq daryosi orasida, Iloq yo'lidan sharq tomonda, Binkatdan

1 المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 48, 264.

2 "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

³ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 95, 207.

⁴ Lurje P.B. The element –kath/kand in the place names of Transoxiana // SI, t. 32, fscicule 2, 2003, p. 193.

⁵ Ibn Khordadbeh, Abu-l-Kasim 'Obaydallah ibn 'Abdallah, Kitab al-Masalik wa-l-mamalik / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 27.

⁶ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 96.

⁷ Бабур-наме. Записки Бабура / Перевод М.Салье. Отв. ред. А.Азимджанова. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1958 (1992), с. 113-114.

sharqda, Abardkat va G'adronak orasida joylashgan¹. Uning nomi Kadok (كدك) shaklida ham qayd etilgan bo'lib², sug'dcha kt – "uy" yoki knd – "shahar" so'zidan yasalgan³. "Hudud al-alam"da uning nomi K.rol (كرال) shaklida qayd etilgan. Bu kichik shaharchada dehqonchilik rivojlangan bo'lib, unda otlar ham yetishtirilgan⁴. Ibn Xurdodbeh ash-Shoshdan 2 farsax masofada joylashgan Kubol (كبال) qishlog'ini qayd etgan⁵. Qudoma ibn Ja'far esa uning o'rnida devor ichida harbiy qarorgoh (معسكر) joylashganligini qayd etgan⁶. Shu bilan birga

¹ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 384 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 522.

² ابو اسحق ابراهيم بن محمد الفارسي الاصطخرى. كتاب مسالك الممالك. تحقيق محمد جابر عبد العال الحينى. - القاهرة، 1961. ص - 185؛

Schech Ebu Ishak el Farsi el Isztachri. Das Buch der Länder. Rauhes Haus. Hamburg. 1845. 132-134 s.; al-Istakhri, Abu Ishak al-Farisi, Viae regnorum / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 1. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 330, 345;

المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 48, 264.

³ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 58, 104.

⁴ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 246; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

⁵ Ibn Khordadbeh, Abu-l-Kasim 'Obaydallah ibn 'Abdallah, Kitab al-Masalik wa-l-mamalik / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 27.

⁶ قدامة بن جعفر، "الخراج و صناعة الكتابة"، دار الرشيد للنشر، بغداد، 1981 م. 273 ص؛

ularning asarlarida Jabg'ukat qayd etilmagan. Demak, Kubol (Kadok)ning ikkinchi nomi Jabg'ukat bo'lgan deb taxkim qilish mumkin. Karvon yo'li as-Sin chegarasidagi Barsxan (برسخان) shahriga 3 farsax yetmasdan yana bir Kubol (كبال) nomli qishloq bo'lib¹, u Suyab (سوياب) shahriga qarashli bo'lgan². Turkiston yo'lida Katok (كتاك) nomli qishloq, Samarqand viloyatida Kadak (كدك) yoki Kadan (كدن) nomli qishloq³, Kesh viloyatida esa Kandak (كندك) nomli qishloq bo'lgan⁴.

G'adronak (غدرانك) – Turk daryosi va Iloq daryosi orasida, Iloq yo'lidan sharq tomonda Kadok va Kabarna yonida joylashgan⁵. al-Muqaddasiy asarida bu nom Namadvonak

Kodama ibn Djafar, *Accedunt excerptae Kitab al-Kharadj* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 204.

¹ Ibn Khordadbeh, Abu-l-Kasim 'Obaydallah ibn 'Abdallah, *Kitab al-Masalik wa-l-mamalik* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 29.

² قدامة بن جعفر، "الخراج و صناعة الكتابة"، دار الرشيد للنشر، بغداد، 1981 م. 273 ص؛ Kodama ibn Djafar, *Accedunt excerptae Kitab al-Kharadj* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 205.

³ ас-Самъоний, Абу Саъд 'Абд ул-Карим ибн Муҳаммад. Ал-Ансоб / 'Абд ар-Раҳмон ал-Муъаллимий нашри. 10-жилд. Байрут: Муҳаммад Амин Дамаж, 1980-1981. 365, 366-б.

⁴ ابو اسحق ابراهيم بن محمد الفارسي الاضطخري. كتاب مسالك الممالك. تحقيق محمد جابر عبد العال الحيني. – القاهرة، 1961. ص – 185؛

Schech Ebu Ishak el Farsi el Isztachri. *Das Buch der Länder*. Rauhes Haus. Hamburg. 1845. 132-134 s.; al-Istakhri, Abu Ishak al-Farisi, *Viae regnorum* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 1. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 337, 338;

ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. *La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard)* / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 400;

المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛ al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, *Kescr ptio Imperii mosle mici* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 342.

⁵ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛

(نمدوانك)¹, "Hudud al-olam"da bu shaharing nomi B.g'uronk (بغورانك) shaklida keltirilgan. Bu kichik shaharchada dehqonchilik rivojlangan bo'lib, unda otlar ham yetishtirilgan². Bu nom qadimiy eronchada grda – "uy" yoki forscha yard – "yozgi uy" so'zlaridan yasalgan bo'lishi mumkin³.

G'azak (غزك) – ayrim manbalarda bu shaharcha G'azaq (غزق) ham deyiladi. U turk daryosi va Iloq daryosi orasida, Iloq yo'lidan sharq tomonda joylashgan⁴. "Hudud al-olam"ga ko'rra, bu kichik shaharchada dehqonchilik rivojlangan bo'lib, unda otlar ham yetishtirilgan⁵. Farg'ona va Marv viloyatlarida G'azaq (غزق) nomli qishloq⁶, Usrushanada esa shu nomli shahar bo'lgan. Bu nomlarni qadimgi yunon manbalaridagi Gacaka

Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 522

1 المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 48, 264.

2 "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

³ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 71.

⁴ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛

Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 522.

⁵ Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

⁶ ас-Самъоний, Абу Саъд 'Абд ул-Карим ибн Муҳаммад. Ал-Ансоб / 'Абд ар-Раҳмон ал-Муъаллимий нашри. 9-жилд. Байрут: Муҳаммад Амин Дамаж, 1980-1981, 141-бет.

shahrining nomi bilan solish tirish mumkin¹. Ehtimol, bu nom tarkibida g'uz (غز) etnonimi ishtirok bo'lishi ham mumkin.

Varduk (وردوك) – Turk daryosi va Iloq daryosi orasida, Iloq yo'lidan sharq tomonda Jabuzan yonida joylashgan². Bu shaharchaning nomi Varduk (وردك)³ va Vardul (وردول) shakllarida ham qayd etilgan. Bu kichik shaharchada dehqonchilik rivojlangan bo'lib, unda otlar ham yetishtirilgan⁴. Uning nomining kelib chiqishi o'rta fors warduk (وردوك) – “usti shoxlar va samon bilan yopilgan yozgi uy” yoki qadimgi eroniy warta – “tosh” so'zlari bilan bog'liq⁵. Boshqa fikrga ko'ra, bu shahar nomining kelib chiqishi turkiy tillar bilan bog'liq bo'lib, u qadimgi turkiy tildagi var – “kovlamoq”, “jarlik” so'zidan yasalgan bo'lishi mumkin. Bu shahar Toshkent viloyati Bo'stonliq tumanidagi Pskom daryosining chap qirg'og'ida Shohjuvor qishlog'i yonida joylashgan Shohjuvortepa xarobalari o'rnida bo'lgan bo'lishi mumkin⁶.

¹ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 57.

² ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 522.

³ المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 264.

⁴ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

⁵ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 23, 60.

⁶ Богомолов Г.И. К вопросу об отождествлении городища Шахджувар // Археология и история Центральной Азии. Самарыанд, 2004, с. 56-57.

Jabuzan (جبوزن) – Turk daryosi va Iloq daryosi orasida, Iloq yo‘lidan sharq tomonda joylashgan¹. Bu shahar nomining kelib chiqishi turkiy tillar bilan bog‘liq bo‘lib, uning tarkibida buz – “muz” so‘zi bor².

Kabarna (كبرنه) – Turk daryosi va Iloq daryosi orasida, Iloq yo‘lidan sharq tomonda G‘adronak va G‘azak yonida joylashgan³. “Hudud al-olam”da bu shaharning nomi K.briya (كبريه) shaklida keltirilgan. Bu kichik shaharchada dehqonchilik rivojlangan bo‘lib, unda otlar ham yetishtirilgan⁴. Islomdan oldingi Choch tangalarida uning nomi sug‘diy harflarda kprnw xwb – “Kabarna hukmdori” shaklida o‘qilgan edi⁵. Lekin oxirgi vaqtda qo‘lga kiritilgan yangi topilmalar bu sug‘diy yozuvlarning mazkur o‘qilishini tasdiqlamaydi⁶. Uning nomining kelib chiqishi sug‘d, arab yoki fors tillari bilan

¹ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l’arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisoneuve, 2001, p. 522.

² Богомолов Г.И. К вопросу об отождествлении городища Шахджувар // Археология и история Центральной Азии. Самарыанд, 2004, с. 56.

³ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l’arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisoneuve, 2001, p. 522.

⁴ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Hudud al’Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

⁵ Ртвеладзе Э.В. Нумизматические материалы к истории раннесредневекового Чача // ОНУ, 1982, № 8, с. 35.

⁶ Исхаков М., Камолиддин Ш., Бабаяров Г. Заметки по истории нумизматики раннесредневекового Чача (III-VIII вв.) // АЕМА, edited by Th.T.Allsen, P.B.Golden, R.K.Kovalev and A.P.Martinez, 15 (2006/2007), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008, p. 228-229.

bog'liq emas, chunki –a (-na) qo'shimchasi bu tillarda ishlatilmaydi¹. Demak, bu nom boshqa bir tildagi so'zlardan yasalgan. Bu nomni Kaspiy dengizidagi Suburna (سبرنه) joy nomi bilan solishtirish mumkin². Bu nom esa turkiy tilda "suv burni" ma'nosini anglatadi³. Bu shaharchaning xarobalari Toshkentdan 25 km sharqda, Yangibozor shahridan 6 km masofada Kavardon qishlog'ining shimoliy chekkasida joylashgan. Rivoyatga ko'ra, qadimda bu yerda mavjud bo'lgan shaharning nomi Kabarbanda bo'lgan⁴.

Ustbayg'u (استبيغوا) – Turk daryosi va Iloq daryosi orasida, Iloq yo'lining g'arbiy tomonida joylashgan⁵. Bu shaharning nomi Ashbing'u (اشبينغوا)⁶ va S.t.b.g'vo (ستبغوا) shakllarida ham qayd etilgan. X asrda u aholisi, ekinzorlari va oqar suvlari ko'p shaharcha bo'lgan. Ardlonkat va Kalashjik

¹ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 57.

² Ибн ал-Асир, Абу-л-Хасан 'Али ибн Муҳаммад аш-Шайбоний ал-Жазарий. Ал-Комил фи-т-та'рих. 11-жилд. Миср: Булоқ, 1883 – 1885, 169-б.

³ Камолиддин Ш.С. Древнетюркская топонимия Средней Азии. Ташкент: Шарк, 2006, с. 83, 90.

⁴ Массон М.Е. Прошлое Ташкента (Археолого-топографический и историко-архитектурный очерк) // Известия АН УзССР, 1954, № 2, с. 86-99.

⁵ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

⁶ ابو اسحق ابراهيم بن محمد الفارسي الاصطخرى. كتاب مسالك الممالك. تحقيق محمد جابر عبد العال الحينى. – قاهرة، 1961. ص – 185؛

Schech Ebu Ishak el Farsi el Isztachri. Das Buch der Länder. Rauhes Haus. Hamburg. 1845. 132-134 s.; al-Istakhri, Abu Ishak al-Farisi, Viae regnorum / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 1. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 329.

yonida joylashgan¹. Bu shaharning nomi turkiy ust – “ust” va bayyu / yabyu – “yabg’u” so’zlaridan yasalgan². Ibn Havqal bu shaharni Barak va Iloq daryolari orasida Iloq yo’lining g’arb tomonida joylashgan shaharlar ichida birinchi bo’lib keltirgan³. Demak, u Chirchiq va Ohangaron daryolari orasida joylashgan.

Kalashjik (كلشجك) – Turk daryosi va Iloq daryosi orasida, Iloq yo’lining g’arbiy tomonida joylashgan⁴. Aholisi, ekinzorlari va oqar suvlari ko’p shaharcha. Ardlonkat va Ustbayg’u yonida joylashgan⁵. Bu shaharchaning nomi kichraytirish ma’nosida ishlatiladigan turkiy –ciq (-cuq, -caq, -jiq, -juq, -jaq) affiksi yordamida yasalgan⁶. Bu nomning

¹ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-’Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 24; Hudud al-’Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

² Камолиддин Ш.С. Древнетюркская топонимия Средней Азии. Ташкент: Шарк, 2006, с. 82.

³ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 384 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l’arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

⁴ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 384 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l’arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

⁵ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-’Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 24; Hudud al-’Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

⁶ Древнетюркский словарь. Л.: Наука ЛО, 1969, с. 650-651; Камолиддин Ш.С. Древнетюркская топонимия Средней Азии. Ташкент: Шарк, 2006, с. 82.

birinchi qismida, ehtimol Kalapotari (kalapodara) nomli buddaviy iblisning ismi yotgandir¹.

Iloq vohasi hamda Binkat va Tunkat oralig'idagi shaharlar geografiyasi

Nujkat. O'rta asr geograflarining ta'kidlashicha Nujkat shahri Chirchiq daryosining bo'yida, Binkatdan Farg'ona va Iloqqa ketish yo'lida joylashgan. Shahar Binkatdan janubda bir farsax masofada bo'lgan. Mazkur shahar qoldiqlari Xonabod shahri yodgorliklari bilan bog'lanadi. Xonabod shaharchasi joylashgan yer hozirgi kunda Toshkent shahrining janubida, katta halqa yo'lga yaqin yerda, Chirchiq daryosidan 500 metr uzoqlikda qayd etilgan. Shaharcha 30 ga dan ortiqroq hududni egallab, kvadrat shakldagi 570X530 metr maydonda joylashgan. Shahriston devorlari juda yomon ahvolda saqlangan. Shahristonning sharqiy burchagida to'rtburchak shakldagi qasr joylashgan. Buryakov – asosiy. 69, 72-betlar.)

Nujkat yoki Nujakat (نوجكت) – Binkatdan 1 farsax masofada, Tunkat yo'lida joylashgan². "Hudud al-olam"ga ko'ra, Parak va Xashart daryolarida ishlaydigan qayiqchilar shu shahardan kelganlar³. Ushrushanada ham shu nomli shahar bo'lgan. Sirdaryoning quyi oqimidagi al-Qariya al-Hadisa (القرية الحديثة), Deh-i Nav (ديه نو) yoki Yangikent (ينكى كنت) nomli shahar Deh-i Nujikat (ديه نوچكت)

¹ Древнетбровский словарь. Л.: Наука ЛО, 1969, с. 289

² ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 522.

³ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 118.

(نوجيكت) deb ham atalgan¹. Isfijob darvozalaridan biri Bob Nujkat deb atalgan². Sug'd tilidagi hujjatlarda bu shahar nwckat shaklida qayd etilgan bo'lib, uning nomi so'g'dcha nw(c) – “yangi” va kat – “shahar” so'zlaridan yasalgan³. Bu shahar hozirgi Toshkent shahridan janubda, Chirchiq daryosidan 0,5 km masofada joylashgan Xonobod xarobalari o'rnida bo'lgan deb taxmin qilingan⁴.

Boloyon (بالايان) – Bu shaharcha Binkatdan 3 farsax va Tunkatdan 5 farsax masofada joylashgan⁵. “Hudud al-olam”da uning nomi Yolopon (يالابان) shaklida keltirilgan. Undan Parak daryosining qirg'og'igacha 1 farsang bo'lgan. Bu yerda dirhamlar zarbxonasi (سراي درم زدن) joylashgan⁶. Ibn

1 المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 263.

2 ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisoneuve, 2001, p. 510.

³ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 51, 62, 91, 99.

⁴ Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953, с. 41-42; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 69-72.

⁵ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisoneuve, 2001, p. 522.

⁶ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Xurdodbeh ma'lumotiga ko'ra, ash-Shoshdan Iloq va Balankanakdagi kumush konlargacha masofa 7 farsaxni tashkil etgan¹. Lekin al-Muqaddasiy ma'lumotiga ko'ra, Binkatdan kumush konlarigacha (معدين الفضة) bo'lgan masofa 1 marhal bo'lgan². Bu shaharchaning xarobalari To'ytepadan shimoli-g'arbda Qorasuv arig'ining o'ng qirg'og'ida joylashgan bo'lib, Kulqoratepa deb ataladi³.

Nukat (نوكت) – Binkatdan 4 farsax, Tunkatdan 4 farsax masofada joylashgan⁴. Uning nomi sug'dcha nw – “yangi” va kat – “shahar”, “qishloq” so'zlaridan yasalgan⁵. “Hudud al-alam”ga ko'ra, Nukat Iloqning bosh shahri (قصبه) bo'lgan, uning shahristoni, kuhandizi va rabadi bor edi⁶. Bu ma'lumot

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 24; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 118.

¹ Ibn Khordadbeh, Abu-l-Kasim 'Obaydallah ibn 'Abdallah, Kitab al-Masalik wa-l-mamalik / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 27.

² المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 412 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 342.

³Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953, с. 43; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 105-106.

⁴ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 522.

⁵Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 99.

⁶ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

aslida Tunkat shahriga taalluqli bo'lsa kerak. XV asr hujjatlarida Shosh viloyatida Naukat (نوكت) nomli qishloq qayd etilgan¹. Bu qishloq Sirdaryoning o'ng qirg'og'ida, Chirchiq daryosining quyilish yeridan yuqoriroqdagi Unjikat qishlog'idan shimolda joylashgan². Uning xarobalari hozirgi To'ytepa shahrining shimoli-g'arbiy chekkasida joylashgan bo'lib, Ulkan To'ytepa deb ataladi. Bu yerda mavjud bo'lgan shahar uch qismdan iborat bo'lib, 150 ga maydonni egallagan³. Balki shuning uchun ham bu ulkan shahar "Hudud al-olam"da "Iloqning bosh shahri" deb atalgandir.

Bonjxosh (بانجخاش) – Iloq yo'lida, Binkatdan 6 farsax, Tunkatdan 2 farsax masofada joylashgan⁴. Uning nomi Bonxosh (بانخاش) shaklida ham uchraydi⁵. "Hudud al-olam"da Bonjbos (بانجباس) va Farg'ona bilan Iloq chegarasida joylash-

Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

¹ Самаркандские документы XV – XVI вв. О владениях Ходжи Ахрара в Средней Азии и Афганистане / Факсимиле, критический текст, перевод, введение, примечания и указатели О.Д.Чехович. М.: Наука, 1974, с. 268, 269.

² Вяткин В.Л. К исторической географии Ташкентского района // Туркестанские ведомости. Ташкент, 1900, № 101.

³ Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953, с. 45-54; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 106-109.

⁴ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 522.

⁵ المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 49, 265.

gan Al.x.n.jos (الحنجاس) shaharchalari qayd etilgan¹. Bu shaharchaning xarobalari To'ytepadan janubi-sharqdagi Anxor qishlog'ining janubi-g'arbiy chekkasida joylashgan bo'lib, Jumishqazitepa deb ataladi².

Sakokat (سكاكت) – Iloq yo'lida, Binkatdan 7 farsax, Tunkatdan 1 farsax masofada joylashgan³. Boshqa manbalarda uning nomi Shovakat (شاوكت)⁴ va Sh.kokab (شكاكب) shakllarida qayd etilgan⁵. Mug' tog'idan topilgan sug'd

1 "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 24; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117, 118.

² Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953, с. 56-57; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 109.

³ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 522.

⁴ المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 49, 265, 342; ас-Самъоний, Абу Саъд 'Абд ул-Карим ибн Муҳаммад. Ал-Ансоб / 'Абд ар-Раҳмон ал-Муъаллимий нашри. 8-жилд. Байрут: Муҳаммад Амин Дамаж, 1980-1981, 275-6.

⁵ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 24; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 118.

hujjatlarida bu shahar s'wkth shaklida qayd etilgan¹. Ustrushanada ham Shovakat (شاوكت) nomli qishloq bo'lgan². Sakokat nomi sug'dcha saka – “yuqori” va kat – “shahar”, “qishloq” so'zlaridan³, Shovakat nomi esa sug'dcha s'w — “qora” va kat – “shahar”, “qishloq” so'zlaridan yasalgan⁴. Sakokat nomining birinchi qismi turkiy saqo (سقا) – “tog' etagi” so'zidan yamalgan bo'lishi ham mumkin⁵. Uning xarobalari To'ytepadan janubi-sharqda, Ohangaron daryosining o'ng qirg'og'idagi Uvait qishlog'i yonida joylashgan bo'lib, Uvaittepa deeb ataladi⁶.

Tunkat (تونكت) — Iloq viloyatining bosh shahri (قصبه), Binkatdan Tunkatgacha masofa 8 farsaxni tashkil etgan⁷. Bu

¹ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 92.

² ابو اسحق ابراهيم بن محمد الفارسي الاضطخري. كتاب مسالك الممالك. تحقيق محمد جابر عبد العال الحيني. - القاهرة، 1961. ص 185؛

Schech Ebu Ishak el Farsi el Isztachri. Das Buch der Länder. Rauhes Haus. Hamburg. 1845. 132-134 s.; al-Istakhri, Abu Ishak al-Farisi, Viae regnorum / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 1. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 335.

³ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 45, 99.

⁴ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 55, 100.

⁵ Кошғарий, Махмуд. Туркий сўзлар девони (Девони луғотит турк) / Таржимон ва нашрга тайёрловчи С.М.Муталлибов. 3-жилд. Тошкент: Фан, 1960-1963, 246-б.

⁶ Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953, с. 58-59; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 109.

⁷ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et

shahar Binkatning yarmidan ham kichikroq bo'lib, unda kuhandiz, madina va uning atrofida Iloq daryosi bo'yida joylashgan rabad bo'lgan. Hukumat saroyi kuhandizda, jome' masjidi va qamoqxona kuhandiz yonida, bozorlari esa madinada ham, rabadda ham joylashgan. Madinada va rabadda oqar suv bo'lgan¹. Boshqa manbalarda uning nomi Tun kat (تونكت) va Tunkati-i Buxornon (تونكت بخارنان) shaklida qayd etilgan. Bu shahar Iloq, Jdg'al va Choch orasida joylashgan yerlarning bosh shahri (قصة) bo'lib, savdogarlarning to'planish joyi bo'lgan³. Boshqa manbalarda esa Iloqning bosh shahri (قصة) deb Nukat (نوكت) ko'rsatilgan⁴. Iloq turklar chegarasida joylashgan, uning bosh shahri

introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisoneuve, 2001, p. 522.

¹ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisoneuve, 2001, p. 509.

² ابو الريحان البيروني، "القانون المسعودي"، مج (3)، بيروت، 1954 م. 169 ص؛ Беруни, Абу Рейхан. Канон Мас'уда (книга I-V) / Вступительная статья, перевод и примечания П.Г.Булгакова и Б.А.Розенфельда при участии М.М.Рожанской (перевод и примечания) и А.Ахмедова (примечания) // Избранные произведения в 7 томах. Т. 5. Ч. 1. Ташкент: Фан, 1973, с. 471.

³ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 24; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 118.

⁴ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 24; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

Binkatdan 10 farsax masofada joylashgan. Uning chegarasidagi Navbaxt (نوبخت) orqali Farg'onaga o'tilgan. U juda chiroyli va toza shahar bo'lgan, uning sug'oriladigan ekinzorlari eniga 2 farsax masofaga yetgan¹. Shahar qoyali tog' ustida joylashgan bo'lib, yaxshi mudofaalangan, uning dehqoni esa kuchli edi². Uning nomi qadimgi eroniy tavan – "qodir bo'lmoq" so'zidan yasalgan bo'lishi mumkin³. Lekin uning nomi qadimgi turkiy tun – "birinchi", "to'ng'ich" so'zidan yasalgan desa haqiqatga yaqinroq keladi⁴. Chunki Maxmud Koshg'ariy ma'lumotiga ko'ra, Toshkand (تاشکند) shahri ba'zan Tunkand (تونکند) deb ham atalgan⁵. Tunkat ham Iloqning bosh shahri bo'lganligi sababli shu nom bilan atalgan bo'lishi mumkin. Islomdan oldin Choch hukmdorlari erb etgan mis tangalarning biridagi sug'diy yozuvda Twnwknd – Tunkat nomi o'qilgan edi⁶. Lekin keyinchalik bu tangadagi yozuvning bunday o'qilishi noto'g'ri deb topildi⁷, bu tangalarning yaxshi saqlangan yangi topilmalari esa bu tuzatishni to'la

¹ ac-Самъоний, Абу Саъд 'Абд ул-Карим ибн Муҳаммад. Ал-Ансоб / 'Абд ар-Раҳмон ал-Муъаллимий нашри. 1-жилд. Байрут: Муҳаммад Амин Дамаж, 1980-1981, 406-б.

² المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 277.

³ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 100.

⁴ Древнетбрский словарь. Л.: Наука ЛО, 1969, с. 586.

⁵ Кошғарий, Махмуд. Туркий сўзлар девони (Девони луғотит турк) / Таржимон ва нашрга тайёрловчи С.М.Муталлибов. 3-жилд. Тошкент: Фан, 1960-1963, 164-б.

⁶ Ртвеладзе Э.В. Монеты Тунуканда (Тунката) и других владений // НЦА, вып. 6. Ташкент, 2002, с. 46 – 50.

⁷ Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 92-93.

tasdiqladi¹. Bu shahar hozirgi Olmaliqdan 15 km shimoli-sharqda Ohangaron daryosining chap qirg'og'ida Urgaz soyining unga quyilish yeridagi Sarjaylaq qishlog'i yonida joylashgan bo'lib, uning xarobalari imloq deb ataladi².

Qurama tog'laridagi kumush konlariga olib boruvchi yo'llarda joylashgan shaharlar tarixiy geografiyasi

Arbilax (اربلىخ) – bu shaharcha Iloq va ash-Shosh daryolari orasida, Tunkatdan g'arbda 5 farsax masofada joylashgan³. Uning nomi turkiy –laq (-lay, -lag, -lakh) affiksi yordamida yasalgan⁴. "Hudud al-olam"da Farg'ona va Iloq chegarasida joylashgan Abarlig' (ابرلىغ) nomli shaharcha qayd etilgan⁵. Uning xarobalari Ohangaron daryosining chap qirg'og'ida, Aqchasoy arig'ining boshidagi Obliq qishlog'ining sharqiy chekkasida

¹ Исхаков М., Камолиддин Ш., Бабаяров Г. Заметки по истории нумизматики раннесредневекового Чача (III-VIII вв.) // АЕМА, edited by Th.T.Allsen, P.B.Golden, R.K.Kovalev and A.P.Martinez, 15 (2006/2007), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008, p. 234-235.

² Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953, с. 70-71, 85-92; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 110-112.

³ ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

⁴ Камолиддин Ш.С. Древнетюркская топонимия Средней Азии. Ташкент: Шарк, 2006, с. 70, 83.

⁵ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 24; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

joylashgan. Bu shahar 80 ga maydonni egallagan, lekin uning ichida bo'sh yerlar ham bo'lgan. Bu yerlarda shaharga savdo qilish uchun kelgan ko'chmanchi qabilalarning o'tovlari joylashgan bo'lishi ehtimol¹.

Namudlig' (نمودلغ) – bu shaharcha ham Iloq va ash-Shosh daryolari orasida, Tunkatdan g'arbda 5 farsax masofada joylashgan². "Hudud al-olam"da Farg'ona va Iloq chegarasida joylashgan Yahudlig' (يهودلغ) nomli shaharcha qayd etilgan³. Bu ikkala nom egalik ma'nosini bildiruvchi turkiy -liy (-liq, -lig, -lik, -luy, -luq, -lug) affiksi yordamida yasalgan⁴. Ularning birinchi qismi namud (نمود) va yahud (يهود) so'zlaridan iborat. Qadimgi turkiy tilda namud so'zi uchramaydi. Demak, bu ikkala nomli yahud deb o'qish kerak. Balki bu shaharchada yahudiylar jamoasi istiqomat qilgan bo'lishi mumkin. Bu shaharchaning xarobalari Angren shahrining shimoli-sharqiy chekkasida, Abarlig'dan 16 km masofada joylashgan. Bu shaharcha yirik metallurgiya markazi bo'lib, bu yerda ma'danlarni eritish uchun ishlatilgan

¹ Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953, с. 12, 40; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 125-127.

² ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

³ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 24; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

⁴ Камолиддин Ш.С. Древнетюркская топонимия Средней Азии. Ташкент: Шарк, 2006, с. 69-70, 83.

maxsus tandirlar va temirchilik ustaxonalarining qoldiqlari topilgan¹.

Kuxisim (كهسيم) — ash-Shosh daryosi va Iloq daryosi orasida, Tukkat yonida joylashgan². “Hudud al-olam”ga ko’ra, Kuh-i Sim (كهسيم) kumush koni mavjud bo’lgan tog’ yonbag’rida joylashgan³. Ibn Xurdodbeh ma’lumotiga ko’ra, ash-Shoshdan Iloq va Balankanakdagi kumush konlarigacha masofa 7 farsaxni tashkil etgan⁴. Lekin al-Muqaddasiy ma’lumotiga ko’ra, Binkatdan kumush konlarigacha (معدن الفضة) bo’lgan masofa 1 marhala bo’lgan⁵. Bu shaharchaning xarobalari Ohangaron daryosining yuqori oqimi havzasidagi Nishboshsoy

¹ Буряков Ю.Ф. Археологические материалы к истории Намудлыка // ИМКУ, вып. 9. Ташкент, 1972, с. 98; Буряков Ю.Ф. Горнорудное дело и металлургия средневекового Илака (V — начало XIII вв.). М.: Наука, 1974, с. 41-42; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 127-153.

² ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal, Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l’arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

³ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-’Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930, с. 24; Hudud al-’Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

⁴ Ibn Khordadbeh, Abu-l-Kasim ’Obaydallah ibn ’Abdallah, Kitab al-Masalik wa-l-mamalik / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 27.

⁵ المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu ’Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 342.

boshida Qurama tog'lari yonbag'rida joylashgan bo'lib, Qo'rg'ontepa deb ataladi. VI-VIII asrlarda bu yerda muxinon nomli qal'a bo'lgan, IX-X asrlarda esa u kattalashib, shaharchaga aylangan¹.

Daxkat (دخكت) – ash-Shosh daryosi va Iloq daryosi orasida, Xosh va Tukkat orasida joylashgan². Boshqa manbalarda bu shaharchaning nomi Zaxkat (ذخكت)³, Adaxkat (ادخكت)⁴ shakllarida keltirilgan. Bu yerda margimush (داريي موش), ya'ni mishyak ishlab chiqarilgan⁵. as-Sam'oniylar ma'lumotiga ko'ra, Zaxkat (ذخكت) Sayhun daryosining orqasida va ash-Shosh viloyatidan tepadagi ar-Rudbor (الردبار) nomli nohiyaning markazi bo'lib, bu yerda yana Tuvidij (توذيچ) nomli qishloq ham bo'lgan. Katta daryolarning bo'yida joylashgan yerlar ar-Rudbor deb

¹Буряков Ю.Ф. О местонахождении «серебряного рудника Шаша» // ОНУ, 1965, № 2, с. 28-30; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 115-124.

² ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م. 382 ص؛ Ibn Hawqal Muhammad ibn Ali al-Nasibi, Abu-l-Qasim. La Configuration de la Terre (Kitab surat al-ard) / Trad. De l'arabe et introd. J.H.Kramers, G.Wiet, preface de Andre Miquel, t. I-II. Paris: Maisonneuve, 2001, p. 523.

³ас-Самъоний, Абу Саъд 'Абд ул-Карим ибн Муҳаммад. Ал-Ансоб / 'Абд ар-Раҳмон ал-Муъаллимий нашри. 6-жилд. Байрут: Муҳаммад Амин Дамаж, 1980-1981, 11-бет.

⁴ المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 411 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescription Imperii moslemici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugdunibataavorum: E.J.Brill, 1967, p. 49, 265.

⁵ "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م. 132 ص؛

Худуд ал-'Алем. Рукопись Туманского. С введением и указателем В.Бартольда. Л., 1930. С. 24; Hudud al-'Alam, The regions of the World / A Persian geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970, p. 117.

atalgan¹. Uning nomi sug'dcha dx (qadimgi eronchada daha) – "er" so'zidan yoki dah qabilasi nomidan yasalgan². Bu shaharcha hozirgi Angrendan 8 km shimoli-g'arbda Ohangaron tog'laridagi Dukentsoyning o'ng qirg'og'ida joylashgan³. Talas vodiysida ham Adaxkat (اذخت) nomli shaharcha bo'lgan⁴.

Yuqorida ta'kidlanganidek, Toshkent vohasining janubi-sharqiy chekkasida Chotqol va Qurama tizma tog'lari qad ko'targan. Yuqorilikda tog'lar iskanjasida bo'lgan Ohangaron daryosi tog'-oldi pasttekisligiga oqib chiqqanidan keyin dehqonchilik uchun qulay sug'oriladigan vohani tashkil qiladi. O'rta asrlarda bu hudud Iloq mulki bo'lib, Choch tarkibiga viloyat sifatida kirgan. O'sha vaqtlarda daryo "Iloq daryosi" nomi bilan atalgan. Sharqning qadimiy tarixchilarining Iloq haqidagi ma'lumotlarida bu mulk Movaroun-nahrning eng yirik tog'li viloyati sifatida aytib o'tiladi.

Tarixiy Toshkent viloyati qamrab olgan geografik mintaqalarda, xususan, Chirchiq va Ohangaron vodiylari hamda ular orasidagi Iloq o'lkasi dehqonchilik hududlari, Sirdaryoning o'rta oqimi havzasi, Shosh vohasining Janubiy va Shimoli sharqiy karvon yo'llaridagi shaharlar, Farg'ona

¹ ac-Самъоний, Абу Саъд 'Абд ул-Карим ибн Муҳаммад. Ал-Ансоб / 'Абд ар-Раҳмон ал-Муъаллимий нашри. 3-жилд. Байрут: Муҳаммад Амин Дамаж, 1980-1981, 102-бет.

² Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Диссертация.... к. филол. Н. СПб.: ЛО ИВ РАН, 2004, с. 95, 231.

³ Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953, с. 39; Буряков Ю.Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (Историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент: Фан, 1975, с. 153-157.

⁴ المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م. 410 ص؛

al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin, Kescr ptio Imperii mosle mici / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 274.

vodiysi tomon Kamchik va Kandır dovonlari orqali o'tuvchi tog'li yo'llar bo'ylab manzillar, Binkat (Sirdaryo bo'yi) va Tunkat (Ohangaron daryosi chap qirg'og'i) oralig'idagi shaharlar va ularga tutash hududlarda yuzaga kelgan intensiv xo'jalik-iqtisodiy hayot, tarixiy-madaniy jarayonlar mohiyatini ochib berdi. Toshkent tarixiy viloyati hududining tarixiy-geografik o'ziga xosligi avvalo vodiylar bo'ylab minerallarga boy unumdor tuproq zaminida dehqonchilik madaniyatining yuksalishiga, adirlar va tog'lar yonbag'irlari bo'ylab chorvadorlik va bog'-rog'lar, o'rmon xo'jaligi, boy va xilma-xil hayvonot dunyosi tufayli ov xo'jaligi, ushbu xo'jalik tiplarining iqtisodiy jihatdan ichki uzviyligi, o'zaro uyg'unligini o'rganish Shosh-Iloq vodiylarining tarixiy birligi mohiyatini ochib berdi. Shundan kelib chiqib, o'rta asrlarda Shosh-Iloq hududlarining shahar va manzilgohlarining Buyuk ipak yo'li bo'ylab tarixiy geografiyasini kompleks tadqiq etishga muvaffaq bo'lindi.

XULOSA

IX-XIII asrlarda yaratilgan arab tilidagi manbalarda yetib kelgan Toshkent vohasi tarixiy geografiyasiga oid boy ma'lumotlarning ilk bora amalga oshirilgan tarixshunoslik va tarixiy manbashunoslik yo'nalishidagi ushbu tizimli maxsus tadqiqoti asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

IX-XIII asr boshlarida yaratilgan arab tilli yozma yodgorliklarda bizgacha yetib kelgan Toshkent vohasi tarixiy geografiyasiga oid ma'lumotlar tahlili ularning ilmiy tasnifini yaratish va dastlabki yaxlit manbashunoslik tahlilini amalga oshirish va bu sohada tadqiqotlar istiqbolini belgilash imkonini berdi. Bizning umumiy manbashunoslik materiallarimiz asosida tarixiy onomastika, jumladan tarixiy toponimiya, xo'jalik-iqtisodiy munosabatlar, etno-madaniy jarayonlar, o'rganilayotgan mintaqada islom dini va islomiy madaniyat tarqalishi va barqarorlashuvi kabi qator masalalar bo'yicha tadqiqotlar uchun yo'nalishlar belgilanishi mumkin bo'ldi.

Ishimizda belgilangan xronologik chegara doirasida manbalar bergan tarixiy geografik ma'lumotlarni mintaqada olib borilgan va bugun ham davom etayotgan arxeologik tadqiqotlar natijalari bilan solishtirish: voha tarixiy-madaniy hududlari bo'ylab manbalarda tilga olingan aholi manzillari va boshqa turdagi geografik obyektlarning tarixiy genezisini kuzatish; manbalar qayd etgan geografik ma'lumotlarni tanqidiy qiyosiy o'rganish; geografik obyektlarning tarixiy taqdiri va saqlanib qolganlarining keyingi hayoti dinamikasini to'liq tasavvur qilish; tarixiy jarayonlar uzluksizligi va uzviyligini tushunish; geografik obyektlarning tarixiy topografiyasini manbalar asosida aniqlash; bir qator manzil nomlarini konkret arxeologik obyektlar bilan identifikatsiya qilish imkonini berdi.

Tarixiy Toshkent viloyati qamrab olgan geografik mintaqalarda, xususan, Chirchiq va Ohangaron vodiylari hamda ular orasidagi Iloq o'lkasi dehqonchilik hududlari, Sirdaryoning o'rta oqimi havzasi, Shosh vohasining Janubiy va Shimoli

sharqiy karvon yo'llaridagi shaharlar, Farg'ona vodiysi tomon Kamchik va Kandir dovonlari orqali o'tuvchi tog'li yo'llar bo'ylab manzillar, Binkat (Sirdaryo bo'yi) va Tunkat (Ohangaron daryosi chap qirg'og'i) oralig'idagi shaharlar va ularga tutash hududlarda yuzaga kelgan intensiv xo'jalik-iqtisodiy hayot, tarixiy-madaniy jarayonlar mohiyatini ochib berdi.

Toshkent tarixiy viloyati hududining tarixiy-geografik o'ziga xosligi avvalo vodiylar bo'ylab minerallarga boy unumdor tuproq zaminida dehqonchilik madaniyatining yuksalishiga, adirlar va tog'lar yonbag'irlari bo'ylab chorvadorlik va bog'-rog'lar, o'rmon xo'jaligi, boy va xilma-xil hayvonot dunyosi tufayli ov xo'jaligi, ushbu xo'jalik tiplarining iqtisodiy jihatdan ichki uzviyligi, o'zaro uyg'unligini o'rganish Shosh-Iloq vodiylarining tarixiy birligi mohiyatini ochib berdi. Shundan kelib chiqib, o'rta asrlarda Shosh-Iloq hududlarining shahar va manzilgohlarining Buyuk ipak yo'li bo'ylab tarixiy geografiyasini kompleks tadqiq etishga muvaffaq bo'lindi.

Tadqiqot manbasi qilib olingan 16 qo'lyozma qatorida shu kunga qadar fanga noma'lum muallif qalamiga mansub "Kitab g'arayib al-funun va mulax al-uyun" nomli asar tadqiqot doirasiga olib kirildi. Undagi tarixiy geografik ma'lumotlar ilk bora ilmiy tahlil qilindi.

Abu Sa'd as-Sam'oniyning "Mo'jam ash-shuyux" asarlarining qo'lyozmalaridagi Toshkent tarixiy geografiyasiga oid ma'lumotlar birinchi marotaba tadqiq etildi va klassik arab geograflari asarlaridagi mintaq bo'yicha ma'lumotlar bilan solishtirgan holda hudud tarixiy geografiyasining yaxlit manzarasini shakllantirishga jalb etildi. Xususan, mintaqada islom ta'limotlari tarqalishiga xizmat qilgan ulamolar tarixiga oid ma'lumotlar tahlil doirasiga olib kirildi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, ba'zi taklif va mulohazalarimizni bayon etishni lozim topdik. Birinchidan, Shosh-Iloq vohasi tarixiy toponimikasi va manbalarda keltirilgan manzillar tarixiy topografiyasi bo'yicha maxsus tadqiqot rejalashtirish maqsadga muvofiqdir. Ikkinchidan,

Shosh-Iloq hududlari etno-madaniy munosabatlari tarixi bo'yicha tadqiqot yaratish zarurati sezilmoqda. Zero, bu hudud Yevrosiyo nomad xo'jalik-madaniy mintaqasi va azaliy o'troq dehqonchilik va urbanistik madaniyat chegaralarida joylashgan. Uchinchidan, mamlakatda, xususan, Toshkent vohasi hududlarida turizmni rivojlantirish maqsadida tarixiy qadamjolar va shahar manzilgohlari haqida ma'lumotlarni yangilash va yanada boyitishda tadqiqot natijalaridan hamda manbalar asosida tayyorlangan tavsiflardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

Manbalar

1. Abu-l-Fazl Bayxaki. Istoriya Mas'uda (1030 – 1041) / Perevod s persidskogo, vvedenie, kommentariy i prilozheniya A.K.Arendsa. Izd. 2-e, dopolnennoe. M.: Nauka, 1969.
2. Bartold V.V. Izvlechenie iz sochineniya Gardizi «Zayn al-axbar». Prilozhenie k Otchetu o poezdke v Srednyuyu Aziyu s nauchnoy selyu. 1893 – 1894 gg. // Sochineniya v 9 tomakh. T. 8. M.: Nauka, 1973. S. 23 – 62.
3. Abu Rayxan Beruni. Kanon Mas'uda (Knigi I – V) / Vstupitelnaya statya, perevod i primechaniya P.G.Bulgakova i B.A.Rozenfelda pri uchastii M.M.Rojanskoy i A.Axmedova / Izbrannie proizvedeniya. T. 5. Ch. 1. Tashkent: Fan, 1973.
4. Abu Reyxan Biruni. Indiya / Perevod s arabskogo A.B.Xalidova i Yu.N.Zavadovskogo. Kommentarii V.G.Ermana i A.B.Xalidova // Izbrannie proizvedeniya. T. 2. Tashkent: Izd-vo AN UzSSR, 1963.
5. Abu Reyxan Biruni. Opredelenie granis mest dlya utochneniya rasstoyaniy mezhdu naselennimi punktami (Geodeziya) / Issledovanie, perevod i primechaniya P.G.Bulgakova // Izbrannie proizvedeniya. T. 3. Tashkent: Fan, 1966.
6. Abu Reyxan Biruni. Pamyatniki minuvshix pokoleniy / Perevod s arabskogo i primechaniya M.A.Cale // Izbrannie proizvedeniya. T. 1. Tashkent: Izd-vo AN UzSSR, 1957.
7. Abu-r-Rayxan Muxammed ibn Axmed al-Biruni. Sobranie svedeniy dlya poznaniya dragotsennostey (Mineralogiya). Perevod s arabskogo A.M.Beleniskogo. M., 1963.
8. Axmad ibn Yaxya ibn Djabir. Zavoyevanie Xorasana (Izvlechenie iz sochineniya «Futux al-buldan») / Perevod s arabskogo, predislovie, kommentariy i ukazateli G.Goibova. Dushanbe: Donish, 1987.

9. al-Istaxri. [Kitab] masalik va-l-mamalik. Izvlechenie. Perevod s persidskogo Z.N.Vorojeykinoy // MIKK. Vip.1. M. , 1973.
10. al-Istaxri. [Kitab] masalik va-l-mamalik. Izvlechenie. Perevod s persidskogo Z.N.Vorojeykinoy // MIKK (vtoroe izdanie). Bishkek, 2002. S. 29 – 40.
11. Istoriya at-Tabari. Izbrannie otrivki / Per. s arab. V.I.Belyayeva. Dopolneniya k perevodu O.G.Bolshakova i A.B.Xalidova. Tashkent: Fan, 1987.
12. Bichurin N.Ya. (Iakinf). Sobranie svedeniy o narodax, obitavshix v Sredney Azii v drevnie vremena. V 3-x tomax. M.; L.: Izd-vo AN SSSR, 1950 – 1953.
13. Abu 'Usman 'Amr ibn Baxr al-Djaxiz. Poslanie al-Fatxu ibn Xakanu «O dostoinstvax tyurkov i ostalnogo xalifskogo voyska» / Perevod s arabskogo F.M.Asadova // Asadov F.M. Arabskie istochniki o tyurkax v rannee srednevekove. Baku: Elm, 1993. S. 56 – 103.
14. Drevnie avtori o Sredney Azii (VI v. do n.e. – III v. n.e.). Xrestomatiya / Pod red. L.V.Bajenova. Tashkent: Izd-vo AN UzSSR, 1940.
15. Abu-l-Xasan 'Ali ibn Muxammad ash-Shaybani al-Djazari al-ma'ruf bi-Ibn al-Asir. Al-Kamil fi-t-ta'rix. V 12 tomax. Misr: Bulak, 1883 – 1885.
16. Abu Bakr Axmad ibn Muxammad ibn Isxak Ibn al-Fakix al-Xamadani / Faksimile glavi o Bagdade Meshxedskoy rukopisi // Skitishvili O.V. K istorii goroda Bagdada (Materiali k istorii vozniknoveniya i razvitiya feodalnogo goroda na Blijnem Vostoke). Tbilisi: Mesniereba, 1968.
17. Ibn al-Fakix. Slovo o tyurkax / Perevod s arabskogo F.M.Asadova // Asadov F.M. Arabskie istochniki o tyurkax v rannee srednevekove. Baku: Elm, 1993. S. 43 – 53.
18. Ibn Xordadbex. Kniga putey i stran / Perevod s arabskogo, kommentarii, issledovanie, ukazateli i karti N.Velixanovoy. Baku: Elm, 1986.

19. al-Idrisi. Izvlecheniya iz «Nuzxat al-mushtak fi ixtirak al-afak ili Kitab-Rodjer» // Materiali po istorii turkmen i Turkmenii. T. 1. VII – XV vv. Arabskie i persidskie istochniki. S. 220 – 222.

20. Yakut al-Xamavi. Mu'djam al-buldan. V 8 tomax. Misr: Bulak, 1906.

21. Maxmud al-Kashgari. Divan Lugat a-Turk (Svod tyurkskix slov). V 3-x tomax / Perevod s arabskogo A.R.Rustamova pod redaksiey I.V.Kormushina, predislovie i vvedenie I.V.Kormushina, primechaniya I.V.Kormushina, Ye.A.Potseluevskogo, A.R.Rustamova. T. 1 (PPV CXXVIII). M.: Vostochnaya literatura RAN, 2010.

22. Mahmud Koshg'ariy. Devonu lug'ot it-turk. Turkiy so'zlar devoni / Tarjimon va nashrga tayyorlovchi S.M.Mutallibov. 3 jildlik. Toshkent: Fan, 1963.

23. Kyuner N.V. Kitayskie izvestiya o narodax Yujnoy Sibiri, Sentralnoy Azii i Dalnego Vostoka. M. 1961.

24. Malov S.E. Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti. Teksti i issledovaniya. M.; L., 1951. Slovar. S. 353 – 444.

25. Abu-l-Xasan 'Ali ibn al-Xusayn al-Mas'udi. Axbar az-zaman va man abadaxu-l-xidsan va adja'ib al-buldan va-l-gamir bi-l-ma' va-l'imran. Bayrut: Dar al-Andalus, 1416/1996.

26. Materiali po etnicheskoy istorii tyurkskix narodov Sentralnoy Azii. Tashkent, 2003.

27. Nadjib Bakran, Muxammad ibn. Djaxan-name (Kniga o mire) / Izdanie teksta, vvedenie i ukazateli Yu.E. Borщевskogo (PLNV. Teksti. Bolshaya seriya – X). M., 1960.

28. Rashid ad-din. Sbornik letopisey. V 3-x chastyax / Perevod s persidskogo L.A.Xetagurova, O.I.Smirnovoy, Yu.P.Verxovskogo i A.K.Arendsa. M.; L.: Izd-vo AN SSSR, 1946 – 1952.

29. Sogdiyskie dokumenti s gori Mug. Chtenie, Perevod. Kommentariy. Vip. 2. Yuridicheskie dokumenti i pisma /

Chtenie, perevod i kommentarii V.A.Livshisa. M.: Izd-vo vost. lit-ri, 1962.

30. Sogdiyskie fragmenti Sentralno-Aziatskogo Sobraniya Instituta vostokovedeniya // Faksimile. Izdanie tekstov, chtenie, perevod, predislovie, primechaniya i glossariy A.N.Ragoza. M., 1980.

31. Sima Szyan. Istoricheskie zapiski («Shi Szi») / Perevod s kitayskogo i kommentarii R.V.Vyatkina i V.S.Taskina. V 5 tomax. M., 1972 – 1987.

32. Syuan Szan. Fragmenti uygurskoy versii biografii Syuan Szana. Transkripsiya, perevod, primechaniya, kommentarii i ukazateli L.Yu.Tugushevoy. M.: Nauka, 1980.

33. Mirzo Ulugʻbek. Toʻrt ulus tarixi / Fors tilidan B.Ahmedov, N.Norqulov va M.Hasaniy tarjimasi. Toshkent, 1994.

34. Mirza Muxammad Xaydar. Tarix-i Rashidi / Vvedenie, perevod s persidskogo A.Urunbayeva, R.P.Djalilovoy, L.M.Epifanovoy / Primechaniya i ukazateli R.P.Djalilovoy i L.M.Epifanovoy. Tashkent: Fan, 1996.

35. Xudud al-ʻAleml. Rukopis Tumanskogo / C vvedeniem i ukazatelem V.Bartolda. L., 1930.

36. Sharafiddin ʻAli Yazdiy. Zafarnoma. Movarounnahr voqealari (1360 – 1370) / Masʻul muharrir, soʻzboshi muallifi va nashrga tayyorlovchi A.Oʻrinboyev, tarjimon O.Boʻriev. Toshkent: Kamalak, 1994.

37. Chavannes E. Documents sur les Tou-Kiue (Turks) occidentaux // Sbornik trudov Orxonskoy ekspeditsii, vip. 6. SPb., 1903.

38. Chirli N. Algiš Bitigi, Ermeni Kipcakca Dualar Kitabi (An Armeno Kipchak Prayer Book), Haarlem, 2005.

39. Abu Othman Amr ibn Bahr Basrensi al-Djahiz, Tria opuscula (Fadaʼil al-Atrak) / Ed. G.van Vloten, (edition photomechanice iterate), Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1968.

40. Frye R.N. The History of Bukhara / Translated from a Persian abridgement of the Arabic original by Narshakhi. Cambridge: Mass., 1954.

41. Hudud al-'Alam, The Regions of the World, a Persian Geography / Translated and explained by V.Minorsky. London, 1970.

42. Abu-l-Kasim Ibn Haukal an-Nasibi, Opus geographicum / Yed. J.H.Kramers, BGA, pars 2, Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1967.

43. Abu-l-Kasim 'Obaydallah ibn 'Abdallah Ibn Khordadbeh, Kitab al-Masalik wa-l-mamalik / Yed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6, Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1967.

44. Kitab al-Fihrist / Mit anmerkungen hrsg. von G.Flugel / Band I – II. Leipzig. 1871 – 1872.

45. Abu 'Abd Allah Muhammad ibn Muhammad ibn 'Abd Allah ibn Idris al-Hammūdi al-Hasani al-Idrisi, Opus geographicum / I – IX fasciculus (1974 – 1984), yedition secunda, VII, Neapoli – Romae: Prostat apud E.J.Brill (Lugduni Batavorum), M CM LXXXII.

46. Abu 'Ali Ahmad ibn Omar, Kitab al-a'lak an-nafisa / ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 7, Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 1 – 230.

47. al-Istakhri, Abu Ishak al-Farisi. Viae regnorum / Ed. M.J. de Goeje. Bibliotheca geographorum arabicorum. Pars 1. Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1967.

48. Jasut's geographisches Wörterbuch aus den Handschriften zü Berlin, St.-Petersburg, Paris, London und Oxford . . . hrsg. von F.Wüstenfeld. Bd. I – VI, Leipzig, 1866 – 1873.

49. Ahmad ibn Abi Jakub ibn Wadhih al-Katib al-Jakubi, Kitab al-Buldan // Ed. M.J. de Goeje. BGA, pars 7, Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 231 – 273.

50. Abu 'Abdallah Mohammed ibn Ahmed ibn Jusof al-Katib al-Khwarazmi, Mafatih al-'ulum / Ed. G. van Vloten, Leiden, 1895.

51. Kodama ibn Djafar, *Accedunt excerptae Kitab al-Kharadj* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 6. Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1967.

52. Macoudi, *Les prairies d'or* / Text et traduction C.Barbier de Meynard, t. I – IX, Paris: Societe Asiatique, 1861 – 1877.

53. Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India, Arabic text (*circa* A.D. 1120) with an English translation and commentary by V.Minorsky, London: The Royal Asiatic Society, 1942.

54. al-Masudi, *Kitab at-tanbih wa-l-ishraf* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 8, Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1967.

55. Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin al-Moqaddasi. *Descriptio Imperii moslemici* / Ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-Batavorum, 1967.

56. al-Muqaddasi. *The Best Divisions for Knowledge of the Regions. A Translation of Ahsan al-Ta'qasim fi Ma'rifat al-Aqalim* / Translated by B.A.Collins. Reviewed by M.H. al-Tai. London, 1994.

57. Hamdallah Mustawfi of Qazwin. *The geographical part of the Nuzhat al-Qulub* (composed in 740/1340) / Ed. by G. le Strange (GMS), Leiden-London, 1915.

58. *Tabulae Geographicae Cl. Ptolemaei ad mentem auctoris restitutae et emendatae, per Gerardum Mercatorem illustriss. Ducis cliviaecoscographum*, Colonia Lalendis Julij, 1583, VII Tab. Asiae.

59. *Kitab at-tanbih wa-l-ishraf*, ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 8, Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1967.

60. 'Abd al-Karim al-Sam'ani. *The Kitab al-Ansab* / Reproduced facsimile from the manuscript of British Museum with an introduction of by D.S.Margoliouth, Leiden-London, 1912.

61. Abu Djafar Mohammed ibn Djarir at-Tabari, *Annales*, ed. M.J. de Goeje, I – III series, Lugduni-Batavorum: E.J.Brill, 1964.

62. Ishāq ibn al-Hasan al-Zayyāt. El-Dikr al-aqālim (Tratado de geografía universal) / Ed. and transl. by F.Castello. Barselona: Instituto "Millas Vallicrosa" de Historia de la Ciencia Árabe de la Universidad de Barselona.

Ilmiy adabiyotlar

1. Abdullaev I. Svedeniya ob oblastyax i gorodax Sredney Azii i Xorasana po «Lata'if al-ma'arif as-Sa'alibi // Materiali po istorii i istorii nauki i kulturi narodov Sredney Azii. Tashkent: Fan, 1991. S. 79 – 87.

2. Abatabekov A., Grach V., Shevenko B., Sher Ya. Pamyatniki kochevnikov levoberejya r. Narin // AO 1973 goda. M., 1974. S. 520.

3. Agadjanov S.A. Ocherki istorii oguzov i turkmen Sredney Azii IX – XIII vv. Ashxabad, 1969.

4. Ageyeva R.A. Toponimiya kak istochnik izucheniya istorii zaseleniya kraya // Toponimika na slujbe geografii. M., 1979. S. 71 – 77.

5. Ageyeva Ye.I., Pasevich G.I. Iz istorii osedlix poseleniy i gorodov Yujnogo Kazaxstana / Trudi IIAE AN KazSSR, t. 5. Alma-Ata, 1958.

6. Akishev K.A., Baypakov K.M., Yerzakovich L.B. Drevniy Otrar (topografiya, stratigrafiya, perspektivi). Alma-Ata: Nauka, 1972.

7. Akishev K.A., Baypakov K.M., Yerzakovich L.B. Novoe v srednevekovoy arxeologii Yujnogo Kazaxstana // Kultura drevnix skotovodov i zemledelsev Kazaxstana. Alma-Ata, 1969. S. 5 – 42.

8. Anarbaev A. Drevniy nekropol fergansev // Priroda, 1990, № 4 (896). S. 57 – 61.

9. Asqarov A. Tariximizning uch muammosi va ularning yechimi haqida yangicha mulohazalar // ONU, 2000, № 5. 25 – 29-betlar.

10. Askarov A.A., Shirinov T.Sh. Rannyaya gorodskaya kultura epoxi bronzi yuga Sredney Azii. Samarkand, 1993.

11. Asilova N.A., Agzamova G.A. Ob upotreblenii geograficheskix nazvaniy «Maverannaxr» i «Turkestan» // ONU, 1988, № 7. S.
12. Axundova N. Tyurki v sisteme gosudarstvennogo upravleniya Arabskogo xalifata (VIII – ser. X vv.). Baku: Elm, 2004.
13. Axunov N.O. Etnotoponimi – vajniy istoricheskiy istochnik // Iz istorii Sredney Azii i Vostochnogo Turkestana XV – XIX vv. Tashkent: Fan, 1987. S. 85 – 98.
14. Bababekov X. K etimologii toponima «Kokand» // Iz istorii Sredney Azii i Vostochnogo Turkestana XV – XIX vv. Tashkent, 1987. S. 98 – 104.
15. Babayarov G.B. Gosudarstvenniy stroy Zapadnogo Tyurkskogo kaganata. Avtoreferat dissertatsii... doktora istoricheskix nauk. Tashkent: IV AN RUz, 2012.
16. Bagrov L.S. Karti Aziatskoy Rossii. Istoricheskie zametki. Pg., 1914.
17. Baevskiy S.I. Geograficheskie nazvaniya v rannix persidskix tolkovix slovaryax (XI – XV vv.) // SNV, vip. 22, kniga 2. M., 1980. S. 83 – 89.
18. Baratova L.S. Drevnetyurkskie moneti Sredney Azii VI – X vv. (tipologiya, ikonografiya, istoricheskaya interpretatsiya). Avtoreferat dissertatsii... kandidata istoricheskix nauk. Tashkent, 1995.
19. Bartold V.V. K istorii orosheniya Turkestana // Sochineniya v 9 tomax. T. 3. M.: Nauka, 1965. S. 97 – 231.
20. Bartold V.V. Iran. Istoricheskiy obzor // Sochineniya v 9 tomax. T. 7. M.: Nauka, 1971. S. 229 – 334.
21. Bartold V.V. Istoriya kulturnoy jizni Turkestana // Sochineniya v 9 tomax. T. 2. Chast 1. M., 1963. S. 169 – 433.
22. Bartold V.V. Istoriya turesko-mongolskix narodov // Sochineniya v 9 tomax. T. 5. M., 1968. S. 195 – 232.
23. Bartold V.V. Turkestan v epoxu mongolskogo nashestviya / Sochineniya v 9 tomax. T. 1. M.: Nauka, 1963.

24. Bartold V.V. Tadjiki (iz «Ensiklopedii islama») // Sochineniya v 9 tomax. T. 2. Ch.1. M.: Nauka, 1963. S. 469 – 470.
25. Baskakov N.A. Geograficheskaya nomenklatura v toponimii Gornogo Altaya // Toponimika Vostoka. Issledovaniya i materialy. M.: Nauka, 1969. S. 64 – 71.
26. Beleniskiy A.M. Istoriko-geograficheskiy ocherk Xuttalya s drevneyshix vremen do X v. // Trudi STAE. T. 1. M.; L., 1950. S.
27. Belyayeva T.V. K istoricheskoy topografii gorodov Ushrushani // Drevnyaya i srednevekovaya arxeologiya Sredney Azii (K probleme istorii kulturi). Tashkent, 1990. S.
28. Belyaev Ye.A. Arabi, islam i Arabskiy xalifat v rannem srednevekovye. M., 1966. S. 158.
29. Boboyorov G. Ilk o'rta asrlarda Choch voxasida turkiy toponimlar // O'zbekiston urbanistik madaniyati. Xalkaro ilmiy konferensiya materiallari. Toshkent, 2003.
30. Boboyorov G. O'zbekiston hududida Qoraxoniylar davrigacha bo'lgan qadimgi turkiy toponimlar // Markaziy Osiyoda an'anaviy va zamonaviy etnomadaniy jarayonlar. 1 – qism. Toshkent, 2005. S. 117 – 129.
31. Borovkova L.A. Zapad Sentralnoy Azii. Vo II v. do n.e. – VII v. n.e. (Istoriko-geograficheskiy obzor po drevnekitayskim istochnikam). M.: Nauka, 1989.
32. Srednyaya Aziya i Dalniy Vostok v epoxu srednevekovya. Srednyaya Aziya v rannem srednevekovya / Pod red. G.A. Brikinoy. M.: Nauka, 1999.
33. Brikina G.A. Yugo-Zapadnaya Fergana v pervoy polovine I tisyacheletiya nashey eri. M.: Nauka, 1982.
34. Bulatova V.A. Runicheskaya nadpis na xume iz Fergani // ONU, 1965, № 8. S. 60 – 62.
35. Buryakov Yu.F. K istorii rannesrednevekovogo Chacha // O'zbekiston tarixi, 2002, № 3. S. 10 – 20.
36. Buryakov Yu.F. Genezis i etapi razvitiya gorodskoy kulturi Tashkentskogo oazisa. T., 1984.

37. Buryakov Yu. F. Nekotorie materialy k istoricheskoy topografii shaxristana Samarkanda // Afrasiab. Vip. 3. Tashkent. 1974. S. 61.
38. Buryakov Yu.F., Tashxodjaev Sh.S. Istoricheskaya topografiya Samarkanda XI – nachala XIII vv. // Afrasiab. Vip. 4. Tashkent: Fan, 1975. S. 10 – 12.
39. Buryakov Yu. F., Saliev M., Fedorov M. N. Sobornaya mechet Samarkanda v XI — nachale XIII v. //Afrasiab. Vip. 4. Tashkent, 1975. S. 96—98.
40. Buryakova E.Yu., Buryakov Yu.F. Novie arxeologicheskie materialy k stratigrafii srednevekovogo Samarkanda (po raskopkam ploščadi Registan v 1969 – 1971 gg.). // Afrasiab. Vip. 2. Tashkent, 1973. S. 218 – 219;
41. Bo'riev O. Temuriylar davri yozma manbalarida Markaziy Osiyo. T., 1997.
42. Bo'riev O. Al-Farg'oniy va uning ilmiy merosi. T., 1998.
43. Vostochniy Turkestan v drevnosti i rannem srednevekovye. Etnos, yaziki, religii. M.: Nauka, 1992.
44. Vyatkin V.L. Materialy k istoricheskoy geografii Samarkandskogo vilaeta // Spravochnaya knijka Samarkandskoy oblasti. Vip. 7. Samarkand, 1902. S. 3 – 84.
45. Goibov G. Rannie poxodi arabov v Srednyuyu Aziyu (644 – 704 gg.). Dushanbe: Donish, 1989.
46. Grisina A.A. Arxeologicheskie pamyatniki Sirdarinskoy oblasti. Tashkent: Fan, 1992.
47. Grisina A.A. Ustrushanskije bili. Tashkent, 2000.
48. Guliyev L.G. Onazvaniya reki Kuban // Toponimika Vostoka. Issledovaniya i materialy. M.: Nauka, 1969. S. 135 – 140.
49. Guliyev L.G. Tyurkskaya gidronimiya Kubani // ST, 1976, № 2. S. 50 – 56.
50. Gumbax G. Ptolemey i Sentralnaya Aziya v kushanskuyu epoxu // Sentralnaya Aziya v kushanskuyu epoxu. Trudi mejdunarodnoy konferensii po istorii, arxeologii

i kulture Sentralnoy Azii v kushanskuyu epoxu (Dushanbe, 1968). V 2-x tomax. M., 1974 – 1975. T. 2. S. 71 – 75.

51. Guseynov R. Siriyskie istochniki XII – XIII vv. ob Azerbaydjane. Baku: Izd-vo AN AzerbSSR, 1960.

52. Davidovich Ye.A. Materiali po metrologii srednevekovoy Sredney Azii.// V.Xins. Musulmanskie meri i vesa s perevodom v metricheskiy sistem. / Per. s nemeskogo. M., 1970. S. 122 – 130.

53. Demidchik V.P. «Geografiya» ili «Pamyatniki stran i predaniya o lyudyax» Zakariya Kazvini. Dushanbe: Irfon, 1977.

54. Drevnetyurkskiy slovar. L.: Nauka LO, 1969.

55. Drevniy Tashkent. Otv. red. I.Axrarov. Tashkent: Fan, 1973.

56. Zadneprovskiy Yu.A. Tyurkskie pamyatniki v Fergane // SA, 1967, № 1. S. 270 – 274.

57. Islamova Z.A. Nazvaniya produktov pitaniya v slovare Maxmuda Kashgarskogo «Divanu lugat it-turk» // Voprosi tyurkskogo yazikoznaniya. Alma-Ata: Nauka, 1985. S. 88 – 92.

58. Kamaliddinov Sh.S. Istoricheskaya geografiya Yujnogo Sogda i Toxaristana po araboyazichnim istochnikam IX – nachala XIII vv. Tashkent: Uzbekiston, 1996.

59. Kamaliddinov Sh.S. «Kitab al-ansab» Abu Sa'da 'Abd al-Karima ibn Muxammada as-Sam'ani kak istochnik po istorii i istorii kulturi Sredney Azii. Tashkent: Fan, 1993.

60. Kamoliddin Sh.S. Drevnetyurkskaya toponimiya Sredney Azii. Tashkent: Shark, 2006.

61. Kamoliddin Sh.S. K voprosu ob upotreblenii geograficheskix nazvaniy «Maverannaxr» i «Turkestan» // O'zbekiston tarixi, 2002, № 4. S. 61 – 68.

62. Kamoliddin Sh.S. O geograficheskoy karte Vasilio Vatache // Moziydan sado (Exo istorii, Echo of History), 2005, № 3 (27). S. 36 – 41.

63. Kamoliddin Sh.S. O gornorudnom dele i metallurgii u drevnix tyurkov // Arxeologiya i istoriya Sentralnoy Azii. K 70 letiyu Yu.F.Buryakova. Samarkand, 2004. S. 74 – 83.
64. Kamoliddin Sh.S. O gradostroitelnoy kulture u drevnix tyurkov // Urbanizatsiya i nomadizm v Sentralnoy Azii: istoriya i problemi. Materiali mejdunarodnoy konferensii. Almati, 2004. S. 354 – 373.
65. Kamoliddin Sh.S. O rasprostranении zoroastrizma sredi tyurkov // O'zMU xabarlar (Vestnik NUUz, Acta NUUz). Toshkent: Universitet, 2004. S. 4 – 9.
66. Kamoliddin Sh.S. O roli drevnix tyurkov v istorii kulturi Sredney Azii // Bag'rikenglik – jamiyat barqarorligining asosi (Ilmiy-amaliy anjuman materiallari). Tashkent, 2003. S. 111 – 117.
67. Kamoliddin Sh.S. Samanidi: Iz istorii gosudarstvennosti Uzbekistana v IX – X vv. Leipzig – Berlin: Lambert Academic Publishing, 2012. 456 s.
68. Kamoliddin Sh.S. Mukminova R.G. Zametki o geograficheskoy karte Abraxama Maasa // O'zbekiston tarixi, 2003, № 1. S. 16 – 26.
69. Kamoliddin Sh.S. K voprosu o lokalizatsii nekotorykh kvartalov srednevekovogo Samarkanda // O'zbekiston urbanistik madaniyati. Xalqaro ilmiy konferensiya materiallari (Toshkent, 4 – 5 dekabr 2003 y.). Toshkent, 2003. S. 121 – 131.
70. Karaev O. Izvlecheniya svedeniy iz geografii al-Idrisi «Kitab nuzxat al-mushtak fi-xtirak al-afak» // Arabo-persidskie istochniki o tyurkskix narodax. Frunze: Ilim, 1973. S. 49 – 59.
71. Karaev S.K. Drevnetyurkskie nazvaniya Sredney Azii // Iz istorii Sredney Azii i Vostochnogo Turkestana XV – XIX vv. Tashkent, 1987. S. 104 – 130.
72. Karaev S.K. Drevnetyurkskie toponimi Sredney Azii // ST (Baku), 1985, № 6. S. 23 – 35.
73. Karaev S.K. Iransko-tyurkskie toponimicheskie paralleli Sredney Azii // Problemi etnogeneza i etnicheskoy

istorii narodov Sredney Azii i Kazaxstana (TD). M., 1988. S. 60 – 61.

74. Karaev S.K. Toponimiya Uzbekistana (Sotsiolingvisticheskiy aspekt). Tashkent: Fan, 1991.

75. Karaev O. Istoriko-geograficheskie dannie, soobshchaemie Maxmudom Kashgari // ST, 1972, 1. S. 111 – 113.

76. Karimov I. «Tosh» atamasining Uzbekiston toponimikasidagi urni // Sog'lom avlod, 2007, № 2 (11 – 17 yanvar). 5-bet.

77. Karimova N. Vzaimootnosheniya narodov Sentralnoy Azii i Kitaya XIV – XVII vv. (po materialam kitayskix istochnikov). Dissertatsiya... doktora istoricheskix nauk. Tashkent, 2006.

78. Klyashtorniy S.G. Drevnetyurkskie runicheskie pamyatniki kak istochnik po istorii Sredney Azii. M.: Nauka, 1964.

79. Qoraev S. Toponimika — joy nomlari haqidagi fan. Toshkent: Fan, 1980.

80. Kochnev B.D. Karaxanidskie moneti: Istochnikovedcheskoe i istoricheskoe issledovanie. AR dissertatsii ... doktora istoricheskix nauk M., 1993.

81. Kochnev B.D. Numizmaticheskaya istoriya Karaxanidskogo kaganata (991 – 1209 gg.). Chast 1. Istochnikovedcheskoe issledovanie. M.: Sofiya, 2006.

82. Kumekov B.E. Stepnaya i gorodskaya kultura kimekov // Urbanizatsiya i nomadizm v Sentralnoy Azii: istoriya i problemi. Materiali mejdunarodnoy konferensii. Almati, 2004. S. 102 – 107.

83. Kumekov B.E. Strana kimakov po karte al-Idrisi // SNV, vip. 10. M., 1971. S. 194 – 198.

84. Latinin B.A. Voprosi istorii irrigatsii drevney Fergani // KS IIMK, 1956, vip. 64. S. 15 – 26.

85. Levina L.M. Keramika nijney i sredney Sirdari v I tis. n.e. M., 1971.

86. Litvinskiy B.A., Zeymal T.I. Adjina-Tepa. Arxitektura. Jivopis. Skulptura. M.: Iskusstvo, 1971.
87. Maydar D., Pyurveyev D. Ot kocheviy do mobilnoy arxitekturi. M.: Stroyizdat, 1980.
88. Malikov A.M. Tyurki na Sredney Sirdare // O'zbekiston moddiy madaniyati tarixi (IMKU), vip. 31. Samarkand, 2000. S. 162 – 163.
89. Malyavkin A.G. Istoricheskaya geografiya Sentralnoy Azii (Materiali i issledovaniya). Novosibirsk SO, 1981.
90. Margulan A.X. Iz istorii gorodov i stroitelnogo iskusstva drevnego Kazaxstana. Alma-Ata, 1950.
91. Margulan A.X. Osedlie poseleniya VIII – XIII vv. na severnix sklonax Karatau // Izvestiya AN KazSSR. Seriya arxeologii. Vip. 2. 1948. S. 109 – 115.
92. Masson V.M. Formirovanie drevnix sivilizatsiy v Sredney Azii i Indostane // Drevnie kulturi Sredney Azii i Indii. L., 1984. S. 57 – 62.
93. Masson M.E. K voprosu o severnix granisax gosudarstva «Velikix Kushan» // Sentralnaya Aziya v kushanskuyu epoxu. Trudi Mejdunarodnoy konferentsii po istorii, arxeologii i kulture Sentralnoy Azii v kushanskuyu epoxu. V 2-x tomax. M., 1974 – 1975.. T. 2. S. 42 – 49.
94. Matbabaev B.X. K voprosu izucheniya podzemnix sklepov i pogrebeniy v kamishovix grobax Fergani // IMKU, vip. 29, Samarkand, 1998. S. 70 – 76.
95. Maxpirov V.I. Divanu lugat it-turk» Maxmuda Kashgarskogo i voprosi tyurkskoy toponimiki // Tyurkskaya onomastika. Alma-Ata, 1984.
96. Milxeyev M.N. Geograficheskie imena. Toponimicheskiy slovar. M., 1961.
97. Mifi narodov mira. Ensiklopediya v 2-x tomax. M., 1991.
98. Mukminova R.G., Filanovich M.I. Tashkent na perekrestke istorii (Ocherki drevney i srednevekovoy istorii goroda). Tashkent, 2001.

99. Muminov A.K. Rol i mesto xanafitskix '*ulama*' v jizni gorodov Sentralnogo Mavarannaxra (II – VII/VIII – XIII vv.). Avtoreferat dissertasii . . . doktora istoricheskix nauk. Tashkent, 2003.
100. Murzaev E.M. Geografiya v nazvaniyax. M.: Nauka, 1982.
101. Murzaev E.M. Ocherki toponimiki. M., 1974.
102. Murzaev E.M. Slovar narodnix geograficheskix terminov. M., 1984.
103. Murzaev E. [M]. Srednyaya Aziya. Fiziko-geograficheskii ocherk. M., 1957.
104. Muxammadjonov A. Kadimgi Toshkent (tarixiy va arxeologik lavxalar). Toshkent, 2002.
105. Nafasov T. O'zbekiston topimlalarining izohli lug'ati. T., 1988.
106. Nikonov V.A. Zametki po oronimii Kirgizii // OSA. M., 1978. S. 86 – 107.
107. Pilipko V. N. Topografiya naxodok kushanskix monet na pobereje Sredney Amudari // Istoriya i arxeologiya Sredney Azii. Ashxabad, 1978. S. 94.
108. Pletneva S.A. Kochevniki srednevekovya. M.: Nauka, 1982.
109. Pletneva S.A. Ot kocheviy k gorodam. M., 1968.
110. Pugachenkova G. A. K istoricheskoy topografii Chaganiana // Nauchnie trudi TashGU. Vip. 200. Arxeologiya Sredney Azii. T. 6. Novaya seriya. Istoricheskie nauki. Tashkent, 1963. S. 59.
111. Rtveladze E.V. Legendi ob osnovanii sredneaziatskix gorodov i arxeologicheskaya deystvitelnost // Kultura yuga Uzbekistana v drevnosti i srednevekovye. Tashkent, 1987. S.
112. Rtveladze E.V., Isxakov M. Dva srednevekovix chaganianskix seleniya // IMKU, Vip. 15. Tashkent, 1979.
113. Rtveladze E.V., Sagdullaev A. Pamyatniki minuvshix vekov. Tashkent: Uzbekistan, 1986.

114. Salgarina K.K. K voprosu o kochevnichestve // Shelkoviy put i Kazaxstan. Materiali nauchno-prakticheskoy konferentsii. Almati (2 – 3 sentyabrya), 1998. S. 128 – 132.
115. Semenov A.A. Istoriya narodov Uzbekistana. V 2-x tomax. Tashkent, 1947.
116. Senigova T.N. K izucheniyu texnicheskix osobennostey keramiki nizovev Sirdari // Trudi IIAE AN KazSSR, t. 7, 1959. S. 215 – 231.
117. Slovar geograficheskix terminov i drugix slov, formiruyushix toponimiyu Tadjikskoy SSR. M.: Nauka, 1975.
118. Slonim I.Ya. O proisxojdenii nekotoryx geograficheskix nazvaniy Azii // SNV. Vip. 1. Geografaya, etnografaya, istoriya. M., 1959. S.344.
119. Smirnova O.I. Iz istorii arabskix zavoyevaniy v Sredney Azii. Dogovor arabskogo polkovodsa Kutaybi s sarem Sogda Gurekom, zaklyuchenniy v 712 g. // Sovetskoe vostokovedenie, 1957, № 2. S. 119 – 134.
120. Smirnova O. I. Mesta domusulmansknx kultov v Sredney Azii: Po materialam toponimiki // SNV. Vil. 10. M., 1971. S. 98.
121. Sodiqov K. Ko'k turk bitiglari: matn va uning tarixiy talqini. Toshkent, 2004.
122. Suprunenko G.P. Kitayskie istochniki (rannee srednevekove) //Istochnikovedenie Kirgizstana (s drevnosti do konsa XIX v.). Bishkek: Ilim, 2004. S. 73 – 82.
123. Tarixiy geografik nomlarning qisqacha izohli lug'ati. Tuzuvchilar I.T.Muhammedov, Sh.B.Muhammedov. Buxoro, 2008.
124. Tolstov S.P. Drevnyaya irrigacionnaya set i perspektivi sovremennogo orosheniya (Po issledovaniyu drevney delti Sirdari) // VAn SSSR, 1961, № 1. S.
125. Trever K.V., Yakubovskiy A.Yu., Vorones M.E. Istoriya narodov Uzbekistana. V 2-x tomax. Tashkent, 1950.
126. Umurzakov S.U.K istoricheskoy toponimii Kirgizii // OSA. M., 1978. S. 53 – 57.

127. Umurzakov S. Sostoyanie toponimicheskogo izucheniya Kirgizii // Toponimika Vostoka. M., 1962. S. 109—110.
128. O'zbekiston Respublikasi. Ensilopediya. T., 1997.
129. Fazilov E. Starouzbekskiy yazik. Xorezmiyskie pamyatniki XIV veka. T. 1. Tashkent: Fan, 1966.
130. Fedchina V.N. Kak sozdavalas karta Sredney Azii. M.: Nauka, 1967.
131. Filanovich M. Gosudarstvo Kangyuy // Ocherki po istorii gosudarstvennosti Uzbekistana. Tashkent, 2001.
132. Filanovich M. K voprosu o proisxojdenii gorodskoy kulturi Chacha // O'rta Osiyo arxeologiyasi, tarixi va madaniyati. Xalkaro ilmiy konferensiya ma'ruzalarining tezislari. Toshkent, 2002.
133. Filanovich M.I. Tashkent. Zarojdenie i razvitie goroda i gorodskoy kulturi. Tashkent: Fan, 1983.
134. Xaydu P. Uralskie yaziki i narodi / Perevod s vengerskogo yazika Ye.A.Xelimskogo pod redaksiey K.E.Maytinskoy. M., 1985.
135. Xasanov X. Istoriko-toponimicheskaya sxema Sredney Azii // Toponimika Vostoka. Issledovaniya i materialy. M.: Nauka, 1969. S. 156 – 160.
136. Hasanov H.O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. Toshkent: Fan, 1965.
137. Xasanov X. Senniy istochnik po toponimike Sredney i Sentralnoy Azii // Toponimika Vostoka. M., 1962. S. 31 – 36.
138. Xmelnskiy S. Mejdunarabami i tyurkami. Arxitektura Sredney Azii IX – X vv. Berlin – Riga, 1992.
139. Xmelnskiy S. Mejdunarabami i mongolami (Arxitektura Sredney Azii XI – nachala XIII vv.). Chast 1. Berlin-Riga. 1996.
140. Xromov A.L. Nekotorie osobennosti formirovaniya toponimiki Sredney Azii v IX – XIII vv. // OV. M., 1980. S. 132 – 138.
141. Xromov A.L. O strukturnix osobennostyax iranskoy toponimii Maverannaxra v period IX – XIII vv. // Vostochnaya filologiya, vip. 3. Dushanbe, 1974. S. 3 – 25.

142. Xurshut E. Shi – Chach – Tashkent (Ocherk politicheskoy istorii). Tashkent, 1992.
143. Xo'jaev A., Xo'jaev K. Qadimgi manbalarda xalqimiz o'tmishi. Toshkent, 2001.
144. Hasanov H. Sayoh olimlar. T., 1981.
145. Choroyev T. «Divan lugat at-turk» Maxmuda Kashgari kak istochnik po istorii tyurkoyazichnix narodov Sredney i Sentralnoy Azii // Orientalistika v Kirgizii. Frunze: Ilim, 1987. S. 12 – 25.
146. Shoniyozov K. O'zbek xalkining shakllanish jarayoni. Toshkent, 2001.
147. Shoniyozov K.Sh. Kang davlati va kanglilar. Toshkent, 1990.
148. Etnicheskiy atlas Uzbekistana. Tashkent – Stanbul, 2002.
149. Edelman D.I. Geograficheskie nazvaniya Pamira // SNV, vip. 16. M., 1975. S. 41 – 62.
150. Apkhazava T., Cikia M. Turk kultur etkisi olarak ozel adlarin alinmasi, in: paper presented in 1 Uluslararası Turk dunyasi kultur kurultayi / 1st International Turkish world congress, 09 – 15 Nisan/April 2006, Izmir, Turkey.
151. Atkin M. Tajik National Identity, in: Iranian Studies, vol. 26, 1-2 (1993), p. 151 – 158.
152. Baratova L. Alttürkische Münzen Mittelasiens aus dem 6. – 10. Jh.n. Chr. Typologie, Ikonographie, historische Interpretation // Archaelogische Mitteilungen aus Iran und Turan, Band 31, Sonderbruck, Berlin: Diewtrich Reimer Verlag, 1999, p. 219 – 292.
153. Barthold W. Histoire des Turcs d'Asie Central / Adaptation francaise par M.Donskis, Paris, 1945.
154. Frye R.N. The Golden Age of Persia. London: Phoenix Press, 1975.
155. Frye R.N. Pre-Islamic and Early Islamic cultures in Central Asia // Turco-Persia in historical perspective. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. 35 – 52.

156. Frye R.N., Sayili A.M. The Turks in Khorasan and Transoxania at the time of the Arab conquest // The Moslem World XXXV, Hartford, 1945, p. 308 – 315 / Reprinted in: Islamic Iran and Central Asia (7th – 12th centuries), London: Variorum Reprints, 1979, XIII.

157. Frye R.N., Sayili A.M. Turks in the Middle East before the Seljuqs // JAOS, New-York – New-Haven, vol. 63 (1943), p. 190 – 208.

158. Gaube H. Konrad Miller Mappae Arabicae, Auszugsweise herausgegeben, Tafelband, Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag, 1986.

159. Gibb H.A.R. The Arab Conquests in Central Asia, London: The Royal Asiatic Society, 1923.

160. Hayashi T. Agriculture and Settlements in the Hsiung-nu // Bulletin of the Ancient Orient Museum, vol. 6, 1984, p. 51 – 92.

161. Hayashi T. The Development of a Nomadic Empire. The Case of Ancient Turks (Tuque) // Bulletin of the Ancient Orient Museum, vol. 11, 1990, p. 135 – 184.

162. Hayashi T. The Role of Sedentary people in the nomadic states from the Xiongnu empire to the Uigur qaghanate // Urbanizatsiya i nomadizm v Sentralnoy Azii: istoriya i problemi. Materiali mejdunarodnoy konferensii. Almati, 2004, p. 117 – 134.

163. Hayashi T. Sedentaries in the Nomadic States // The Silk Road of Sanzo-hoshi Xuanzang, The Climate and his Foot-Steps. Nara International Symposium, Nara, Japan, 1999, p. 65 – 72.

164. Herrmann G., Kurbansakhatov K., Simpson St.J. The International Merv project: Preliminary report of the fourth season (1995), Iran, 1995, vol. 34.

165. Herrmann G., Masson V.M., Kurbansakhatov K. The International Merv project: Preliminary report of the first season (1992), Iran, 1993, vol. 31.

166. Jagchid S. The Kitans and their cities // CAJ, vol. 25 (1981), p. 70 – 88.

167. Krippes K. Sociolinguistic Notes on the Turcification of the Sogdians // CAJ, vol. 35 (1991), p. 67 – 80.
168. Lurje P.B. Arabosogdica: Place-names in Transoxiana as written in Arabic script // MO, vol. 7, No. 4, December 2001 (Sankt-Petersburg), p. 22 – 29.
169. Lurje P.B. The element *-kath/kand* in the place names of Transoxiana // SI, 32, fascicule 2, 2003, p. 185 – 212.
170. Masson V.M. The Bronze Age in Khorasan and Transoxania // History of civilizations of Central Asia, vol. 1. The dawn of civilization: earliest times to 700 B.C., Paris: UNESCO Publishing, 1992, p. 225 – 245.
171. Molnar A. The Plough and ploughing among the Altaic peoples // CAJ, vol. 26 (1982), p. 215 – 224.
172. Moravcsik G. Byzantinoturkica, I, Die Byzantinischen quellen der Geschichte der Turkvolker; II, Sprachreste der Turkvolker in den Byzantinischen quellen, Zweite Durchgearbeitete Auflage, Berlin: Akademie-Verlag, 1958.
173. Schanzlin G.L. The Turks in history and geography // MW, XXVI, 3 (July 1936), p. 281 – 286.
174. Tang C. Agrarianism and urbanism, and their relationship to the Hsiung-nu empire // CAJ, vol. 25, (1981), p. 110 – 120.
175. A.Z. Velidi Togan. Umumi Türk Tarihine giriş. Cilt 1. En eski devirlerden 16. asra kadar. 3-baski. Istanbul, 1981.
176. Tryjarski E. The dog in the Turkic area: an ethnolinguistic study // CAJ, vol. 23 (1979), p. 297 – 319.

Arab tilidagi manbalar

177. البكرى الاندلسى، "معجم ما استعجم من اسماء البلاد و المواضع"، عالم الكتب، بيروت، 1945 م.
178. البكرى الاندلسى، "المسالک و الممالك"، الدار العربية للكتاب، دمشق، 1992 م.
179. ابو الريحان البيرونى، "القانون المسعودى"، مج (3)، بيروت، 1954 م.

180. الإدريسي، "نزهة المشتاق فى اختراق الفاق"، مكتبة الثقافة الدينية، القاهرة، 1962 م.
181. المسعودى، "اخبار الزمان"، مطبعة عبد الحميد احمد حنفى، دمشق، 1938 م.
182. المسعودى، "مروج الذهب و معادن الجوهر"، المكتبة العصرية، بيروت، 2005 م.
183. المقدسى البشارى، "أحسن التقاسيم فى معرفة الأقاليم"، مكتبة مدبولى، القاهرة، 1991 م.
184. القزوينى، "آثار البلاد و اخبار العباد" دار صادر، بيروت، 1956 م.
185. احمد بن ابى يعقوب، "البلدان"، مطبع بريل، ليدن، 1860 م.
186. ابن الفقيه، "البلدان"، عالم الكتب، بيروت، 1996 م.
187. محمود الجرديزى، "زين الأخبار"، المجلس الأعلى للثقافة، القاهرة، 2006 م.
188. "حدود العالم من المشرق الى المغرب" مؤلف مجهول كتبه عام 372 هـ، الدار الثقافية للنشر، 1999 م.
189. احمد بن فضلان، "رسالة ابن فضلان"، بيروت، 1921 م.
190. ابن رسته، "كتاب الاعلاق النفيسة"، مطبعة بريل، ليدن، 1892 م.
191. ابن حوقل، "كتاب صورة الأرض"، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1992 م.
192. قدامة بن جعفر، "الخراج و صناعة الكتابة"، دار الرشيد للنشر، بغداد، 1981 م.
193. اسامة بن منقذ، "المنازل و الديار"، دار سعاد الصباح، القاهرة، 1992 م.
194. ياقوت الحموى، "معجم البلدان"، دار صادر، بيروت، 1977 م.
195. ابو سعد السمعانى، "المنتخب من معجم شيوخ"، دار عالم الكتب، الرياض، 1996 م.
196. ابو اسحق ابراهيم بن محمد الفارسى الاصطخرى. كتاب مسالك الممالك. تحقيق محمد جابر عبد العال الحينى. - القاهرة، 1961.

ILOVALAR

1-xarita

*“Kitab g‘araib al-funun va mulah al-uyun” asarida
keltirilgan Amudaryo xaritasi*

2-xarita

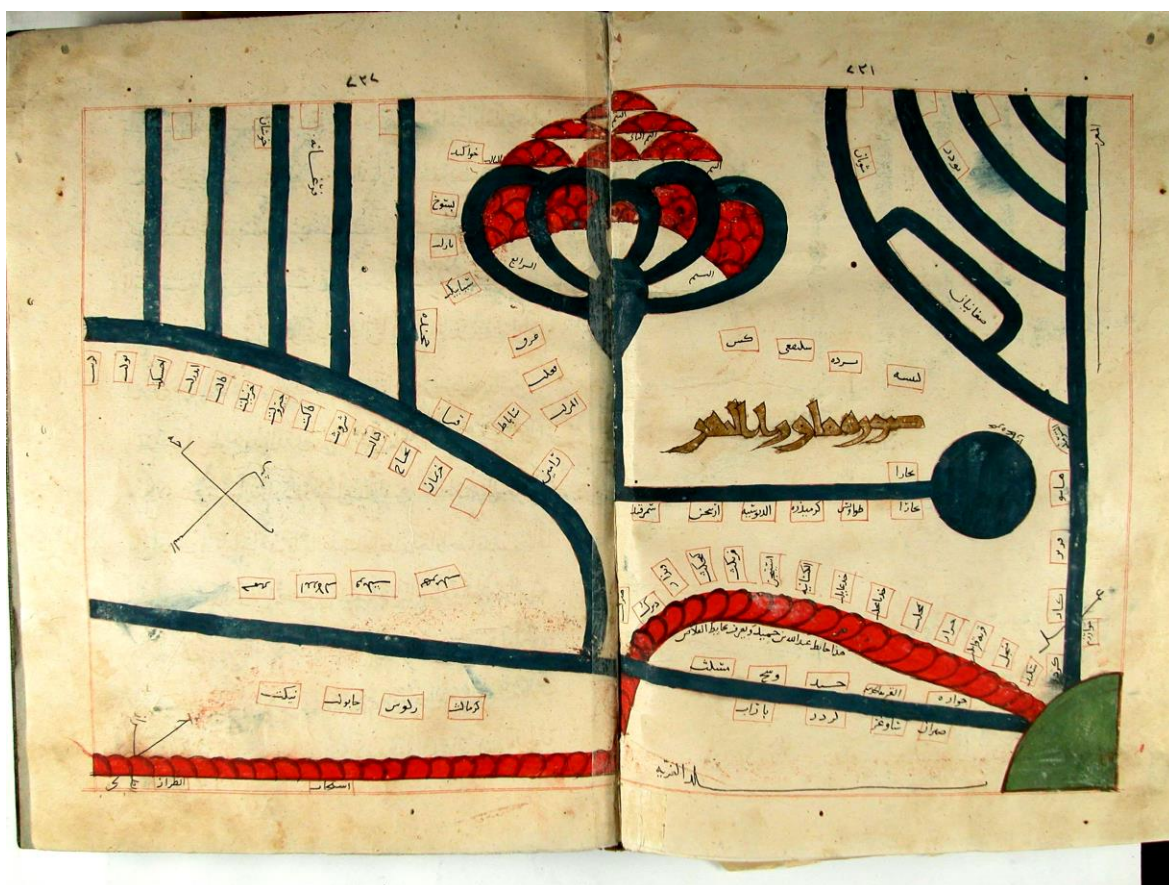

*“Kitab g’araib al-funun va mulah al-uyun” asarida
keltirilgan olam xaritasi*

*“Kitab g‘araib al-funun va mulah al-uyun” asarida
keltirilgan Kaspiy dengizi xaritasi*

4-xarita

*Ibn Havqalning "Kitab surat al-ard" asarida
keltirilgan Mavarounnahr xaritasi*

5-xarita

Al-Istaxriyning “Kitab al-masalik va al-mamalik” asarida keltirilgan olam xaritasi

Al-Idrisiyning “Nuzhat al-mushtoq fi-ixtiroq al-afoq” (Kitab ar-Rujjor) asarida keltirilgan olam xaritasi

7-xarita

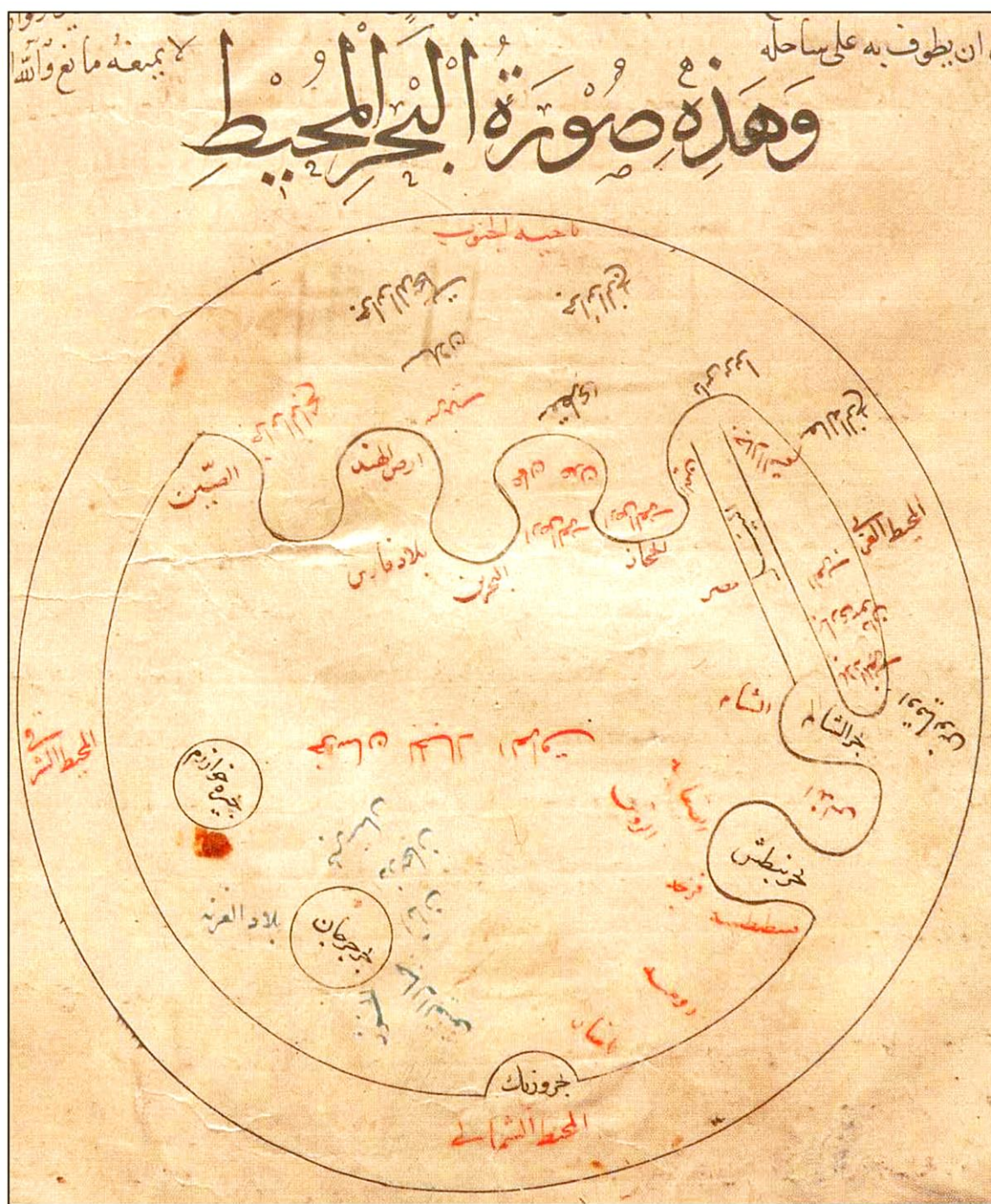

Al-Balhiy asarida keltirilgan olam xaritasi

Source gallica.bnf.fr Bibliothèque nationale de France Bibliothèque nationale et universitaires de Strasbourg, Ms.4.248

Al-Vardiy asarida keltirilgan olam xaritasi

Al-Qazviniyning “Asar al-bilad va axbar al-i’bad” asarida
keltirilgan xarita

MUNDARIJA

KIRISH	3
TADQIQOTNING TARIXNAVISLIGI	
VA MANBALARI.....	6
Mavzuning o'rganilish holati va muammolari	6
Tadqiqot manbalarining umumiy tavsifi va xos jihatlari	17
SHOSH VOHASINING IX-XIII ASRLARDAGI	
ARAB MANBALARIDA AKS ETGAN TARIXIY	
GEOGRAFISI	43
IX-XIII asrlarda Shosh viloyati	43
Janubiy karvon yo'lidagi shaharlar geografiyasi va topografiyasi.....	73
Shimoliy karvon yo'lidagi shaharlar tarixiy geografiyasi.....	87
Tog'li hududlardagi shaharlar va ularning Karvon yo'li bilan munosabati	111
ILOQ VODIYSINING IX-XIII ASRLARDAGI ARAB	
MANBALARIDA AKS ETGAN TARIXIY	
GEOGRAFIYASI	119
Chirchiq va Iloq daryolari haqidagi ma'lumotlar	119
Iloq vohasi hamda Binkat va Tunkat oralig'idagi shaharlar geografiyasi.....	132
Qurama tog'laridagi kumush konlariga olib boruvchi yo'llarda joylashgan shaharlar tarixiy geografiyasi.....	140
XULOSA	146
FOYDALANILGAN MANBA	
VA ADABIYOTLAR RO'YXATI	149
ILOVALAR.....	170

Alimov Zuhridin Isamutdinovich, Toshkent vohasi tarixiy geografiyasining arab tilli manbalardagi tavsifi. – T., 2021. – 180 b.

Mas'ul muharrir:

*tarix fanlari doktori, professor **M. Is'hoqov***

Taqrizchilar:

tarix fanlari nomzodi, professor

Z. Saidboboyev

tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

R. Xudayberganov

Monografiya Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
Kengashining 2021-yil 25-noyabrdagi
4-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

Bosishga ruxsat etildi: 12.12.2021
Bichimi 60x84 1/16 Shartli 11,25 b.t.
100 nusxada bosildi. Buyurtma №
Toshkent davlat sharqshunoslik
universitetining kichik bosmaxonasi.
Toshkent, Amir Temur ko'chasi, 20-uy.

© Z.I.Alimov, 2021.

© Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2021.